

Revisors rolle i forbindelse med avdekking av underslag

Hvorfor er det så få underslag som avdekkes av revisor?

Hilde Slettedal & Malin Katrine Pollen

Veileder: Ellen Kulset

Masterutredning i Regnskap og Revisjon

NORGES HANDELSHØYSKOLE

Dette selvstendige arbeidet er gjennomført som ledd i masterstudiet i regnskap og ved Norges Handelshøyskole og godkjent som sådan. Godkjenningen innebærer ikke at Høyskolen eller sensorer innestår for de metoder som er anvendt, resultater som er fremkommet eller konklusjoner som er trukket i arbeidet.

FORORD

Denne oppgaven er et selvstendig arbeid, og er skrevet som et ledd i masterstudiet regnskap og revisjon ved Norges Handelshøyskole. Arbeidet med oppgaven har vært en spennende og lærerik prosess, som har gitt oss økt innsikt i revisjonsbransjen og revisors ansvar i forbindelse med underslag.

Økonomisk kriminalitet er et område som interesserer oss begge, og valget om tema falt derfor på underslag. Gjennom media er det lett å få inntrykk av at revisor ikke virker å være en avdekkende mekanisme i forbindelse med underslag, noe tidligere forskning også argumenterer for. Vi ble derfor interessert i å undersøke mulige faktorer som kan være med å forklare at revisor ikke avdekker underslag.

Vi vil først og fremst takke vår veileder, Ellen Kulset, som har vært en god veileder som har kommet med mange nyttige tilbakemeldinger og gode innspill under hele arbeidet med masteroppgaven. Vi vil også takke revisorene som har vært med å forhåndsteste og utbedre spørreundersøkelsen vår. Til slutt vil vi takke alle revisorer som har deltatt i spørreundersøkelsen, og som dermed har gjort det mulig for oss å belyse oppgavens problemstilling.

Bergen, 20.juni 2016

Hilde Slettedal og Malin Katrine Pollen

SAMMENDRAG

Temaet for denne oppgaven er underslag. Statistikk fra Statistisk Sentralbyrå fra 2010 til 2014 viser at underslag er et relativt omfattende problem for norske virksomheter og det norske samfunn. Politidirektoratets rapport for *Anmeldt kriminalitet og straffesaksbehandling 2014* tyder på at det kan foreligge mørketall i forbindelse med anmeldelse av underslag.

Revisor er en aktør som er blitt stilt i søkelyset vedrørende manglende avdekking av underslag. Således er det gjennom media lett å få et inntrykk av at revisor ikke virker å være en avdekkende mekanisme i forbindelse med underslag. Tidligere forskning er med å støtte opp under dette inntrykket ved å argumentere for at revisor i liten grad avdekker underslag.

I denne oppgaven har vi valgt å undersøke hvorvidt det ser ut til å stemme at revisor i liten grad avdekker underslag, og hva mulige årsaker til dette kan være. Vi ønsket å se om revisors avdekking av underslag virker å kunne ha en sammenheng med revisors forståelse av og holdninger til sitt ansvar og sin rolle i forbindelse med underslag, samt grad av utførelse av bestemte handlinger i forbindelse med revisjonen. Deretter ønsket vi å undersøke hvilke underslag revisor synes å avdekke, samt hvordan revisor avdekker underslag. Vi valgte i denne sammenheng å gjennomføre en spørreundersøkelse på et utvalg norske revisorer.

Resultatene fra undersøkelsen argumenterer for at revisorer i noen grad, men ikke i stor grad virker å være en avdekkende mekanisme i forbindelse med underslag. Undersøkelsen tyder på at dette kan ha sammenheng med forskjeller i revisorers kunnskaper, opplæring, oppfatning av sin rolle i forbindelse med underslag, samt i hvilken grad revisorene benytter ikke-finansiell informasjon i forbindelse med revisjon av regnskaper. I forhold til revisors faktiske avdekking av underslag, synes det å være en jevn fordeling mellom underslag begått av ledelsen og andre ansatte. Det synes også å være stor variasjon i hvilke indikasjoner revisor har oppdaget og de revisjonshandlinger revisor har benyttet. Dette tyder på at revisor er i stand til å avdekke underslag begått på mange ulike måter.

INNHALDSFORTEGNELSE

1. INNLEDNING	6
Motivasjon og problemstilling.....	6
2. UNDERSLAG	12
2.1 Begrepet underslag	13
2.2 Straff.....	13
2.3 Underslag, en form for misligheter	15
Hva er misligheter?	15
Mislighetsrisikofaktorer.....	18
2.4 Forebygging, avdekking og rapportering av underslag.....	21
Forebygging og forhindring av underslag.....	21
Avdekking og rapportering av underslag.....	22
Aktørenes rolle.....	23
3. REVISJONSBRANSJEN	26
3.1 Revisjon, et profesjonsyrke	27
Regelverk.....	27
Revisorenes samfunnsansvar	30
3.2 Revisors ansvar i forbindelse med underslag og holdninger til dette.....	32
ISA 240.....	33
3.3 Tidligere forskning.....	40
4. METODE	44
4.1 Undersøkellesdesign	44
Eksplorativt design.....	44
Deskriptivt design.....	45
Kausalt design.....	45
4.2 Valg av metode	45
Kvalitativ metode	46
Kvantitativ metode	46
4.3 Valg av respondenter	48
4.4 Innsamling av data	49
Primærdata.....	49
Sekundærdata.....	53
4.5 Reliabilitet og validitet.....	53
Reliabilitet	54
Validitet	54
5. PRESENTASJON OG ANALYSE AV SPØRREUNDERSØKELSEN	59
5.1 Presentasjon av spørreundersøkelsen	59
Del 1. Spørsmål om mulige situasjoner og erfaringer	59
Del 2. Spørsmål om utførelse av handlinger.....	60
Del 3. Spørsmål om forståelse og rutiner	61
Del 4. Spørsmål om holdninger og kunderelasjoner.....	62
Del 5. Avsluttende spørsmål om respondenten og dens arbeidsgiver.....	63
5.2 Gjennomførelse av spørreundersøkelsen	64
Avslag på deltakelse	65
5.3 Analysemetode	66
Kvantitativ metode	66
Kvalitativ metode	69
5.4 Presentasjon av funn	70
Ekstern validitet og representativitet	70
Avdekker revisor få underslag?	72

Mulige forklaringer til at revisor ikke avdekker underslag.....	74
Hvordan avdekker revisor underslag?	110
6. OPPSUMMERING	114
6.1 Hovedfunn	114
6.2 Oppgavens begrensninger	118
6.3 Forslag til veien videre.....	119
7. LITTERATURLISTE	121
8. VEDLEGG.....	129
8.1 Lovbrudd, Statistisk Sentralbyrå.....	129
8.2 Straffereaksjoner 1, Statistisk Sentralbyrå.....	130
8.3 Spørreundersøkelsen	131
9. APPENDIX.....	135
9.1 Frekvensfordelingstabeller	135
9.2 Levene´s test, Kolmogorov-Smirnov test, t-test og ANOVA	141

1. INNLEDNING

Temaet for denne oppgaven er underslag. Underslag er en kriminell handling som innebærer at en person tilegner seg midler som vedkommende ikke eier, men som han eller hun disponerer på vegne av noen andre (Olsen, 2007, s. 24). Underslag medfører i første omgang økonomiske tap for virksomheten selv, men underslag vil også kunne få økonomiske konsekvenser for virksomhetens interessenter og samarbeidspartnere (Hirsch, 2004).

Motivasjon og problemstilling

Statistisk Sentralbyrå sin statistikk over politiets etterforskning og straffereaksjoner (se vedlegg 8.1-8.2) vedrørende underslag viser at det har vært etterforsket 6523 mistenkte tilfeller av underslag fra 2010 til 2014. Antall uoppklarte saker er 3088. 3022 saker ble henlagt som følger av manglende opplysninger om gjerningspersonen, manglende bevis eller manglende saksbehandlingskapasitet. Antall oppklarte lovbrudd er 3453. Av de oppklarte sakene er det i denne perioden bare 52 saker som ble henlagt på grunn av at de ikke var strafferettslig ansvarlige. Resten av tilfellene endte med oversendelse til konfliktråd, i forelegg, i tiltale, og i påtaleunntatelse. I oversikten over straffereaksjoner kommer det frem at totalt 1675 saker endte med bot, samfunns- og fengselsstraff, samt andre upresiserte sanksjoner (Statistisk Sentralbyrå, 2010-2014). I politiets rapport for *Anmeldt kriminalitet og straffesaksbehandling 2014* angis det at relativt få saker som vedrører økonomisk kriminalitet anmeldes, noe som tyder på at det også kan foreligge mørketall i forhold til anmeldte underslag (Politidirektoratet, 2015). Ettersom 1675 underslagssaker endte i straff i perioden 2010 til 2014, at det foreligger mange uoppklarte tilfeller som er uvisst om ville fått straffereaksjoner, samt at det kan antas å foreligge mørketall vedrørende anmelding av underslag, er det mye som tyder på at underslag er et relativt omfattende problem for norske virksomheter, og det norske samfunn.

I media er det lett å få inntrykk av at revisor i liten grad avdekker underslag. I Norge er det særlig to saker som har vekket oppsikt grunnet revisors manglende avdekking av underslag. Dette er Aschehoug-saken fra 2014, hvor finansdirektøren underslo 9,4 millioner kroner (Eckblad, 2014, Wærhaug og Husby, 2014), og saken om underslag i Ringerrike Bredband og Hadeland Energi fra 2014 på 20,9 millioner kroner (Nilsen, 2014). Det kan likevel tenkes at

revisor avdekker flere underslag enn det gis inntrykk av. Revisor kan avdekke mindre underslag som aldri blir anmeldt eller allment kjent i media.

Det finnes tidligere forskning som støtter opp under inntrykket av at revisor i få tilfeller avdekker underslag. En studie fra 2015 påpeker at til tross for at ekstern revisjon var den kontrollen som ble benyttet mest i mange virksomheter i forbindelse med misligheter, var ekstern revisjon en av de minst effektive kontrollene i forbindelse med avdekking av misligheter. Studien viste at mindre enn 4% av et kjent antall økonomisk kriminelle handlinger i 2015 ble avdekket gjennom ekstern revisjon (Association of Certified Fraud Examiners, 2016, s. 38). To andre studier (Loebbecke m.fl., 1989 og Hassink m.fl., 2010) presenterer hvor mange misligheter revisor i gjennomsnitt synes å ha avdekket over ulike tidsperioder. Loebbecke, Eining og Willingham (1989) argumenterer for at revisor i gjennomsnitt synes å avdekke 3,1 mislighetstilfeller gjennom sin revisjonskarriere, mens Hassink, Meuwissen og Bollen (2010) argumenterer for at revisor i gjennomsnitt har avdekket 1,07 mislighetstilfeller i løpet av en periode på syv år. Studien fra 2010 bygger på studien fra 1989, og for å kunne sammenligne gjennomsnittene mellom studiene ble gjennomsnittet i Loebbecke, Eining og Willingham sin studie fra 1989 gjort om til å gjelde en tilsvarende tidsperiode som for Hassink, Meuwissen og Bollen sin studie fra 2010. Med utgangspunkt i gjennomsnittet på 1,07 og det nye gjennomsnittet på 0,76 konkluderer Hassink, Meuwissen og Bollen med at revisor sjeldent avdekker misligheter (Hassink m.fl., 2010). Misligheter utgjør både uredelig regnskapsrapportering og underslag. Det er ikke presisert i hvor mange av tilfellene i de tre studiene som dreide seg om underslag, men revisors avdekking av misligheter kan tyde på at revisor avdekker et lavt antall underslag.

Vår oppgave reiser derfor følgende problemstilling:

Hvorfor er det så få underslag som avdekkes av revisor?

For å belyse problemstillingen har vi valgt å gjennomføre en spørreundersøkelse hvor vi henvender oss til norske revisorer. Vi ønsker å undersøke hvorvidt det virker å være tilfelle at revisor avdekker få underslag, samt mulige årsaker til at dette kan være tilfelle. Vi ønsker også å se på hvilke underslag revisor synes å avdekke og hvordan revisor avdekker underslag. Det har vært gjort lignende studier i utlandet (Hackenbrack, 1992, Zimbelman, 1997, Knapp og Knapp, 2000, Jakubowski m.fl., 2002 og Rezaee m.fl., 2003), men disse omhandler

misligheter, og ikke underslag isolert. Dette er bakgrunnen for at vi henvender oss til revisorer som er ansatt i revisjonsselskaper i Norge.

Typiske karakteristiske trekk ved underslag er at underslag ofte begås med små beløp av gangen, og at handlingene ofte er godt skjult. Dette er naturlige forklaringer på at revisor ikke avdekker underslag. Revisjonens iboende begrensninger og revisors faktiske ansvar i forbindelse med vurdering og håndtering av risiko for underslag, samt håndtering av mistenkte og avdekkede underslag, vil også være med å forklare hvorfor noen underslag ikke avdekkes. Det følger av *ISA 240 Revisors oppgaver med og plikter til å vurdere misligheter ved revisjon av regnskaper* at revisor har ansvar for å identifisere og vurdere risiko for vesentlig feilinformasjon i regnskapet som følger av misligheter, innhente revisjonsbevis på anslåtte risikoer for vesentlig feilinformasjon, samt håndtere mistenkte eller avdekkede misligheter som identifiseres gjennom revisjonen, uavhengig av vesentlighet (ISA 240, pkt. 10). Revisor har med andre ord ikke ansvar for å lete etter misligheter, herunder underslag, som ikke medfører vesentlig feilinformasjon i regnskapet. Revisor plikter bare å reagere på underslag av uvesentlig størrelse dersom det gjennom revisjonen skulle avdekkes forhold som tyder på at feilinformasjon kan skyldes underslag. I denne oppgaven ønsker vi å undersøke om det finnes andre faktorer enn de ovennevnte som kan være med å forklare at revisor ikke avdekker underslag.

Revisor utøver et profesjonsyrke. Kjernen i et profesjonsyrke er ansvaret profesjonsutøverne har overfor samfunnet. Revisors ansvar er å gi brukerne av et regnskap betryggende sikkerhet for at regnskapet ikke inneholder vesentlig feilinformasjon som skyldes feil eller misligheter, herunder underslag (Elifsen, Messier Jr., Glover, Prawitt, 2014, s. 14-15). De plikter revisor er pålagt etter revisjonslovgivningen i forbindelse med vurdering og håndtering av underslag kan knyttes til dette samfunnsansvaret. Ettersom forskning tyder på at underslag i liten grad avdekkes av revisor (Assosiation of Certified Fraud Examiners, 2016, s. 38, Loebbecke m.fl. 1989 og Hassink m.fl. 2010) ønsker vi å se hvorvidt dette kan ha sammenheng med forskjeller i revisorers oppfatning av sin rolle og sitt ansvar i forbindelse med underslag, og dermed en viktig del av sitt samfunnsansvar.

Vi ønsker å undersøke om det kan foreligge forskjeller mellom revisorers forståelse av situasjoner som kan kategoriseres som underslag, deres konkrete plikter etter ISA 240, samt deres oppfatning av hvor omfattende disse pliktene er. Dette er interessant ettersom revisors

forståelse av situasjoner som kan kategoriseres som underslag, og hvilke oppgaver og plikter revisor har i forbindelse med underslag, vil kunne påvirke revisors valg og utførelse av risikovurderingshandlinger og revisjonshandlinger. Det kan tenkes at revisor ikke alltid handler optimalt grunnet utilstrekkelig kunnskap om underslag eller om sine oppgaver og plikter i denne sammenheng. En annen tanke er at revisor kan mene at oppgavene og pliktene han eller hun er pålagt i forbindelse med underslag er omfattende å sette seg inn i og omfattende å praktisere. Av denne grunn kan det tenkes at revisor nedprioriterer utførelse av sine oppgaver og plikter i forbindelse med underslag. Vi ønsker også å se om det foreligger forskjeller mellom revisorers oppfatning av hvilken rolle de spiller i forbindelse med forebygging og avdekking av underslag, samt hvilken stilling de befinner seg i vedrørende muligheten til å avdekke underslag. Det er ikke utenkelig at revisors oppfatning av hvordan han eller hun stiller i forhold til andre aktører vedrørende muligheten til å avdekke underslag vil kunne påvirke revisors valg og utførelse av handlinger i forbindelse med vurdering og håndtering av underslag.

Vi ønsker også å se om det kan foreligge forskjeller mellom revisorers meninger om egne kunnskaper og arbeidsgivers rutiner i forbindelse med underslag. Revisorenes svar på dette sier noe om hvilke kunnskaper de synes og inneha og hvilken kvalitet det synes å være på arbeidsgivers rutiner. Svarene vil trolig likevel avvike noe fra faktisk kunnskap og faktisk kvalitet på arbeidsgivers rutiner. Revisorenes meninger er likevel interessante, ettersom det forventes at deres meninger vil kunne gi en liten antydning på revisors faktiske kunnskaper og arbeidsgivers rutiner.

I revisjonsbransjen er tillitsforholdet mellom klient og revisor en viktig forutsetning for at revisjonsoppdrag skal kunne utføres, og at klienter skal ønske at den enkelte revisor skal utføre revisjonen av deres finansielle regnskap. Vi ønsker derfor å undersøke om det kan foreligge forskjeller mellom revisorer vedrørende i hvilken grad de virker å ha tillit til sine klienter, og hvordan de vurderer at melding av underslag kan påvirke det gjensidige tillitsforholdet dem imellom. Det kan tenkes at revisor kan vegre seg for å undersøke eller melde fra om mistenkte eller avdekkede underslag fordi de er redd for å skade det gjensidige tillitsforholdet.

Vi ønsker i tillegg å undersøke i hvilken grad bestemte handlinger blir benyttet av revisor i forbindelse med vurdering og håndtering av risiko for underslag. Tidligere forskning argumenterer for at noen handlinger har vist seg å påvirke revisors vurdering av risiko for misligheter (Glover m.fl., 2003, Wilks & Zimbelman, 2004, Brazel m.fl., 2006, Brazel m.fl., 2010 og Brazel m.fl., 2013). Vi ønsker å undersøke hvorvidt det kan foreligge forskjeller mellom revisorene i forhold til utførelse av bestemte handlinger, som kan være med å påvirke revisor avdekking av underslag

Vi ønsket også å undersøke om forskjeller mellom revisorenes forståelse av og holdninger til sin rolle og sitt ansvar i forbindelse med underslag, samt utførelse av handlinger i forbindelse med vurdering og håndtering av risiko for underslag, kunne ha en sammenheng med ulike demografiske og andre egenskaper ved respondentene og deres arbeidsgivere.

Denne oppgaven er aktuell fordi den kan gi resultater som antyder at det kan foreligge andre grunner til at revisor ikke avdekker underslag enn at underslag er vanskelig å avdekke på grunn av deres karakteristiske trekk, revisjonens iboende begrensinger, samt revisors faktiske ansvar i forbindelse med vurdering og håndtering av underslag. Det kan hende at det å drive kunnskapsfremmende arbeid, endring av rutiner, i større grad understreke viktigheten av vurdering av risiko for underslag og håndtering av mistenkte og avdekkede underslag, samt i større grad kommunisere fordeler og ulemper med handlinger som har vist seg å påvirke revisors avdekking av underslag, vil kunne forbedre revisors innstilling og evne til å avdekke underslag.

Oppgaven er delt inn i seks deler. Første del er innledning som beskriver grunnlaget for oppgaven, hvor motivasjon og problemstilling presenteres. Del to omhandler og beskriver begrepet underslag, samt teori om mislighetsrisikofaktorer som forklarer hvorfor og hvordan underslag kan oppstå. Videre presenteres de ulike aktørenes rolle i forbindelse med underslag. I del tre presenteres revisjonsbransjen, revisors samfunnsansvar, og vi går dypere inn i revisors ansvar i forbindelse med vurdering og håndtering av underslag. Kapittel tre avsluttes med en presentasjon av tidligere forskning gjort rundt revisor og misligheter. Del fire beskriver valg av metoder i forbindelse med utarbeidelse av spørreundersøkelsen, og i del fem presenteres teori om analysemetodene som er blitt benyttet, oppbyggingen av spørreundersøkelsen og til slutt resultatene fra analysen. Siste del av oppgaven består av

oppsummering og konklusjon, samt begrensninger ved oppgaven. Vi gir i tillegg forslag til videre forskning på området.

2. UNDERSLAG

Underslag er en form for økonomisk kriminalitet som innebærer at penger eller løsøre gjenstander urettmessig tilegnes eller brukes av en person som er i besittelse av, men ikke eier midlene (Olsen, 2007, s. 24). Konsekvenser av underslag er i første omgang økonomiske tap for virksomheten selv. Dersom underslag ikke avdekkes og korrigeres, vil det medføre feilinformasjon i regnskapet (Gulden, 2005). Dette vil videre kunne føre til tap for virksomhetens interessenter (Hirsch, 2004). Dersom underslag avdekkes og blir kjent, vil det også kunne få konsekvenser for virksomhetens omdømme og for virksomhetens forhold til sine kunder og samarbeidspartnere (Aune, 2013).

Feilinformasjon i regnskapet kan få negative konsekvenser for virksomheten og eksterne parter dersom feilinformasjonen medfører at det regnskapsmessige resultatet fremstår som vesentlig bedre eller vesentlig dårligere enn det faktisk er. Feilinformasjon i regnskapet anses for å være vesentlig dersom det er rimelig å forvente at feilinformasjonen vil kunne påvirke økonomiske beslutninger som treffes av virksomhetens interessenter på grunnlag av regnskapet (Elifsen, Messier Jr., Glover, Prawitt, 2014). For eksempel vil virksomheten på bakgrunn av et feilaktig regnskap kunne få innvilget lån som den ellers ikke ville fått, hvilket kan medføre tap for långiver. Leverandører kan inngå avtaler med virksomheten i tro om at den er kredittverdig, og gå på store tap dersom virksomheten ikke klarer å oppfylle sin del av avtalen.

En virksomhets omdømme vil være viktig i forhold til dens forhold til kunder, leverandører og andre samarbeidspartnere. At det har forekommet underslag i en virksomhet kan medføre at virksomhetens troverdighet svekkes, som igjen kan påvirke forholdet mellom virksomheten og dens forretningsforbindelser. Virksomheten risikerer å miste sine forretningsforbindelser, hvilket medfører tap av forretningsmuligheter og utestengelser fra anbud (Ernst & Young, 2013).

Dette kapittelet redegjør for sentrale forhold knyttet til underslag, som er viktig for å belyse oppgavens problemstilling. Første delen av kapittelet drøfter begrepet underslag, samt straff i forbindelse med underslag. Underslag er en form for misligheter, og del to drøfter derfor mislighetsbegrepet. Mislighetsrisikofaktorer, herunder mislighetstrekanten, vil presenteres.

Videre gjøres det rede for forebygging, avdekking og rapportering av underslag, samt viktige aktører i forbindelse med disse oppgavene.

2.1 Begrepet underslag

Underslag betyr ”å selge, forbruke eller på annen måte tilegne seg en løsøre gjenstand eller pengefordring som gjerningspersonen besitter, men som tilhører en annen, eller forføye over penger gjerningspersonen har innfordret for en annen, eller som på annen måte er betrodd vedkommende”, jf. straffeloven (strl.) § 324.

Selv om underslag til en viss grad kan sammenlignes med begrepet *tyveri*, i form av at motivet for begge handlingene er å skaffe seg selv eller noen andre en uberettiget vinning, må disse begrepene holdes adskilt. En vesentlig forskjell mellom de to begrepene er at tyveri innebærer et besittelsesinngrep, i motsetning til underslag, hvor gjerningsperson allerede er i besittelse av løsøre gjenstanden eller pengene som unndras (Sveen, 1949, s. 9-10).

Begrepet *besittelse* viser til den faktiske rådigheten en person har overfor en gjenstand. Dersom en person med kasseansvar i en virksomhet unndrar midler fra kassen, gjør han eller hun seg skyldig i underslag. Dersom andre ansatte uten kasseansvar tar penger fra kassen, foreligger det et tyveri ettersom disse ikke er i besittelse av pengene som unndras (Sveen, 1949, s. 10).

2.2 Straff

Straff i forbindelse med underslag er regulert i straffeloven (strl.) §§ 324, 325 og 326. Straffeloven skiller mellom underslag, grovt underslag og mindre underslag.

Underslag betyr å tilegne seg en løsøre gjenstand eller pengefordring som gjerningspersonen er i besittelse av, men som tilhører noen andre, eller å forføye over penger som er betrodd vedkommende, jf. strl. § 324. Dersom verdien på det som underslås anses som betydelig, om hendelsen har pågått over lengre tid, om det har skjedd brudd på en særlig tillit, og om det er ført eller utarbeidet uriktige regnskaper eller regnskapsdokumentasjon, anses hendelsen for å

være et *grovt underslag*, jf. strl. § 325. *Mindre underslag* er underslag som anses å være ubetydelig i verdi, og vil kunne resultere i straff når omstendighetene taler for det, jf. strl. § 326. Strafferammen for underslag er bot eller fengsel inntil 2 år, for grovt underslag fengsel inntil 6 år, og for mindre underslag straffes gjerningspersonen med bot, jf. strl. §§ 324, 325 og 326.

Det følger av strl. § 324 at skyldkravet ved underslag er forsett og vinningshensikt. Krav om *forsett* innebærer at gjerningspersonen utfører en bevisst handling hvor han eller hun vet at gjenstanden tilhører noen andre, mens krav om *vinningshensikt* betyr at gjerningspersonen har som formål å oppnå en økonomisk fordel, enten for seg selv, eller noen andre (Sveen, 1949, s. 13). Det hender at gjerningspersonen prøver å unnskyldes underslaget ved å kalle det et midlertidig lån, som vedkommende på sikt har tenkt å tilbakebetale. Dette fratar likevel ikke vedkommende for straff (Olsen, 2007, s. 24).

Bestemmelsen om underslag i straffeloven har også et krav om at tilegnelsen må være rettstridig for at vedkommende skal straffes etter strl. § 324. *Rettstridighet* innebærer at gjerningspersonen ikke har rett til den økonomiske fordel som oppnås. Dersom eieren av gjenstanden som tilegnes samtykker, foreligger det ikke et underslag (Sveen, 1949, s. 13).

Det følger av strl. § 324 at gjerningspersonen må være i besittelse av løsøregjenstanden eller pengene som unndras, eller at vedkommende må være betrodd tilgang til penger, som fratas fra eieren. Dersom gjerningspersonen verken besitter løsøregjenstanden eller pengene, eller har betrodd tilgang, vil han eller hun ikke rammes av strl. § 324, ettersom dette anses for å være tyveri. Straff for tyveri reguleres av strl. §§ 321, 322 og 323, hvor det skilles mellom *tyveri*, *grovt tyveri* og *mindre tyveri*. Strafferammen for tyveri er bot, eller i verste fall fengsel inntil 6 år i alvorlige tilfeller.

En konsekvens av underslag er at det oppstår feilinformasjon i regnskapet. Feilinformasjon i regnskapet kan oppstå på to måter; i form av feil eller i form av misligheter. Misligheter er en bevisst handling som medfører feilinformasjon i regnskapet, det vil si at feilinformasjonen er tilsiktet. Misligheter skiller seg fra feil, som er utilsiktet feilinformasjon som kan oppstå i regnskapet, for eksempel på grunn av systemsvikt eller manglende kompetanse hos dem som utarbeider regnskapet (Eilifsen, Messier Jr., Glover, Prawitt, 2014, s. 105-106). I det følgende

vil det redegjøres for mislighetsbegrepet, da med særlig fokus på underslag, som er en av to hovedtyper misligheter.

2.3 Underslag, en form for misligheter

Underslag er en form for misligheter, og misligheter utgjør et stort problem for mange virksomheter. Det er estimert at 5% av omsetningen til en virksomhet i gjennomsnitt går tapt på grunn av misligheter hvert år (Assosiation of Certified Fraud Examiners, 2016, s. 4).

Faktum er at misligheter er vanskelig å avdekke. Grunnen til dette er at systemer og kontroller som skal fange opp slike uredelige handlinger ofte omgås, som gjør at gjerningspersonen samtidig kan skjule sine handlinger. Muligheten til å begå misligheter blir også større til høyere posisjon gjerningspersonen har i virksomheten. Ledelsen har større adgang til informasjon enn ansatte på lavere nivåer, som gjør det lettere for ledelsen å omgå systemer og skjule sine spor (Coenen, 2008, s. 28).

Hva er misligheter?

Revisorer er en yrkesgruppe som har ansvar for å vurdere og håndtere misligheter når de reviderer sine klients regnskap. Revisorene følger revisjonsstandarden *ISA 240 - Revisors oppgaver med og plikter til å vurdere misligheter ved revisjon av regnskaper*, og denne standarden definerer misligheter på følgende måte:

”Misligheter er en bevisst handling begått av en eller flere personer innen ledelsen, av personer som har overordnet ansvar for styring og kontroll, av ansatte eller av andre, som innebærer uredelighet for å oppnå en urettmessig eller ulovlig fordel” (ISA 240, pkt. 11a).

Det skilles mellom interne og eksterne misligheter. Eksterne misligheter er misligheter begått av eksterne parter utenfor virksomheten. Eksempler på eksterne misligheter er trygdejuks, unndragelser av skatter og avgifter, samt overfakturering fra leverandører. Interne misligheter foreligger når noen innad i en virksomhet misbruker sin tillit for å oppnå økonomisk gevinst som vedkommende er uberettiget til. Eksempler på interne misligheter er uredelig regnskapsrapportering og underslag av fysiske eiendeler og penger (Riksrevisjonen, 2007, s. 5). Det er disse typene misligheter ISA 240 omhandler og skiller mellom. Denne oppgaven

fokuserer på underslag, og dermed interne misligheter. I det følgende gjøres det rede for hovedtypene av interne misligheter.

Uredelig regnskapsrapportering

ISA 240 forklarer uredelig regnskapsrapportering som *”tilsiktet feilinformasjon, herunder utelatelse av beløp eller tilleggsopplysninger i regnskap, for å villedde regnskapsbrukere”* (ISA 240, pkt. A2). Standarden skiller mellom følgende handlinger av uredelig regnskapsrapportering:

- *“Manipulasjon, forfalskning (herunder dokumentforfalskning) eller endring av regnskapsmateriale eller underbyggende dokumenter som regnskapet er utarbeidet på grunnlag av*
- *Uriktig rapportering i eller tilsiktet utelatelse fra regnskapene av hendelser, transaksjoner eller annen informasjon av betydning*
- *Tilsiktet feilaktig anvendelse av regnskapsprinsipper vedrørende beløp, klassifisering, presentasjon eller tilleggsopplysninger”* (ISA 240, pkt. A3).

Uredelig regnskapsrapportering er bevisste handlinger som foretas for å villedde brukerne av regnskapet. Gjerningspersonen har i slike situasjoner bevisst gått inn for å fikse på regnskapet for selv å oppnå en fordel. Et typisk eksempel er at ledelsen i en virksomhet styrer resultatet på en slik måte at brukernes oppfatning av virksomhetens lønnsomhet villedes. Dette kan for eksempel skje ved å bokføre salg som ikke har funnet sted, ta inn salg for tidlig (typisk ved periodeslutt), og ved å utelate kostnader og gjeld fra regnskapet. Ledelsen belønnes ofte ut fra hvor godt de gjør det i gitte perioder. Dette kan være en årsak til at noen i ledelsen motiveres til å fikse på tallene i regnskapet, slik at resultatet fremstår som bedre enn det faktisk er. Uredelig regnskapsrapportering kan også innebære det motsatte tilfellet; at resultatet reduseres for å redusere skattekostnaden (ISA 240, pkt. A2).

For å gjennomføre uredelig regnskapsrapportering uten å bli oppdaget vil ledelsen ofte overstyre virksomhetens interne kontroller (ISA 240, pkt. A4). Det at ledelsen har større muligheter til å overstyre virksomhetens kontroller enn ansatte på lavere nivåer, gjør at det kan være vanskeligere å oppdage misligheter begått av ledelsen enn misligheter begått av andre ansatte.

Underslag av eiendeler

Underslag av eiendeler er tyveri av en virksomhets eiendeler foretatt av virksomhetens egne ansatte. Ofte foretas underslag av ansatte på lavere nivåer, og gjelder relativt mindre og ubetydelige beløp. Underslag som begås av personer i ledelsen vil være vanskeligere å oppdage enn de som blir begått av ansatte på lavere nivåer, ettersom ledelsespersonell er i en særskilt stilling og i bedre stand til å skjule sine handlinger (ISA 240, pkt. A5). ISA 240 lister følgende eksempler på hvordan underslag av eiendeler kan utføres:

- *“Underslå innbetalinger (for eksempel underslå innkrevde kundefordringer eller omlede innbetalinger av tidligere avskrevne fordringer til personlige bankkontoer)*
- *Stjele fysiske eiendeler eller intellektuell kapital (for eksempel stjele inventar for personlig bruk eller salg, stjele skrap for videresalg, inngå en hemmelig avtale med en konkurrent ved å gi opplysninger om teknologiske data mot betaling)*
- *Få en enhet til å betale for varer og tjenester det ikke har mottatt (for eksempel utbetalinger til leverandører som ikke eksisterer, returprovisjoner betalt av leverandører til enhetens innkjøpere som gjengjeld for høyere priser, utbetalinger til ansatte som ikke eksisterer)*
- *Bruke en enhets eiendeler til personlig bruk (for eksempel bruke enhetens eiendeler som sikkerhet for et personlig lån eller et lån til en nærstående part)” (ibid).*

Hovedhensikten med å begå underslag er urettmessig tilegnelse av en virksomhets eiendeler, altså ikke å forårsake feilinformasjon i regnskapet. Likevel vil et underslag som ikke oppdages medføre feilinformasjon i virksomhetens regnskap. Som oftest vil gjerningspersonen forsøke å skjule sine handlinger slik at det ikke oppdages at eiendelene faktisk mangler. Dette kan gjøres ved å forfalske dokumenter og registrere falske eller villedende opplysninger (Gulden, 2005).

Dersom underslag ikke forsøkes skjult i regnskapet vil dette medføre feilinformasjon i form av at eiendeler som ikke eksisterer står oppført i balansen, at balansen inneholder ufullstendig gjeld, og/eller at inntekter og kostnader er feil presentert eller feil klassifisert i resultatregnskapet. Underslag begått av ansatte på lavere nivåer vil ofte være lettere å oppdage enn underslag begått av personer i ledelsen, selv om det ikke er snakk om betydelige beløp eller vesentlig feilinformasjon. Dette skyldes at ansatte på lavere nivåer ikke har samme

muligheter som virksomhetens ledelse til å overstyre kontroller og gjennomføre regnskapsmanipuleringer. Dersom ledelsen begår underslag vil det være vanskelig å oppdage de uredelige handlingene før det er gjort flere underslag hvor beløpene til sammen utgjør en betydelig størrelse og forårsaker vesentlig feilinformasjon i regnskapet (Gulden, 2005). Det finnes en rekke forhold og signaler som virksomhetene selv og andre kontrollinstanser bør være oppmerksomme på for å forhindre at underslag forekommer, og for å avdekke underslag som allerede er begått. Disse forholdene kalles for *mislighetsrisikofaktorer* og vil utdypes i det følgende.

Mislighetsrisikofaktorer

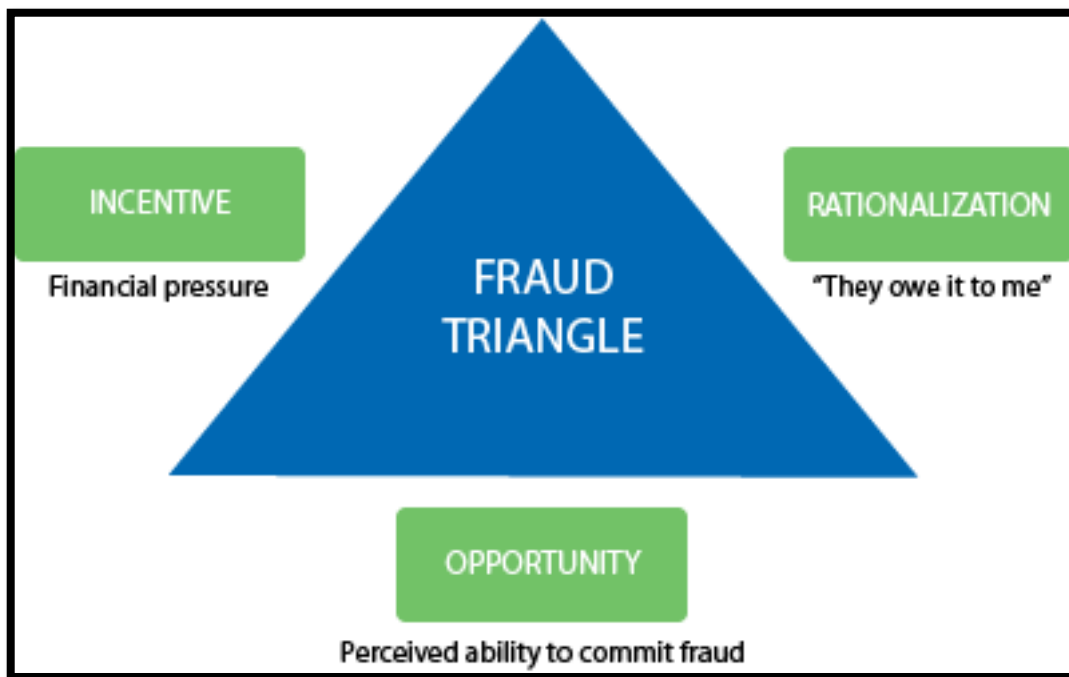
Mislighetsrisikofaktorer er “hendelser eller forhold som indikerer incentiver eller press til å begå misligheter eller som gir en mulighet for å begå misligheter” (ISA 240, pkt. 11b).

Observasjon av slike forhold betyr ikke nødvendigvis at det er begått eller kommer til å begås misligheter, men de er alle som oftest til stede når misligheter forekommer (ISA 240, pkt. 24).

Donald R. Cressey utviklet i 1950-årene gjennom sin doktoravhandling en hypotese om misligheter. Han mente at enhver person med ærlige hensikter vil kunne begå misligheter så lenge følgende mislighetsrisikofaktorer er til stede:

- Motivasjon eller press til å begå misligheter
- Mulighet til å begå misligheter, og
- En viss rettferdiggjørelse av handlingene (Coenen, 2008, s. 9-10).

Disse faktorene danner den såkalte *fraud triangle*, også kalt *mislighetstrekanten* på norsk (se figur under). Mislighetstrekanten er sentral innenfor mislighetsteorien, og forklarer prosessen hvor misligheter oppleves som fristelser til de ender som faktiske handlinger. I det følgende vil det redegjøres for de ulike faktorene i mislighetstrekanten. Flere av disse faktorene vil være sammenfallende både ved uredelig regnskapsrapportering og underslag, men ettersom denne oppgaven fokuserer på underslag, er det mislighetsrisikofaktorer knyttet til denne typen misligheter som tillegges vekt.

(Real Time Accounting Solutions, udatert).

Motivasjon eller press

Motivasjon eller press til å begå underslag kan oppstå av ulike årsaker. Ofte oppleves press når en person har økonomiske problemer, men verken kan eller ønsker å snakke om problemene. Da ser vedkommende gjerne på underslag som en mulighet til å komme seg ut av den vanskelige situasjonen (ISA 240 s. 33). Personer kan imidlertid også oppleve et press eller ønske om å holde en viss livsstil som de i utgangspunktet ikke har råd til (Olsen, 2007, s. 39). Da kan det være fristende å begå underslag for å skaffe til veie midler til ønsket forbruk.

Typisk vil personlige og økonomiske forpliktelser eller ønsker, kombinert med lett tilgang til virksomhetens eiendeler, kunne motivere ledelsespersonell eller øvrige ansatte til å begå underslag. En annen motiverende faktor kan være at arbeidsforholdet er dårlig. Et dårlig arbeidsforhold kan oppstå dersom ansatte kjenner til eller forventer permitteringer, ikke er tilfreds med endringer eller forventede endringer i lønns- og pensjonsordning, eller ikke er tilfreds med muligheter for karriereutvikling, lønn eller andre belønninger de får fra virksomheten (ISA 240, s. 33).

En oppfattet mulighet

For at en person skal gjennomføre underslag må vedkommende, i tillegg til å ha motivasjon eller føle press, også oppfatte at vedkommende har mulighet til å gjennomføre handlingen uten å bli oppdaget. Som regel vil gjerningspersonen forsøke å skjule selve underslaget, men også motivasjonen bak den uredelige handlingen (Olsen, 2006, s. 5-6). Enkelte forhold og situasjoner kan gjøre virksomheter mer utsatt for at det begås underslag av eiendeler.

Eksempler på slike forhold og situasjoner kan være store kontantbeholdninger eller behandling av store kontantbeløp, lagergjenstander som er små i størrelse og har høy verdi, anleggsmidler som er små i størrelse, eller lett omsettelige eiendeler (ISA 240, s. 33).

En person oppfatter gjerne en mulighet til å begå underslag dersom han eller hun gjennom sin stilling har adgang til å overstyre kontroller, eller kjenner til svakheter i virksomhetens internkontroll. Svakheter i internkontrollen kan gjøre virksomheter mer utsatt for underslag. Typiske eksempler på svakheter er manglende arbeidsdeling, manglende dokumentasjon av transaksjoner, utilstrekkelig tilsyn av ansatte med ansvar, utilstrekkelig registrering av eiendeler, manglende fullstendig avstemming, utilstrekkelig system for autorisasjon og godkjenning av transaksjoner, samt utilstrekkelig sikring av fysiske eiendeler (ISA 240, s. 33-34).

Rettferdiggjørelse

Selv om personer skulle være motiverte og tror de kan begå underslag uten å bli oppdaget, vil avgjørelsen om å begå underslag ofte være betinget av at vedkommende klarer å rettferdiggjøre sine handlinger overfor seg selv på en slik måte at de fremdeles anser seg selv å inneha den tilliten som tilhører deres stilling. En slik rettferdiggjørelse avhenger av hvilke holdninger vedkommende har. To personer med samme utgangspunkt angående motivasjon, press og muligheter vil kunne handle ulikt på grunnlag av ulike holdninger og verdier. Noen vil ha lettere for å gi etter for fristelser, og noen bryr seg ikke om de begår uærlige handlinger (Olsen, 2006, s. 5). Personer med høyere moral må derimot overbevise seg selv om at det de gjør er greit ved å lage unnskyldninger for sine handlinger. Det kan være flere grunner til at en person mener det er greit å begå underslag. Eksempler på dette kan være misnøye med virksomheten eller virksomhetens behandling av vedkommende, at ingen vil savne

eiendelene, eller at virksomheten fortjener det på grunn av ignorering av eller svakheter i internkontrollen (Coenen, 2008, s. 12-13).

Ettersom virksomheter står overfor en rekke mislighetsrisikofaktorer knyttet til underslag, er det viktig at det iverksettes tiltak som skal forebygge og avdekke underslag. I det følgende gjøres det rede for forebygging, avdekking og rapportering av underslag, samt viktige aktører i forbindelse med disse oppgavene.

2.4 Forebygging, avdekking og rapportering av underslag

Statistikk fra Statistisk Sentralbyrå (se vedlegg 8.1-8.2) vedrørende omfanget av etterforskede underslagssaker og straffereaksjoner vedrørende underslag (Statistisk Sentralbyrå, 2010-2014), samt politiets rapport om *Anmeldt kriminalitet og straffesaksbehandling 2014* (Politidirektoratet, 2015), antyder at omfanget av underslag i Norge er relativt stort. Politiet oppgir at det foreligger mørketall vedrørende anmelding av økonomisk kriminalitet (Politidirektoratet, 2015), hvilket kan bety at det foreligger mørketall vedrørende anmeldte underslag. Det at underslag kan være vanskelig å avdekke er med å støtte opp under sannsynligheten for at det finnes mørketall vedrørende innrapporterte underslag.

Forebygging og forhindring av underslag

Situasjoner eller forhold som kan indikere at det er i ferd med å begås eller allerede er begått underslag, kalles *røde flagg*. Røde flagg indikerer risiko for underslag, og kan være knyttet til personer, eiendeler, transaksjoner, samt systemer og rutiner. Eksempler på røde flagg vil være mislighetsrisikofaktorer som endringer i atferd blant ansatte, at ansatte lever over evne, har høy personlig gjeld, at de aldri tar ferie, eller at de ikke ønsker å dele sine arbeidsoppgaver med andre medarbeidere. Eiendelsrelaterte signal kan være uforklarlig svinn og unødvendige innkjøp, transaksjonsrelaterte signal kan være store korreksjonsposter og mangelfulle avstemminger, mens systemrelaterte signal dreier seg om selskapenes internkontroll som skal fange opp feil og misligheter, herunder ineffektiv arbeidsdeling, uegnede autorisasjonsordninger og overskridelse av fullmakter (Olsen, 2007 s. 56-69).

Enhver virksomhet bør sette i verk tiltak for å minimere sjansen for at ansatte utsettes for fristelser og har muligheter til å begå underslag. Med andre ord innebærer dette at virksomhetene bør sørge for at risikoen for å bli utsatt for underslag er så lav som mulig. I litteraturen skilles det mellom forebyggende og forhindrede tiltak som virksomhetene kan sette i verk for å redusere slik risiko (Olsen, 2007, s. 204).

Forebyggende tiltak er tiltak som iverksettes i en virksomhet med den hensikt å påvirke de ansattes etiske holdninger og verdier, redusere situasjoner som kan virke motiverende for å begå underslag, samt å avskrekke de ansatte fra å gjøre underslag. For eksempel vil både interne og eksterne kontrollorgan som internrevisjon, ekstern revisor eller regnskapsfører kunne gjøre det mindre fristende for ansatte å begå underslag ettersom slike kontrollorgan øker sjansen for å bli avslørt. Et godt kontrollmiljø innad i virksomheten, og en rettfærdig og fornuftig behandling av ansatte vil kunne påvirke ansattes holdninger og verdier, samt redusere motivasjon for å begå underslag. *Forhindrede* tiltak er tiltak som fysisk hindrer de ansatte i å begå underslag. Eksempler på dette kan være tilgangskontroller og arbeidsdeling som hindrer at ansatte får uautorisert tilgang til virksomhetens eiendeler og systemer (ibid).

Avdekking og rapportering av underslag

Avdekking av underslag kan skje helt tilfeldig ved at noen kommer over forhold som vekker mistanke, eller det kan være et resultat av systematisk søking og undersøkelser av mistenkelige forhold. Tips fra virksomhetens ansatte, kunder, leverandører og anonyme er den viktigste kilden til avdekking av underslag. Andre kilder er intern- og eksternrevisjon, internkontroll, varsling fra politiet og tilfeldigheter (Coenen, 2008, s. 14).

For at røde flagg skal identifiseres er det viktig at det rettes fokus mot å øke personers bevissthet og kunnskap om underslag og signaler på dette. Økt bevissthet og kunnskap kan oppnås gjennom utdanning og mer bevisstgjøring i media, både når det gjelder enkeltsaker og underslag som et samfunnsproblem. Virksomhetene bør aktivt gå inn for å skape et miljø med fokus på å lære sine ansatte å kjenne igjen signaler på underslag, som vil være med å øke de ansattes evne til avdekking. I tillegg bør virksomhetene ha gode interne rutiner som fanger opp uønskede feil og misligheter, herunder underslag (Olsen, 2006, s. 11).

Aktørenes rolle

Hovedansvaret for å beskytte en virksomhet mot økonomisk kriminalitet ligger hos styret og ledelsen. Styret sitt ansvar er å etablere en effektiv og velfungerende prosedyre for identifisering av risikoområdene for virksomheten, samt sørge for at virksomheten er tilstrekkelig beskyttet mot økonomisk kriminalitet sett i forhold til risikobildet for det aktuelle selskapet. Daglig leder har det praktiske ansvaret, det vil si at vedkommende er ansvarlig for å iverksette de aktiviteter som er nødvendige for at dette skal være mulig i praksis. I tillegg til styret og daglig leder, spiller også virksomhetenes ansatte, regnskapsførere, samt interne og eksterne revisorer viktige roller i prosessen med å forebygge, avdekke og rapportere underslag (Olsen, 2007, s. 198).

Regnskapsførerne utfører kontroller i forbindelse med utarbeidelse av et regnskap. Regnskapsførerne er dermed i en posisjon som gjør vedkommende egnet til å oppdage feil og misligheter i regnskapet (Olsen, 2006, s. 15). Bruken av regnskapsførere vil derfor kunne virke som en avskrekkende og avdekkende mekanisme i forbindelse med underslag. Internrevisjonsfunksjonen har ansvar for å føre tilsyn med en virksomhets prosesser rundt risikostyring og internkontroll (Senter for statlig økonomistyring, 2009, s. 6). Organet vil derfor kunne virke avskrekkende og dermed forebyggende dersom dens arbeidsoppgaver er kjent blant ansatte i virksomheten. Internrevisorer scorer høyt når det gjelder avdekking av misligheter (Olsen, 2006, s 11).

En ekstern revisor har som hovedoppgave å gi betryggende sikkerhet for at en virksomhets regnskap er i samsvar med gjeldende rammeverk for finansiell rapportering, herunder at regnskapet ikke inneholder vesentlig feilinformasjon som skyldes feil eller misligheter (Eilifsen, Messier Jr., Glover, Prawitt, 2014, s. 13). Revisor skal også avgjøre om styret har overholdt sitt ansvar med å etablere tiltak for beskyttelse mot misligheter. Dersom revisor gjennom revisjonsarbeidet kommer frem til at etablerte systemer og rutiner i virksomheten ikke er tilfredsstillende sett i forhold til selskapets risiko, skal revisor uttrykke denne meningen ved avlegging av revisjonsberetningen. Videre skal kritiske forhold som revisor oppdager under revisjonsarbeidet fortløpende tas opp med kunden, herunder styret og ledelsen. Dersom nødvendige tiltak ikke iverksettes etter at revisor har påpekt svakheter til styret og ledelsen, har revisor plikt til å fratruke seg fra revisjonsoppdraget, jf. revisorloven § 7-1 (Olsen, 2007, s. 198). Ekstern revisor er med andre ord i en særskilt posisjon som gjør

vedkommende bedre egnet til å avdekke forhold som kan indikere feilinformasjon som skyldes underslag enn andre interessenter og kontrollorgan. Ekstern revisjon kan også virke avskrekkende fra å begå underslag.

Bruken av ekstern revisor har i begrenset grad vist seg å være en avdekkende mekanisme i forbindelse med underslag. En studie fra 2015 viser at revisor til tross for å være den mest benyttede kontrollen i mange virksomheter, er en av de minst effektive kontrollene vedrørende avdekking av misligheter. Studien viste at revisor i gjennomsnitt avdekket mindre enn 4% av et kjent antall økonomisk kriminelle handlinger i 2015 (Association of Certified Fraud Examiners, 2016, s. 38). Studien ser på avdekking av uredelig regnskapsrapportering, underslag og korrupsjon. Av disse tilfellene er det underslag som uten tvil avdekkes i størst grad ettersom underslag har vært avdekket i 83,5% av tilfellene. Deretter følger korrupsjon med 35,4% og uredelig regnskapsrapportering med 9,6%. Grunnen til at de totalt overstiger 100% er at flere kriminelle handlinger har blitt avdekket i samme virksomhet (Association of Certified Fraud Examiners, 2016, s. 12-13). Det er ikke kjent hvor mange tilfeller revisor har avdekket av de økonomisk kriminelle handlingene. Revisors avdekking av underslag må være enten lik eller mindre enn den anslåtte prosenten av revisors avdekking av misligheter og korrupsjon. Likevel må en avdekking av underslag på under 4% anses for å være lavt.

Vår problemstilling er hvorfor så få underslag avdekkes av revisor. Denne oppgaven tar sikte på å se hvorvidt det virker å være tilfelle at revisor avdekker få underslag, samt mulige årsaker til at dette kan være tilfelle. De karakteristiske trekkene ved underslag, revisjonens iboende begrensinger, samt revisors faktiske ansvar i forbindelse med vurdering og håndtering av underslag, er faktorer som er naturlige å forvente at er med å forklare at revisor ikke avdekker underslag. Vi har derfor valgt å se om det foreligger andre faktorer som kan være med å forklare hvorfor revisor avdekker få underslag. Faktorene vi ser på er revisors forståelse av og holdninger til sitt ansvar og sin rolle i forbindelse med underslag, samt i hvilken grad revisor utfører bestemte handlinger i forbindelse med vurdering og håndtering av risiko for underslag. I tillegg har vi valgt å se hvilke underslag revisor synes å avdekke, og hvordan revisor avdekker underslag.

I dette kapitlet er det gjort rede for misligheter og underslag generelt, mens følgende kapittel fokuserer på revisors ansvar i forbindelse med vurdering og håndtering av risiko for underslag, samt håndtering av mistenkte og avdekkede underslag. Vi presiserer at når vi videre i oppgaven omtaler revisor, er det ekstern revisor vi sikter til.

3. REVISJONSBRANSJEN

Revisjonsbransjen er et resultat av fremveksten av aksjeselskaper de siste 200 år. Fremveksten av aksjeselskaper som selger aksjer og obligasjoner medførte en stor økning i etterspørselen etter en kompetent og uavhengig tredjepart som på vegne av virksomhetenes interessenter kontrollerer at deres regnskapsrapportering skjer i samsvar med lov og finansielle rammeverk for regnskap. Denne personen er virksomhetenes valgte revisor (Elifsen, Messier Jr., Glover, Prawitt, 2014, s. 5).

En revisjon er en systematisk prosess hvor en uavhengig part innhenter og vurderer informasjon som vil fungere som bevis på at regnskapspåstander, økonomiske hendelser og handlinger er rapportert i samsvar med etablerte kriterier for regnskapsrapportering. Formålet med en revisjon er at revisor skal kunne gjøre seg opp en mening om hvorvidt en revisjonsklients regnskap er utarbeidet i samsvar med gjeldende rammeverk for finansiell rapportering. Revisors mening skal så kommuniseres til brukerne av regnskapet gjennom en revisjonsberetning (Elifsen, Messier Jr., Glover, Prawitt, 2014, s. 12).

Revisor tilbyr også andre tjenester enn revidering av et regnskap. For eksempel tilbyr revisor attestasjonstjenester, forenklet revisorkontroll av finansiell informasjon, samt andre ikke-attestasjonstjenester, som skatte- og rådgivningstjenester (Elifsen, Messier Jr., Glover, Prawitt, 2014, s. 31-34). Denne oppgaven fokuserer på revisors ansvar i forbindelse med vurdering og håndtering av underslag, som er en del av revideringen av et regnskap. Revisors øvrige oppgaver blir derfor ikke vektlagt.

Kapittel tre omhandler revisors ansvar i forbindelse med vurdering og håndtering av risiko for underslag, samt håndtering av mistenkte og avdekkede underslag. Kapitlet starter med å redegjøre for revisjonsbransjen som et profesjonsyrke. Deretter presenteres regelverket som revisor må forholde seg til i utøvelsen av sitt yrke, samt revisors samfunnsansvar. Videre presenteres revisors ansvar etter revisjonsstandarden *ISA 240 Revisors oppgaver med og plikter til å vurdere misligheter ved revisjon av regnskaper*. Siste delen av kapitlet tar for seg tidligere forskning som er gjort vedrørende revisor og misligheter.

3.1 Revisjon, et profesjonsyrke

Revisjonsyrket er et profesjonsyrke. Dette innebærer at det stilles høye kvalifikasjons- og kvalitetskrav til revisor, samt til revisors utførelse av revisjonstjenester. Revisjonsbransjen er derfor regulert gjennom lover og forskrifter, en rekke revisjonsstandarder og gjennom etiske regelverk. I tillegg stiller Den Norske Revisorforening krav til og holder kontroll med sine medlemmer. Alt dette er med på å øke revisjonsverdien i form av at brukerne av regnskapet får økt tillit til den revisjonspliktiges regnskap (Gulden, 2010, s. 42).

Regelverk

Av de lovverk og reguleringer revisor må forholde seg til er det revisorloven, de internasjonale revisjonsstandardene og Den Norske Revisorforeningens etiske regelverk som er særlig viktig.

Revisorloven

Revisorloven (revl.) inneholder bestemmelser om hvem som har revisjonsplikt, krav til godkjenning av revisor, bestemmelser om revisors oppgaver ved revisjon av årsregnskap, samt krav til revisors utførelse av revisjonsoppdrag.

Revisorloven § 5-1 inneholder bestemmelser om revisjonens innhold. I denne paragrafen presiseres det at revisor gjennom revisjonen har et ansvar for å bidra til å forebygge og avdekke feil og misligheter. Revisorloven § 5-2 omhandler revisors plikter ved utførelse av revisjonen. Revisor skal gjennom utøvelse av beste skjønn og utføring av risikovurderinger vurdere risiko for feilinformasjon i regnskapet som skyldes feil eller misligheter, herunder underslag. Revisor skal også overfor en klients ledelse påpeke feil og misligheter som kan medføre vesentlig feilinformasjon i regnskapet, jf. revl. første ledd og fjerde ledd nr. 3.

Det følger av revl. § 5-2 annet ledd at revisor skal utføre sitt arbeid i samsvar med *god revisjonsskikk*. Hva som menes med god revisjonsskikk er ikke videre gjort rede for i loven, men begrepet er ment å være en rettslig standard som skal gjelde innad i revisjonsbransjen (Hirsch, 2004). Definisjonen på god revisjonsskikk er som følger:

“God revisjonsskikk er å utføre revisjonsoppdrag i overensstemmelse med den oppfatning av etiske og revisjonstekniske prinsipper som til enhver tid er alminnelig anerkjent og praktisert av dyktige og ansvarsbevisste utøvere av yrket” (Gulden, 2010, s. 25).

Begrepet god revisjonsskikk er nært knyttet opp mot de internasjonale revisjonsstandardene. Revisjonsstandardene utarbeides med formål å utforme den rettslige standarden, og dermed lage en ramme for hva som anses å være god revisjonsskikk (Revisorforeningen, 2009, pkt 4.). Hva som menes med *“etiske og revisjonstekniske prinsipper som til enhver tid er alminnelig anerkjent og praktisert av dyktige og ansvarsbevisste utøvere av yrket”* er konkretisert i revisjonsstandardene. Revisjonsstandardene og dermed hva som regnes for å være god revisjonsskikk vil endre seg i takt med rådende oppfatninger i revisjonsbransjen (Hirsch, 2004).

Revisjonsstandarder

Revisjonsstandardene beskriver generelle prinsipper, oppgaver og plikter som revisor skal utføre. Standardene beskriver prosesser for risikovurderinger og håndtering av anslåtte risikoer, hvordan revisor bør innhente og vurdere revisjonsbevis, og i hvilken grad revisor kan belage seg på andres arbeid med kontroll av enheten. Revisjonsstandardene gir også veiledning og stiller krav til revisors trekking av konklusjon vedrørende regnskaper og rapportering av revisjonsoppdrag. *ISA 240 Revisors oppgaver med og plikter til å vurdere misligheter ved revisjon av regnskaper* er standarden som omhandler revisors ansvar med å vurdere og håndtere misligheter, herunder underslag. Denne standarden vil bli nærmere redegjort for senere i kapittelet.

Etisk regelverk

De norske revisorenes etiske regelverk er utarbeidet av Den Norske Revisorforening (DnR), og er ment å utfylle revisorloven ved å gi retningslinjer og veiledning om hvordan revisorer bør opptre i utførelsen av sitt arbeid. Regelverket gir veiledning rundt overholdelse av de grunnleggende etiske prinsippene innenfor revisjon; objektivitet, integritet, faglig kompetanse og tilbørlig aktsomhet, konfidensialitet og profesjonell atferd (Revisorforeningen, udatert).

Objektivitetskravet stiller krav til at revisor ikke skal påvirkes av sine egne eller andres interesser, men ut fra faglige motiver (Revisorforeningen, 2009, s. 4). For at revisor skal opptre objektivt må han eller hun være uavhengig, samt ha høy grad av personlig integritet. At revisor skal være uavhengig innebærer at det ikke må foreligge et avhengighetsforhold mellom klient og revisor som kan svekke vedkommendes objektivitet (Cappelen, 2004). Kravet til revisors *integritet* innebærer at revisor plikter å være både ærlig og redelig i utøvelse av revisjonsarbeidet. Revisor skal også til enhver tid holde seg *faglig oppdatert* for å sørge for at han eller hun kan levere en profesjonell tjeneste av høy kvalitet. *Tilbørlig aktsomhet* innebærer at revisor i utførelsen av sitt arbeid skal opptre aktsomt og følge de faglige standarder og profesjonsstandarder som til enhver tid er gjeldende. Videre er revisor pliktig til å holde alle opplysninger som vedkommende får innsyn i gjennom arbeidet *konfidensielt*, det vil si at disse ikke må formidles videre til andre uten samtykke fra de opplysningene omhandler, med mindre videreformidling av opplysninger følger av lov. Siste etiske krav til revisor er at han eller hun skal utøve *profesjonell atferd*. Dette innebærer at revisor ved utførelse av tjenester må følge relevante lover og forskrifter, samt opptre på en måte som ikke skader omdømmet til revisjonsprofesjonen (Revisorforeningen, 2009, s. 4).

Det fremgår av revl. § 8-1 at revisor kan bli erstatningsansvarlig dersom han eller hun forsettlig eller uaktsomt har forårsaket andre skade under utførelsen av sitt arbeid. Revisor vil kunne regnes for å ha opptrådt uaktsomt dersom han eller hun unnlater å følge god revisjonsskikk og de grunnleggende etiske prinsippene for revisjon, eller lar være å utføre det som revisjonsstandardene utpeker som viktige revisjonshandlinger. Revisor kan risikere å bli erstatningsansvarlig om en klient har opplevd økonomiske tap som følger av at revisor ikke har avdekket underslag grunnet manglende etterlevelse av standarder og grunnleggende prinsipper. Dersom revisor utøver god revisjonsskikk i utførelsen av sitt arbeid skal det imidlertid mye til for at vedkommende regnes for å ha handlet uaktsomt, og dermed bli erstatningsansvarlig (Hirsch, 2004).

Revisor spiller en viktig rolle som allmennhetens tillitsperson når han eller hun reviderer regnskaper. Det er derfor viktig at revisor opptre profesjonelt og på en måte som gjør at allmennheten har tillit til revisor. Overholdelse av de grunnleggende etiske prinsippene, hvilket også innebærer etterlevelse av revisjonsstandarder og dermed god revisjonsskikk, skal være med å skape og opprettholde allmennhetens tillit til revisor. Hver enkelt revisor har et samfunnsansvar og et ansvar overfor sin profesjon ved utførelsen av sitt arbeid. Dersom en

revisor opptrer på en måte som gjør at vedkommende ikke overholder sitt samfunnsansvar på en tilstrekkelig måte, kan det resultere i mistillit til revisor. Mistillit til en revisor kan være med å svekke tilliten til hele revisjonsprofesjonen (Revisorforeningen, 2009 s. 2).

Revisorenes samfunnsansvar

Ettersom revisjonsyrket er et profesjonsyrke, stilles det forventninger og krav til revisjonsbransjens og yrkesutøvernes atferd, mål og kvaliteter (Elifsen, Messier Jr., Glover, Prawitt, 2014, s. 620). Det som kjennetegner et profesjonsyrke er at yrkesutøvelsen innebærer spesialisert arbeid basert på teoretiske og skjønnsmessige kunnskaper og ferdigheter. Grunnet kravene som stilles til deres kompetanse må utøverne gjennomgå godkjente utdanningsprogrammer, og yrket får en beskyttet posisjon i markedet med en tilhørende eksklusiv bestemmelsesrett innenfor det aktuelle fagfelt (Freidson, 2001, s. 127). Med en slik eksklusiv bestemmelsesrett og rettigheter til å utføre arbeidsoppgaver som ingen andre yrkesgrupper har, vises revisorene en høy grad av tillit fra, og har et stort ansvar overfor samfunnet når det gjelder utførelsen av sine arbeidsoppgaver. Slike rettigheter medfører også en rekke plikter som revisor må forholde seg til som en profesjonsutøver. Disse pliktene kan generelt omtales som revisors samfunnsansvar, og vil bli utdypet i det følgende.

Behovet for revisjon kan i hovedsak forklares ved bruk av *prinsipal- og agentteori*. Kjernen i denne teorien er at det foreligger *informasjonsasymmetri* mellom prinsipalen som er oppdragsgiver, og agenten som utfører arbeid på vegne av prinsipalen. Denne informasjonsasymmetrien kommer som følger av at prinsipalen ikke har anledning til å kontrollere agentens utførelse av arbeidsoppgaver. Sett i forhold til oppgaven med å utarbeide virksomhetens regnskap, er det ledelsen (agent) som er ansvarlig for å sørge for at regnskapet er utarbeidet i samsvar med lov og forskrift. Eierne av selskapet (prinsipal) og andre brukere av regnskapet, for eksempel banker, skattemyndigheter og potensielle nye investorer, har ikke anledning til å delta i eller kontrollere ledelsens arbeid med regnskapet. Ledelsen har derfor mulighet til å drive regnskapsmanipulasjon, og det vil foreligge informasjonsasymmetri mellom prinsipalen og agenten. Dette innebærer at ledelsen sitter med mer informasjon om den økonomiske stillingen til virksomheten enn eierne og andre interessenter. Dette utgjør en informasjonsrisiko for prinsipalen. Det er her behovet for revisjon kommer inn. Dersom virksomhetens regnskap kontrolleres av en ekstern revisor vil regnskapsbrukerne anse

regnskapet som mer troverdig, og informasjonsrisikoen reduseres. Revisjonen vil skape mer tillit til virksomheten og ledelsen, slik at eksisterende eller potensielle nye investorer vil investere mer kapital, finansinstitusjoner vil innvilge høyere lån, og ledelsen oppnår gjerne høyere lønn eller provisjon. Ekstern revisjon er således av interesse for alle parter (Elifsen, Messier Jr., Glover, Prawitt, 2014, s. 5-7).

Hensikten med et revidert regnskap er altså å forsikre regnskapsbrukerne om at de kan ha tillit til den informasjonen de finner i regnskapet, og dermed kan være trygg på at de fatter sine beslutninger vedrørende virksomheten på riktig grunnlag. Revisjonsbransjen er derfor helt avhengig av at regnskapsbrukerne har tillit til revisor og hans eller hennes arbeid. Ledelsen vil kunne ha incentiver til å fremstille regnskapet på en måte som får resultatene til å avvike fra hva som faktisk er tilfelle, og til å gjøre regnskapsmanipuleringer for å skjule unndragelse av virksomhetens midler. Derfor vil regnskapsbrukerne ha behov for en objektiv og kompetent revisor som kvalitetssikrer informasjon som kommer fra virksomhetene. Uten en objektiv og uavhengig part som kvalitetssikrer regnskapet, vil regnskapsbrukerne ikke ha tillit til en virksomhets regnskap, hvilket kan være avgjørende for virksomhetens drift og eksistens. Således er revisor en viktig forutsetning for en velfungerende markedsøkonomi (Cappelen, 2004).

Revisor kan bare gi betryggende sikkerhet for at han eller hun har gjort seg opp riktig konklusjon vedrørende en virksomhets regnskap. Revisor kan ikke gi absolutt sikkerhet for at regnskapet ikke inneholder vesentlig feilinformasjon som følger av feil eller misligheter, herunder underslag. Dette kommer av revisjonens iboende begrensninger (ISA 200, pkt. 5). De iboende begrensningene skyldes blant annet den finansielle rapporteringens og revisjonsbehandlingens natur. Mye av regnskapsrapporteringen og revisors vurderinger er basert på skjønn. Revisor utfører også utvalgsbaserte kontroller, hvilket innebærer at det bare er utvalgte deler av en gruppe enheter som testes. Det vil også kunne være begrensninger i revisjonsklienters interne kontroller, som for eksempel at ledelsen har mulighet til å overstyre kontrollene. I tillegg vil revisjonsbevisene som samles inn være mer underbyggende enn absolutte, og det vil heller ikke være kostnadseffektivt bruk av tid og ressurser å teste all informasjon i en klients regnskap (Elifsen, Messier Jr., Glover, Prawitt, 2014, s. 15-16).

Konsekvensen av at revisor bare kan gi betryggende sikkerhet for en konklusjon vedrørende en klients regnskap, er at regnskapet noen ganger kan inneholde vesentlig feilinformasjon selv om revisor har konkludert med noe annet. Dette kan skje selv om revisor utfører sine oppgaver og plikter i samsvar med lover og regler. Det synes å være et avvik mellom hva regnskapsbrukerne og samfunnet for øvrig forventer av revisor, og det arbeid revisor faktisk utfører. Samfunnet synes å ha en forventning om at revisor skal avdekke all feilinformasjon i regnskapet, og dermed gi absolutt sikkerhet for at regnskapet ikke inneholder vesentlig feilinformasjon. Dette refereres ofte til som *forventningsgapet* (Elifsen, Messier Jr., Glover, Prawitt, 2014, s. 37).

For å øke samfunnets tillit til revisor har det vært rettet mye fokus på utvikling av etiske retningslinjer med fokus på revisors objektivitet, integritet og uavhengighet. Likevel vil kvaliteten av revisors arbeid avhenge av revisors evne til å utøve skjønn i sine vurderinger. Retningslinjer og øvrige regelverk vil aldri kunne inneholde beskrivelser av og veiledninger rundt alle situasjoner revisor vil kunne møte på under utførelsen av revisjonen. For å oppnå god skjønnsutøvelse er det derfor helt nødvendig at revisor forstår hvorfor regelverket er til, og forstår sitt samfunnsansvar (Cappelen, 2004).

På grunn av revisorenes viktige rolle i samfunnet, blir de kontrollert av regelverk, samt at de er underlagt tilsyn av Finanstilsynet, jf. finanstilsynsloven § 1, og Den Norske Revisorforening (DnR). Dersom revisorene ikke overholder sine plikter kan Finanstilsynet kalle tilbake godkjennelsen av revisorene, jf. revisorloven § 9-1.

3.2 Revisors ansvar i forbindelse med underslag og holdninger til dette

Revisor er i dag pålagt ansvar i forbindelse med vurdering og håndtering av misligheter, og dermed underslag, gjennom lov og revisjonsstandarder. Det har imidlertid ikke alltid vært slik. For noen år tilbake var ikke revisorene av den oppfatning at det var deres ansvar å avdekke misligheter, og revisjonsstandardene inkluderte ikke ordet misligheter i det hele tatt. Revisjonsstandarder og andre regelverk har siden den gang utviklet seg (Vona, 2008, s. 19). I 1997 kom *Statement on Auditing Standards (SAS) nr. 82 Auditors Consideration of Fraud in*

a *Financial Statement*, som regulerte revisors oppgaver vedrørende misligheter. Denne uttalelsen ble så videreutviklet til SAS nr. 99 i 2002. Siden 2009 har vi hatt den internasjonale revisjonsstandarden *ISA 240 Revisors oppgaver med og plikter til å vurdere misligheter ved revisjon av regnskaper* som forplikter revisor til å reagere på mislighetsrisiko og veileder revisor i utførelsen av sine oppgaver og plikter vedrørende misligheter. I det følgende vil revisors oppgaver og plikter som følger av ISA 240 presenteres.

ISA 240

ISA 240 Revisors oppgaver med og plikter til å vurdere misligheter ved revisjon av regnskaper er en internasjonal revisjonsstandard som tar sikte på å veilede revisor i utførelsen av sine oppgaver og plikter vedrørende vurdering og håndtering av misligheter. I tillegg til å beskrive revisors oppgaver og plikter, gir standarden leseren grunnleggende og nødvendig innsikt i karakteristiske trekk ved misligheter og mislighetsbegreper. Den lister også en rekke eksempler på mulige mislighetsrisikofaktorer og omstendigheter som revisor bør være oppmerksom på gjennom revisjonen, samt revisjonshandlinger som egner seg for å håndtere vurderte risikoer for vesentlig feilinformasjon som skyldes misligheter. På denne måten gir standarden revisor en grunnleggende og nødvendig innsikt i mislighetsteori og hvilke krav som stilles til revisors utførelse av oppgaver og plikter vedrørende misligheter.

Etter ISA 240 pkt. 10 skal revisor ha følgende mål vedrørende vurdering og håndtering av misligheter:

- *“Identifisere og vurdere risikoene for at regnskapet kan inneholde vesentlig feilinformasjon som skyldes misligheter,*
- *innhente tilstrekkelig og hensiktsmessige revisjonsbevis vedrørende de anslåtte risikoene for vesentlig feilinformasjon som skyldes misligheter, gjennom utføring og iverksettelse av egnede handlinger, og*
- *håndtere misligheter eller mistenkte misligheter identifisert gjennom revisjonen, på en hensiktsmessig måte.” (ISA 240 pkt. 10).*

ISA 240 stiller flere spesifikke krav til revisors utførelse av diskusjoner, risikovurderinger, samt identifisering, håndtering, bevisvurdering, kommunikasjon og dokumentasjon av misligheter. Hensikten med disse kravene er å sørge for at revisor opparbeider seg en tilstrekkelig forståelse av enheten og dens omgivelser, samt internkontroll. Dette er viktig for at revisor skal ha godt nok grunnlag til å identifisere og vurdere mulige risikoer for misligheter, og til å kunne håndtere vurderte risikoer på en hensiktsmessig måte. Gjennom disse prosessene og revisjonen for øvrig plikter revisor å utøve det som kalles *profesjonell skepsis* (ISA 240 pkt. 12).

Profesjonell skepsis

Utøvelse av profesjonell skepsis innebærer løpende vurdering av informasjon og revisjonsbevis som innhentes for å avgjøre om noe tyder på at det kan foreligge vesentlig feilinformasjon som følger av misligheter. For å kunne gjøre en slik avgjørelse skal revisor vurdere påliteligheten av informasjonen som velges som revisjonsbevis, samt relevante kontroller for enhetens utarbeidelse av denne informasjonen (ISA 240, pkt. A7).

Risikoen for at det begås ledelsesmisligheter er større enn risikoen for at ansatte på lavere nivåer begår misligheter, ettersom ledelsen har større muligheter til å overstyre kontroller og gjøre manipuleringer i regnskapet (ISA 240, pkt. 7). Profesjonell skepsis innebærer ikke at det forventes at revisor skal se helt bort fra tidligere erfaring med en klient vedrørende ledelsens ærlighet og integritet, men revisor skal uavhengig av sin erfaring være innforstått med at det kan foreligge vesentlig feilinformasjon som følger av ledelsesmisligheter (ISA 240, pkt. 12). Det er viktig at revisor ikke stoler fullt og helt på klientens ledelse og av den grunn er mindre nøyaktig i sine vurderinger vedrørende ledelsens pålitelighet. Selv om ingen i ledelsen har foretatt uredelige handlinger tidligere, betyr ikke det at de aldri kommer til å begå slike handlinger. Skulle det ved forespørsler oppstå avvik mellom uttalelser fra ledelsen eller de med overordnet ansvar for styring og kontroll og informasjon som revisor besitter, plikter revisor å undersøke avvikene (ISA 240, pkt. 14).

Profesjonell skepsis innebærer ikke strenge krav til vurdering og gransking av dokumenters autensitet. Så lenge det ikke finnes grunnlag for å tro noe annet, vil revisor normalt ta utgangspunkt i at registrerte opplysninger og dokumenter han eller hun kontrollerer er ekte (ISA 240, pkt 13). Revisor plikter bare å gjøre nærmere undersøkelser dersom det skulle

dukke opp forhold som kan gi grunn til å tvile på dokumentenes autensitet, eller til å mistenke at det er gjort uopplyste endringer i dokumentenes vilkår. I slike tilfeller kan revisor for eksempel velge å innhente dokumenter direkte fra tredjeparter, eller å engasjere eksperter for å vurdere de allerede innhentede dokumentenes autensitet (ISA 240, pkt. A9).

Ettersom underslag ofte foretas med små beløp av gangen og ofte er skjult gjennom avanserte og nøye planlagte opplegg, kan underslag bli vanskelig å avdekke. Forsøk på å skjule underslag kan for eksempel skje ved at gjerningspersonen forfalsker dokumenter, lar være å registrere transaksjoner, eller bevisst gir feil fremstilling av transaksjonene. Ekstra vanskelig blir det å avdekke underslag når det er flere parter som samarbeider om å begå og skjule handlingene (ISA 240, pkt. 6). Unndragelse av små beløp av gangen minimerer sjansen for at handlingen skal bli oppdaget ved at den enkelte transaksjonen ikke vekker like stor oppsikt som en større transaksjon ville ha gjort. Små beløp vil også gjerne være lettere å bortforklare med fiktive grunner. Samtidig er beløpene ofte langt under vesentlighetsgrenser, slik at det med mindre sannsynlighet trigger revisors oppmerksomhet. Revisor plikter bare å vurdere risiko for vesentlig feilinformasjon som skyldes underslag, og å innhente tilstrekkelige og hensiktsmessige revisjonsbevis vedrørende de anslåtte risikoene for vesentlig feilinformasjon som skyldes underslag. Revisor er bare pliktig til å håndtere mistanker om eller avdekkede underslag som ikke medfører vesentlig feilinformasjon dersom han eller hun skulle komme over dette gjennom revisjonen (ISA 240, pkt. 10). Det at underslag foretas med små beløp av gangen og er godt skjult vil derfor være naturlige forklaringer på at revisor ikke avdekker underslag.

Det at en revisjon har iboende begrensninger som følger av den finansielle rapporteringens og revisjonsbehandlingens natur, samt begrensninger som følger av at det er nødvendig å gjennomføre en revisjon innenfor en rimelig tidsperiode og til en rimelig kostnad (Elifsen, Messier Jr., Glover, Prawitt, 2014, s. 15-16), kan også være med å forklare hvorfor underslag ikke avdekkes av revisor. ISA 240 understreker at de iboende begrensningene får særlig betydning når det er snakk om feilinformasjon som skyldes misligheter, og dermed underslag. Det faktum at underslag ofte skjules gjennom avanserte og nøye planlagte handlinger innebærer at risikoen for at vesentlig feilinformasjon i regnskapet som skyldes underslag ikke avdekkes er større enn risikoen for at vesentlig feilinformasjon som skyldes utilsiktede feil avdekkes (ISA 240, pkt. 6).

På grunn av de karakteristiske trekkene ved underslag og det at iboende begrensninger får særlig betydning ved vurdering av risiko for vesentlig feilinformasjon som skyldes underslag, er det særlig viktig at revisor utøver profesjonell skepsis. Utøvelse av profesjonell skepsis, vurdering av muligheter for ledelsens overstyring av kontroller, samt å inneha en forståelse for at det kan være behov for å utføre andre revisjonshandlinger for å avdekke underslag enn de som normalt er effektive for å avdekke utilsiktede feil, er plikter revisor må overholde for å kunne gjøre seg opp en mening om regnskapet som helhet, og gi betryggende sikkerhet for at regnskapet ikke inneholder vesentlig feilinformasjon som skyldes underslag (ISA 240, pkt. 8). En annen naturlig forklaring på at revisor ikke avdekker underslag er det faktiske ansvaret som revisor er pålagt i forbindelse med vurdering og håndtering av risiko for underslag, samt håndtering av mistenkte og avdekkede underslag.

Revisors faktiske ansvar i forbindelse med underslag

Som det fremgår av ISA 240 pkt. 10 er revisors mål å identifisere og vurdere risiko for at det kan forekomme vesentlig feilinformasjon i regnskapet som følger av misligheter, herunder underslag. Revisor skal så innhente revisjonsbevis på anslåtte risikoer for vesentlig feilinformasjon (ISA 240, pkt. 10). Revisor plikter altså bare å reagere på risiko for at feilinformasjon i regnskapet kan skyldes underslag dersom risikoen er vesentlig. Dette er kanskje den viktigste forklaringen på at revisor ikke avdekker underslag. Det er ikke lagt opp til at revisor skal lete etter underslag dersom det ikke er risiko for vesentlig feilinformasjon som skyldes underslag. Underslag blir ofte gjort med små beløp av gangen som i mange tilfeller ikke vil være i nærheten av noen vesentlighetsgrense og kommer derfor ikke i revisors søkelys.

Selv om revisor ikke har plikt til å lete etter underslag dersom det ikke foreligger risiko for vesentlig feilinformasjon som kan skyldes underslag, skal revisor håndtere mistenkte og avdekkede underslag som identifiseres gjennom revisjonen, uavhengig av vesentlighet (ISA pkt. 10).

Revisor har plikt til å reagere om han eller hun skulle komme over noe som tyder på at identifisert feilinformasjon kan skyldes underslag. Misligheter kommer sjeldent alene, og dersom det er noe som tyder på at identifisert feilinformasjon kan skyldes underslag, plikter revisor å vurdere hvordan dette kan få innvirkning på andre sider ved revisjonen, særlig

påliteligheten av ledelsens uttalelser (ISA 240, pkt. 35). Dersom revisor har grunn til å tro at underslag kan være begått av ledelsen skal revisor uavhengig av vesentlighet gjøre nye vurderinger vedrørende risiko for vesentlig feilinformasjon som skyldes underslag. Revisor må så vurdere om ny vurdert risiko vil få innvirkning på typen, tidspunkt og omfang av allerede planlagte revisjonshandlinger (ISA 240, pkt. 36). Ubetydelige underslag kan bli betydelige dersom det viser seg at høyere ledelse er innblandet. Det er derfor viktig å revurdere påliteligheten av tidligere innhentede revisjonsbevis fordi det kan være tvil om fullstendigheten og riktigheten av uttalelser og tvil om dokumenters autentisitet. Det kan også vise seg å være flere parter som har samarbeidet om å begå underslag (ISA 240, pkt. A52).

Mistenkte eller avdekkede underslag skal også uavhengig av vesentlighet kommuniseres fra revisor til det riktige ledelsesnivået (ISA 240, pkt. 40). Riktig ledelsesnivå vil normalt være minst ett nivå over personen som antas å ha begått underslaget (ISA 240, pkt. A60). Dersom mistenkte eller avdekkede underslag antas å være begått av ledelsen, ansatte med betydelige oppgaver innen internkontroll, eller andre ansatte hvor underslaget har medført vesentlig feilinformasjon, skal også styret underrettes (ISA 240, pkt. 41). Eventuell ekstern rapportering av mistenkte eller avdekkede underslag er også uavhengig av om underslaget medfører vesentlig feilinformasjon. Det følger ikke noe ekstern rapporteringsplikt etter ISA 240. Det revisor plikter å gjøre er å vurdere hvorvidt han eller hun er pliktig til å rapportere til regulerende og utøvende myndigheter etter andre gjeldende lovverk (ISA 240, pkt. 43). For eksempel kan ekstern rapportering bli aktuelt dersom underslag begås av styremedlemmer.

Etter revisorloven (revl.) er revisor ikke pliktig, men har rett til å rapportere om forhold som gir grunn til mistanke om at det er begått en straffbar handling, jf. revl. § 6-1 fjerde ledd. Underslag er en økonomisk kriminell og straffbar handling, men i Norge finnes det per i dag ingen lovfestet plikt for revisor til å rapportere om økonomisk kriminalitet. Forslag om endring av revisorloven § 6-1 for å få inn en generell rapporteringsplikt har vært tatt opp av Finanstilsynet etter at Økokrim fremmet forslaget i 2003 (Regjeringen, 2004). Forslaget ble vurdert av departementet, men har enn så lenge ikke resultert i noen generell rapporteringsplikt for revisor.

Det er styret som har det overordnede ansvaret for forvaltning av virksomheter, jf. aksjeloven § 6-12. Dette innebærer at styret har overordnet ansvar for å forebygge og avdekke misligheter, og dermed underslag (ISA 240, pkt. 4). Revisors hovedoppgave er å gi

betryggende sikkerhet for at regnskapet ikke inneholder vesentlig feilinformasjon som skyldes feil eller misligheter. Både revisor og styremedlemmer har således et viktig ansvar i forbindelse med avdekking av underslag, og begge kan holdes erstatningsansvarlig dersom de skulle svikte i å avdekke underslag som de burde ha oppdaget. Selv om revisor skal uttrykke sin mening om hvorvidt en virksomhets regnskap er riktig utarbeidet, er det ledelsen og til slutt styret som har det overordnede ansvaret for at regnskapet er utarbeidet i samsvar med lov og gjeldende rammeverk for finansiell rapportering. Dette innebærer at et revidert regnskap ikke fratrar ledelsen og styret fra sitt ansvar for regnskapets utarbeidelse. Likevel er det oftest revisor som opplever søksmål om erstatningskrav når virksomheter opplever økonomiske tap som følge av misligheter. En naturlig forklaring på dette er at revisor ofte har store forsikringsdekninger som dekker eventuelle søksmål, mens det enkelte styremedlem ofte ikke har slike dekninger (Hirsch, 2004).

En god forståelse av sitt ansvar i forbindelse med vurdering og håndtering av underslag er en forutsetning for at revisor skal kunne utføre sine oppgaver og plikter. At revisor forstår sitt ansvar vil imidlertid ikke være noen garanti for at han eller hun handler optimalt i enhver situasjon. Hvordan revisor velger å handle vil også kunne ha sammenheng med hvilke holdninger han eller hun har til sitt ansvar.

Holdninger

“Holdninger er et resultat av hvordan folk oppfatter et fenomen og deres grunnleggende verdier” (Gripsrud, Olsson og Silkoset, 2010, s. 106). Det er gjennom ervervede kunnskaper og erfaringer holdninger skapes, eller ved at de overtas fra personer som en identifiserer seg med. Holdninger til en person uttrykkes gjennom oppfatninger og meninger, følelsesmessige reaksjoner, og gjennom handlinger. En person kan likevel la være å gi uttrykk for sine holdninger (Teigen, 2012).

Endring av holdninger kan skje gjennom ervervelse av ny kunnskap, og ved at en reflekterer over ting som en erfarer og opplever (Bostad og Paulsen, udatert). En vanlig oppfatning har vært at endring av holdninger vil medføre endret atferd og handling. Forskning argumenterer for at dette ikke nødvendigvis er tilfelle, ettersom forholdet mellom atferd og holdninger er komplisert (Teigen, 2012). Ny kunnskap vil heller ikke nødvendigvis medføre endrede holdninger.

For å forklare forholdet mellom atferd og holdninger benyttes gjerne REST-komponentmodell, en modell som består av fire elementer; moralsk sensitivitet, moralsk vurderingsevne, moralsk motivasjon og moralsk karakter. Første stadiet, *moralsk sensitivitet*, innebærer at den som skal utføre en handling må oppfatte at vedkommende er i en moralsk situasjon, samt oppfatte moralske problemer og mulige handlingsmuligheter. Når vedkommende prøver å komme frem til en moralsk konklusjon, har han eller hun kommet til neste stadium. *Moralsk vurderingsevne* betyr at personen vurderer og reflekterer over situasjonen for å kunne konkludere med hva en skal gjøre videre. En forutsetning for at konklusjonen skal føre til en moralsk handling er at personen som skal handle har en *moralsk motivasjon* og en *moralsk karakter* til å gjennomføre handlingen. Vedkommende vil ofte foreta en kost-nytte-vurdering hvor moralske verdier må velges fremfor andre verdier, men for at handlingen skal gjennomføres må vedkommende i tillegg ha personlige evner for å klare å iverksette denne handlingen (Rest, 1986).

For at en moralsk handling skal gjennomføres kreves det altså moralsk vurdering, motivasjon og personlige evner. For at revisor skal gjennomføre handlinger i forbindelse med vurdering og håndtering av underslag må vedkommende oppfatte indikasjoner som fører til mistanke, være motivert for å undersøke og eventuelt kommunisere forholdet, samt ha tilstrekkelig kunnskaper, motivasjon og evner til å gjennomføre sine plikter etter revisorloven og *ISA 240 Revisors oppgaver med og plikter til å vurdere misligheter ved revisjon av regnskaper*.

For at revisor skal fungere som en forebyggende og avdekkende mekanisme i forbindelse med underslag er det viktig at revisor har positive holdninger til sitt ansvar i forbindelse med vurdering og håndtering av risiko for underslag, samt positive holdninger til å håndtere mistenkte eller avdekkede underslag. At revisorene har riktige kunnskaper om underslag kan være med å endre holdningene de har knyttet til underslag. Dette innebærer at den enkelte revisor bør kjenne til potensielle konsekvenser, samt hvilket ansvar vedkommende har i forbindelse med underslag. Likevel er det ikke gitt at ny kunnskap medfører endrede holdninger, eller at endrede holdninger medfører endring i atferd. Det vil likevel være viktig at lov og standard er utarbeidet på en forståelig måte slik at revisorene skal forstå hvilke plikter de har og hva som skal til for at pliktene deres utløses.

En forståelse av regelverket er imidlertid ikke nok for å fremme positive holdninger til revisors ansvar i forbindelse med underslag. Revisorene må i tillegg forstå pliktene sine i en større sammenheng. Enkelte revisorer kan sitte med en oppfatning om at mistenkte eller avdekkede underslag som er av lav verdi og som ikke medfører vesentlig feilinformasjon i regnskapet ikke er nødvendig å bringe videre, eventuelt undersøke nærmere for å avkrefte eller bekrefte mistanken. Underslag kan vise seg å være større enn en først tror, hvilket kan avdekkes ved nærmere undersøkelser av forholdet. Revisor har plikt til å bringe videre mistenkte og avdekkede underslag, og det vil derfor være viktig å gjøre revisorene bevisste på deres faktiske ansvar, samt hvilke konsekvenser uavdekkede underslag vil kunne få for den enkelte virksomhet og samfunnet for øvrig.

3.3 Tidligere forskning

Det er gjort forskning som omhandler revisor og misligheter, men lite forskning er knyttet til revisor og underslag alene. Det er forsket på hva som påvirker revisors evne til å avdekke misligheter (Hackenbrack, 1992, Zimbelman, 1997, Knapp og Knapp, 2000, Jakubowski m.fl., 2002 og Rezaee m.fl., 2003), revisors risikovurdering og håndtering av risiko for misligheter (Shelton m.fl., 2001, Glover m.fl., 2003, Brazel m.fl., 2006, Brazel m.fl., 2010 og Brazel m.fl., 2013), om revisor handler i samsvar med standarder, samt hvordan han eller hun reagerer når misligheter avdekkes (Moriceau, 2004, Melis, 2005 og Hassink m.fl., 2010). Det er naturlig å tenke at flere av de funnene som er gjort også gjelder for underslag. Vi ønsker derfor å se om dette kan være tilfelle blant respondentene i spørreundersøkelsen vår. I det følgende vil vi gjøre rede for interessante funn med relevans for oppgavens problemstilling som er gjort vedrørende revisor og misligheter.

Det finnes særlig tre studier som argumenterer for at revisor i liten grad avdekker misligheter (Assosiation of Cetifiet Fraud Examiners (ACFE), 2016, Hassink m.fl., 2010 og Loebbecke m.fl., 1989). Studien til ACFE viste at ekstern revisor til tross for å være den mest benyttede kontrollen i forbindelse med misligheter, avdekket under 4% av et kjent antall mislighets- og korrupsjonssaker i 2015 (Assosiation of Certified Fraud Examiners, 2016, s. 38). De to andre studiene opererte med revisors gjennomsnittlige avdekking av misligheter over ulike tidsperioder. Hassink, Meuwissen og Bollen sin studie fra 2010 bygger på Loebbecke sin studie fra 1989, og gjør Loebbecke sitt gjennomsnitt om til å gjelde en tilsvarende tidsperiode

som for sin egen studie. Hassink, Meuwissen og Bollen konkluderte med at en gjennomsnittlig avdekking av misligheter på 1,07 og 0,76 over en periode på syv år tilsier at revisor i liten grad avdekker misligheter (Hassink m.fl., 2010).

Hassink, Meuwissen og Bollen sin studie fra 2010 ble gjennomført med formål om å undersøke i hvilket omfang revisorer handlet i samsvar med revisjonsstandarder når de kom over misligheter i perioden 1995-2002. Studien argumenterer for at revisor ikke alltid bruker relevante handlinger og reguleringer når vedkommende har avdekket misligheter. Forfatterne nevner mulige grunner til manglende overholdelse av standarder. For eksempel kan revisor unnlate å handle i samsvar med standarder på grunn av interessekonflikter, fordi han eller hun ikke bryr seg med å handle, på grunn av effektivitetshensyn, eller fordi vedkommende rett og slett ikke vet hva standardene krever. Flere av respondentene i studien svarte at de sjeldent kommer over misligheter og derfor ikke har kunnet bygge seg opp noe erfaring med misligheter (Hassink m.fl., 2010).

Det er gjennomført studier for å undersøke revisors identifisering av signaler på misligheter, såkalte røde flagg, og hvordan revisor evaluerer og benytter disse signalene i vurdering av risiko for misligheter (Pincus, 1989, Shelton m.fl., 2001, Asare og Wright, 2004 og Wilks og Zimbelman, 2004). Studien til Shelton, Whittington og Landsittel (Shelton m.fl., 2010) tyder på at bruk av lister over røde flagg begrenser revisors vurdering av røde flagg til bare å inkludere de signaler som listes. Wilks og Zimbelman (Wilks og Zimbelman, 2004) mener at dette kan redusere revisors nøyaktighet i vurderinger av risiko for misligheter. To av studiene (Pincus, 1989 og Asare og Wright, 2004) tyder på at revisorene som benyttet seg av slike sjekklister oftere kom frem til en lavere risiko for vesentlig feilinformasjon som skyldes misligheter enn revisorene som ikke benyttet seg av lister (Hogan m.fl., 2008).

Studien til Wilks og Zimbelman (Wilks og Zimbelman, 2004) viste i tillegg at når revisor bruker revisjonshandlinger og prosedyrer basert på tidligere revisjoner, blir revisor mer forutsigbar og mindre effektiv. Wilks og Zimbelman foreslo derfor at revisjonsstandarder burde oppfordre revisor til å samle inn nye, uvanlige eller tilfeldige revisjonsbevis, og til å utvikle uforutsigbare revisjonsstrategier slik at de som begår misligheter i mindre grad kan forutse hvordan revisor handler for å avdekke misligheter (Hogan m.fl., 2008). I dag er det et krav at revisor skal innlemme et element av uforutsigbarhet i det han eller hun planlegger

type, tidspunkt og omfang av handlinger for å håndtere vurdert risiko for vesentlig feilinformasjon i regnskapet som skyldes misligheter (ISA 240, pkt 29 c).

En studie fra 2012 (Brazel m.fl., 2012) argumenterer for at mindre enn en tredjedel av revisorene bruker ikke-finansiell informasjon når de reviderer. I følge Morissette (1996), er *ikke-finansiell informasjon* kvalitative mål som ikke uttrykkes i pengeenheter, som for eksempel leveringstidspunkt eller forsinkelser i antall timer, antall ansatte og antall konkurrenter (Schiehll, Morissette, udatert). Studien fra 2012 (Brazel m.fl., 2012) og en annen studie fra 2006 (Brazel m.fl., 2006) argumenterer for at revisorer bør vurdere å øke bruken av ikke-finansiell informasjon når de reviderer regnskaper. Grunnen til dette er at ikke-finansiell informasjon gir nyttig innsikt i en virksomhets prestasjoner, og vil kunne være til hjelp i vurdering av risiko for misligheter (Hogan m.fl., 2008 og Bolt-Lee m.fl., 2015). Brazel, Jones og Zimbelman (2006) argumenterer for at å undersøke differanser mellom finansiell og ikke-finansiell informasjon vil kunne være nyttig i risikovurderingen ut i fra en antagelse om at personer som begår misligheter mest sannsynlig ikke vil endre ikke-finansiell informasjon i takt med den finansielle informasjonen. At det foreligger større differanser mellom disse typene informasjon vil derfor kunne gi nyttig informasjon til bruk i mislighetsrisikovurderingen. Brazel, Jones og Zimbelman (2006) fant også at virksomheter som hadde begått misligheter hadde større differanse mellom endringer i finansiell og ikke-finansiell informasjon, hvilket argumenterer for viktigheten av bruk av ikke-finansiell informasjon i risikovurderingen (Hogan m.fl., 2008).

Etter ISA 240 plikter revisor å gjennomføre en diskusjon i revisjonsteamet vedrørende hvordan en klients regnskap kan være eksponert for vesentlig feilinformasjon som skyldes misligheter, og hvordan misligheter kan oppstå (ISA 240, pkt 15). En studie fra 2010 (Brazel m.fl., 2010) argumenterer for at inkludering av IT-eksperter i denne diskusjonen kan bidra til høyere kvalitet på diskusjonene og den idégenereringen som gjøres på dette stadiet i revisjonen (Trompeter m.fl., 2013). Brazel, Carpenter og Jenkins (2010) finner at høy kvalitet på idégenereringen vedrørende hvordan misligheter kan forekomme forenkler revisors prosess med å vurdere risiko for misligheter og gjøre relevante mislighetsrelaterte tester. Brazel, Carpenter og Jenkins (2010) finner også at lav-kvalitets idégenerering mest sannsynlig vil gi revisjonsselskapene betydelige kostnader, men ikke like gode forutsetninger for identifisering av misligheter. Hovedformålet med å forsøke å gjøre revisor mer oppmerksom på

mislighetsrisikofaktorer er å sikre en bedre risikovurdering og etterfølgende testing av misligheter (Trompeter m.fl., 2013).

I forhold til revisors evne til å avdekke misligheter virker ikke det at revisor har erfaringer med en klient nødvendigvis å være positivt. Kjennskap til kunden virker i stedet å redusere revisors nøyaktighet i risikovurderingen. Dette påvirker revisors evne til å utøve profesjonell skepsis over et lengre kundeforhold (Bolt-Lee m.fl., 2015). Utøvelse av profesjonell skepsis er en forutsetning for at revisor skal kunne gjøre tilfredsstillende risikovurderinger vedrørende misligheter (ISA 240 pkt. 8). To studier (Moriceau, 2004 og Melis, 2005) som vedrører revisors respons når misligheter er mistenkt eller avdekket viser at revisor i noen tilfeller har identifisert mislighetsrisiko, men ikke har villet håndtere denne risikoen for å unngå å skade sitt forhold til klientene (Hassink m.fl., 2010). *Public Company Accounting Oversight Board* (PCAOB) har tidligere påpekt at mangel på profesjonell skepsis utgjør et alvorlig problem i forhold til revisors undersøkelser og avdekking av misligheter (Trompeter m.fl., 2013).

4. METODE

En samfunnsvitenskapelig metode er en “*planmessig framgangsmåte for å nå et bestemt mål*” (Grønmo, 2010, s. 27). Formålet med å benytte metode er å skaffe seg kunnskaper og utvikle teorier på spesielle områder (ibid).

I det følgende vil vi gjøre rede for ulike samfunnsvitenskapelige metoder, herunder presentere ulike undersøkelsesdesign og metoder, samt begrunne våre metodevalg. Vi vil også begrunne valg av respondenter, forklare prosessen med innsamling av data, og til slutt forklare hvordan vi har utformet vårt forskningsverktøy.

4.1 Undersøkelsesdesign

En forskningsprosess består av seks ulike stadier; analyseformål, undersøkelsesspørsmål, design og databehov, datainnsamling, dataanalyse og rapportering. Undersøkelsesdesignet beskriver gangen i en forskningsprosess med mål om å løse en spesiell oppgave. Design velges på bakgrunn av analyseformål og undersøkelsesspørsmål. Valg av design vil avhenge av hvilken kunnskap en har på forhånd, og hvilke ambisjoner en har i forhold til å forklare og analysere mulige sammenhenger. Det finnes tre ulike typer undersøkelsesdesign; eksplorativt, deskriptivt og kausalt design (Gripsrud, Olsson og Silkoset, 2010, s. 36). Disse vil vi gjøre rede for i det følgende.

Eksplorativt design

Eksplorativt design benyttes ofte når den som gjør undersøkelser vet lite om området som undersøkes. Den som foretar undersøkelsen har ikke nok kunnskap til å kunne danne seg antagelser om mulige sammenhenger som kan eksistere. Ved å bruke et eksplorativt design ønsker undersøkeren å skaffe seg mer kunnskap på et spesielt område. I tillegg vil vedkommende kunne ha som formål å danne hypoteser om mulige sammenhenger på bakgrunn av den innsikten han eller hun opparbeider seg. Eksempler på metoder for datainnsamling som benyttes ved eksplorativt design er fokusgrupper og individuelle dybdeintervjuer (Gripsrud, Olsson og Silkoset, 2010, s. 39).

Deskriptivt design

Når undersøkeren benytter et deskriptivt design har vedkommende allerede en grunnleggende forståelse av området som undersøkes. Hensikten med å ta i bruk et slikt design er å beskrive ulike situasjoner på bestemte områder, for eksempel ved å kartlegge mulige sammenhenger på området. Spørreskjemaundersøkelser, observasjon og dagbokmetoden er typiske metoder for datainnsamling benyttet ved deskriptivt design (Gripsrud, Olsson og Silkoset, 2010, s. 41).

Kausalt design

Å benytte et kausalt design innebærer å eksperimentere for å undersøke mulige årsaksforklaringer. Formålet er å finne ut om en hendelse X er årsaken til en annen hendelse Y, gitt en rekke betingelser Z. For å komme frem til en slik konklusjon må man kunne vise at det er en samvariasjon mellom X og Y, at X kommer før Y i tid, og at det ikke finnes andre mulige årsaker til samvariasjon mellom X og Y. Eksempler på metoder benyttet i forbindelse med kausalt design er ekte eksperimenter, kvasieksperimenter, laboratorieeksperimenter og felteksperimenter (Gripsrud, Olsson og Silkoset, 2010, s. 45-49).

I denne oppgaven ønsker vi å se på mulige faktorer som kan være med å forklare at revisor avdekker få underslag. Selv om vi ser på mulige årsaksforklaringer er det mer et deskriptivt enn kausalt undersøkelsesdesign. Vi ønsker å se om det foreligger ulike sammenhenger som kan være med å forklare lav avdekking av underslag, men vi kan ikke påvise at hendelse X kommer før hendelse Y i tid, eller utelukke at det kan være andre grunner til samvariasjon mellom ulike hendelser.

4.2 Valg av metode

Ved valg av metode er det vanlig å skille mellom to former for datainnsamling; kvalitativ og kvantitativ metode. Begrepene kvalitativ og kvantitativ metode benyttes ofte om forskningsopplegg som helhet, men i samfunnsvitenskapelig forskning er det i utgangspunktet hvilken type data som benyttes begrepene kvalitativ og kvantitativ refererer til. Kvantitativ data er data som uttrykkes i tall eller andre mengdeenheter, mens kvalitativ data er data som ikke uttrykkes i mengdeform. Studier og undersøkelser kan dermed anses som kvantitative

eller kvalitative ut i fra hvilke data som skal innhentes, og det er mulig å gjennomføre studier som baserer seg på begge typene data (Grønmo, 2010, s. 123).

Kvalitativ metode

Et kvalitativt undersøkelsesopplegg benyttes når de som gjennomfører en studie ønsker å skaffe seg en helhetsforståelse og beskrive totale situasjoner. Det kan gjøres undersøkelser av en eller flere enheter, for eksempel ulike virksomheter eller organisasjoner. Ved bruk av en slik metode vil samspill mellom deltagerne og hvordan deltagerne tenker og handler komme relativt klart frem. Undersøkelsesopplegget er fleksibelt, slik at det under datainnsamlingen kan gjøres nødvendige endringer og tilpasninger basert på erfaringer som gjøres underveis. Opplegget kan også tilpasses og brukes på forskjellige måter overfor de ulike enhetene som undersøkes (Grønmo, 2010, s. 129-130).

Den som gjennomfører kvalitative undersøkelser vil ofte ha et forhold til datakildene som er preget av nærhet og sensitivitet. Dette kommer av at vedkommende ofte vil arbeide direkte med og til dels sammen med kildene sine, og kildene vil ofte være få og stilles mange spørsmål. Det vil på denne måten ofte avhenge av kildene hvilke data som blir sentrale for undersøkelsen (Grønmo, 2010, s. 131).

Et kvalitativt undersøkelsesopplegg med den fleksibiliteten det legger til rette for, samt det nære og sensitive forholdet til datakildene, gir spesielt gode muligheter for relevant tolkning av dataene som samles inn. Mye endringer i datainnsamlingen gir imidlertid mye forskjellig type informasjon om de ulike undersøkelsesenheter, og en risikerer at dataene blir lite enhetlige. Det kan da bli vanskelig å gjøre entydige tolkninger, og tolkningenes gyldighet vil være begrenset (Grønmo, 2010, s. 131-132).

Kvantitativ metode

Målet med å benytte et kvantitativt undersøkelsesopplegg og innhente kvantitative data er å gi en oversikt over større populasjoner i samfunnet (Grønmo, 2010, s. 130). *“En populasjon er summen av undersøkelsesenheter en ønsker å si noe om”* (Gripsrud, Olsson og Silkeoset, 2010 s. 129). For å kunne si noe om en populasjon gjøres det ofte statistiske generaliseringer

på bakgrunn av et utvalg fra populasjonen. En forutsetning for å kunne gjøre statistiske generaliseringer er at det benyttes kvantifiserbare data, da det bare er kvantifiserbare data som egner seg til bruk i statistiske analyseteknikker (Grønmo, 2010, s. 130).

Et kvantitativ undersøkelsesopplegg er i motsetning til et kvalitativt undersøkelsesopplegg som oftest helt fastlagt før datainnsamlingen starter. Opplegget er ellers nøye strukturert, og det kan ikke gjøres endringer underveis i datainnsamlingen. Hensikten med et strukturert opplegg er at alle enhetene skal behandles likt (Grønmo, 2010, s. 130).

Forholdet til datakildene vil ved et kvantitativt undersøkelsesopplegg være preget av avstand og selektivitet. Den som gjennomfører undersøkelser arbeider vanligvis ikke direkte med kildene, og vil ikke nødvendigvis gjøre datainnsamlingen selv. Hvilke data som er sentrale vil også være bestemt på forhånd, og avhenger ikke av kildene. Enhetene som undersøkes vil ofte være flere enn ved en kvalitativ undersøkelse, men disse vil normalt stilles færre spørsmål (Grønmo, 2010, s. 131).

Et kvantitativt undersøkelsesopplegg legger også til rette for mer presise tolkninger av de innsamlede dataene enn ved et kvalitativt undersøkelsesopplegg. Imidlertid kan relevansen av tolkningene bli tvilsomme siden spørsmålene i undersøkelsen må tilpasses slik at de treffer alle respondentene. Spørsmål som ville gitt relevant informasjon fra enkelte enheter vil gjerne måtte utelukkes da de ikke passer for alle (Grønmo, 2010, s. 131-132).

Metodevalget vårt er en deskriptiv og kvantitativ spørreundersøkelse med kvalitative innspill. Vi ønsker å se om eventuelle sammenhenger vi finner generelt kan sies å gjelde alle eksterne revisorer i Norge. For å kunne gjøre slike statistiske generaliseringer er vi avhengige av å innhente data fra en større gruppe av respondenter, uttrykt i mengdeform. Dette er grunnen til at vi har valgt å gjennomføre en kvantitativ spørreundersøkelse. Spørreundersøkelse er en effektiv måte å innhente større mengder data fra mange respondenter. Samtidig lar svarene seg kvantifisere dersom undersøkelsen inneholder lukkede svaralternativ. Lukkede svaralternativ kan gjøres om til tall som kan benyttes i statistiske analyseprogrammer.

Det finnes flere måter å gjennomføre en spørreundersøkelse på. Ved kvantitative undersøkelser vil det mest effektive være å gjennomføre postale eller web-baserte spørreskjema som sendes ut til respondentene. Ved bruk av disse metodene trenger ikke den

som utfører spørreundersøkelsen å være til stede med respondentene når de besvarer spørsmålene som stilles i undersøkelsen. Respondentene velger selv når de ønsker å svare innenfor en gitt tidsfrist, og de får god tid til å besvare undersøkelsen. Postale og web-baserte spørreskjema vil også være rimeligere å gjennomføre enn for eksempel telefonintervju og personlige intervju (Gripsrud, Olsson og Silkoset, s. 121-128).

Vi har valgt å gjennomføre en web-basert spørreundersøkelse. En web-basert løsning gjør det enklere å nå ut til en større mengde respondenter på kortest mulig tid. Temaet det spørres om i undersøkelsen er sensitivt, og vi ønsker at respondentene skal ta seg god tid med å besvare spørreundersøkelsen slik at svarene de gir i best mulig grad skal reflektere det vedkommende mener om temaet. En web-basert undersøkelse vil derfor være gunstig. Bruk av postale undersøkelser vil også kunne egne seg, men dette vil være en mer tidkrevende prosess. I tillegg krever det mer av respondentene utover selve besvarelsen, ettersom de må sende besvarelsen tilbake per post. En web-basert løsning gjør det derfor på mange måter enklere for alle parter involvert i undersøkelsen. Det finnes likevel problemer ved å benytte web-baserte løsninger. Det vil være lett for respondentene å hoppe av underveis i undersøkelsen, og en risikerer derfor lav svarprosent og skjevhet i utvalget (Gripsrud, Olsson og Silkoset, 2010, s. 125). Vi har ved utforming av spørreundersøkelsen benyttet oss av programmet "Qualtrics". Selv om svarprosenten ved web-baserte undersøkelser er lav, valgte vi likevel å gjennomføre denne løsningen fordi vi mener dette vil være den mest effektive måten å innhente data på, som samtidig gir respondentene god tid til besvaring.

4.3 Valg av respondenter

På grunn av tids- og kostnadshensyn er det ved undersøkelser av større populasjoner i samfunnet vanlig å undersøke et utvalg fra populasjonen (Grønmo, 2010, s. 85). For å oppnå statistisk signifikante resultater og dermed kunne si noe om gruppen som undersøkes, krever undersøkelsesopplegget et større antall respondenter (Grønmo, 2010, s. 91). Vår problemstilling er hvorfor så få underslag avdekkes av revisor, og det har derfor vært naturlig å spørre revisorer i Norge. For at de statistiske funnene i undersøkelsen skal kunne generaliseres til å gjelde hele populasjonen er det viktig å ha et representativt utvalg, altså et utvalg som ligner på populasjonen som undersøkes. Utvalget bør inneholde respondenter med alle egenskaper og kjennetegn som karakteriserer populasjonen (Jacobsen, 2015 s. 87). Dette

er viktig fordi dersom noen enheter eller grupper av enheter med bestemte egenskaper systematisk utelukkes fra å besvare undersøkelsen, kan en ikke si at utvalget representerer alle de egenskaper som kjennetegner populasjonen.

I denne oppgave ønsker vi å kunne si at resultatene synes å gjelde alle revisorer i Norge som reviderer regnskaper på vegne av andre. Disse revisorene er dermed populasjonen vi ønsker å si noe om. Etersom det hadde vært for tidkrevende for oss å spørre alle eksterne revisorer i Norge, bestemte vi oss for å foreta et utvalg av populasjonen. For å oppnå et representativt utvalg valgte vi derfor bevisst å henvende oss til godkjente revisorer og revisorer med annen høyere utdanning fra både små og store revisjonsselskaper over hele Norge. Alle de fem store revisjonsselskapene i Norge (Deloitte, PwC, KPMG, EY og BDO) mottok forespørsler om deltagelse, og flere små revisjonselskaper ble kontaktet. Vi henvendte oss bevisst til de fem store revisjonsselskapene fordi vi ønsket disse representert i utvalget vårt. Deretter ble små selskaper valgt etter hvilke som var enklest å kontakte. Utvalget vårt er således et kombinert vurderings- og bekvemmelighetsutvalg. Et vurderingsutvalg betyr å velge ut elementer fra en populasjon som en ønsker skal være med i utvalget, mens et bekvemmelighetsutvalg betyr at utvalget velges først og fremst ut fra hva som er enklest å få til (Gripsrud, Olsson og Silkoset, 2010, s. 136-140). Forespørsler om deltagelse nådde ut til totalt 443 revisorer.

4.4 Innsamling av data

For å belyse oppgavens problemstilling; *“Hvorfor er det så få underslag som avdekkes av revisor?”* har vi hentet inn ny informasjon gjennom spørreundersøkelsen, samt benyttet oss av allerede eksisterende datamateriale. Dette kalles primær- og sekundærdata, og vil presenteres i det følgende.

Primærdata

Primærdata er datamateriale som fremskaffes gjennom ny forskning (Jacobsen, 2015, s. 139-140). Primærdata er innsamlet gjennom spørreundersøkelsen, hvor hovedhensikten har vært å undersøke mulige faktorer som kan være med å forklare hvorfor revisor i liten grad avdekker underslag. Vi har i tillegg undersøkt hvorvidt det virker å være tilfelle at revisor avdekker få

underslag, hvilke underslag revisor synes og avdekke, samt hvordan revisor avdekker underslag.

Utforming av spørreskjema

Ved utforming av et spørreskjema har det stor betydning at det ser oversiktlig og innbydende ut. Et spørreskjema bør heller ikke ta spesiell lang tid å besvare. Dette er viktig for at respondentene i det hele tatt skal ha interesse av å svare, samt fullføre undersøkelsen. Det mest gunstige vil være å starte med noen enkle spørsmål som gjør at respondentene blir interessert i å fortsette undersøkelsen, deretter stille noen mer spesifikke spørsmål, for så å avslutte undersøkelsen med demografiske spørsmål. Dette gjør at respondentene lettere holder konsentrasjonen oppe gjennom hele spørreundersøkelsen (Gripsrud, Olsson og Silkoset, 2010, s 119). Vi har valgt å starte spørreundersøkelsen med noen forholdsvis enkle spørsmål som søker å teste respondentenes forståelse av mulige situasjoner som kan kategoriseres som underslag. Dette vil være en forutsetning for å kunne avdekke underslag. Deretter følger spørsmål om respondentenes erfaringer med underslag. Hoveddelen av undersøkelsen består av mer spesifikke spørsmål som er ment å teste respondentenes forståelse av og holdninger til sitt ansvar og sin rolle i forbindelse med underslag, samt i hvilken grad de utfører bestemte handlinger i forbindelse med vurdering og håndtering av risiko for underslag. Spørreundersøkelsen avsluttes med demografiske spørsmål og spørsmål om andre egenskaper ved respondentene og deres arbeidsgivere.

I spørreskjemaet har vi benyttet oss av både åpne og lukkede spørsmål. Lukkede spørsmål med begrensede svaralternativer er mest brukt, da disse egner seg godt når det spørres om sensitive tema. Det vil være lettere og mindre tidkrevende for respondentene å svare på lukkede enn åpne spørsmål. Dette øker sannsynligheten for at respondentene skal ønske å svare på spørsmålene og påstandene i undersøkelsen. Lukkede spørsmål egner seg også godt til statistisk analyse og generalisering, hvilket er hovedmålet med vår oppgave. Ved åpne spørsmål vil respondentene vektlegge ulike sider av spørsmålene og påstandene forskjellig. Hvilket svar respondentene gir vil derfor avhenge av hvor dyktige de er til å uttrykke sin mening. Dette gjør at det er vanskelig å generalisere svar på åpne spørsmål (Gripsrud, Olsson og Silkoset, 2010, s. 116). Vi har likevel valgt å ta med åpne spørsmål vedrørende respondentenes erfaringer med underslag og erfaringer med bestemte handlinger i forbindelse med vurdering og håndtering av risiko for underslag. Dette har vi gjort for å se om noen

erfaringer går igjen, som kan gi kvalitative innsynsvinkler som er interessante for tolkning av de kvantitative funnene. Åpne spørsmål er også blitt benyttet når vi spør om enkelte demografiske og andre egenskaper ved respondentene og deres arbeidsgivere.

For at alle respondentene skal forstå spørsmålene og påstandene i spørreundersøkelsen, og at de skal forstå spørsmålene likt, har vi forsøkt å stille spørsmålene og påstandene så klare og presise som mulig. Dette gjør vi fordi vi ønsker å unngå at respondentene misforstår hva vi spør etter, og dermed svarer noe annet enn hva vedkommende egentlig mener.

Flesteparten av spørsmålene i spørreundersøkelsen er utformet som påstander som respondentene skal angi i hvilken grad de er enige eller uenige i, på en skala fra 1-5. 1 er “svært uenig” og 5 er “helt enig”. Denne skalaen blir benyttet når vi spør om respondentenes forståelse av, holdninger til og meninger om deres oppgaver og plikter i forbindelse med vurdering og håndtering av underslag. I en annen del av spørreundersøkelsen, hvor vi spør om respondentenes utførelse av handlinger, skal de angi i hvor stor grad de benytter seg av bestemte handlinger som angis. I denne delen benyttes det en skala fra 1-6, hvor 1 er i “svært liten grad”, mens 5 er i “svært stor grad”. Dersom respondentene ikke vet i hvilken grad de ulike handlingene benyttes, har de muligheten til å svare 6 “vet ikke”. Vi benytter en annen skala når vi søker å teste respondentenes innsikt i situasjoner som kan kategoriseres som underslag. Dette er en 2-skala, hvor 1 er “uenig” og 2 er “enig”. Undersøkelsen inneholder også spørsmål med lukkede svaralternativer som ikke angis i skala. Dette blir benyttet når vi spør om respondentenes erfaringer med underslag og enkelte demografiske og andre egenskaper ved respondentene og deres arbeidsgivere.

I forbindelse med utforming av spørreskjemaet har vi benyttet oss av tre målenivåer; nominalt, ordinalt og forholdstallsnivå. Når det er ønskelig å gruppere respondentene inn i ulike grupper er bruk av det *nominale* målenivået gunstig. Nominalnivå gir grunnlag for frekvenstelling, men det gir ingen mening å regne ut gjennomsnitt av verdiene, eller å rangere verdiene. Bosted, kjønn, lokalisering og bransjetilhørighet er typiske eksempler på nominale nivåer (Gripsrud, Olsson og Silkoset, 2010, s. 104). I spørreundersøkelsen benytter vi nominalt nivå ved måling av respondentenes innsikt i situasjoner som kan kategoriseres som underslag, ved måling av enkelte erfaringsspørsmål om underslag, samt ved måling av enkelte demografiske og andre egenskaper ved respondentene og deres arbeidsgivere.

Når det gir mening å rangere verdiene av variablene kan et *ordinalt nivå* benyttes. Likevel gir ikke bruken av dette nivået mulighet til å si hvor mye større én verdi er sett i forhold til en annen verdi. Den ene verdien kan være større enn den andre, men vi vet ikke avstanden mellom dem (Gripsrud, Olsson og Silkoset, 2010, s. 104-105). Store deler av spørreundersøkelsen er på ordinalt nivå, hvor vi har valgt å benytte Likert-skalaen. Denne skalaen ble i utgangspunktet utviklet for å måle holdninger (Gripsrud, Olsson og Silkoset, 2010, s. 107). Vi har benyttet denne skalaen til å måle respondentenes forståelse av og holdninger til sitt ansvar og sin rolle i forbindelse med underslag, samt i hvilken grad de benytter bestemte handlinger i forbindelse med vurdering og håndtering av underslag.

I analysen har vi behandlet respondentene som svarer “vet ikke” når vi spør i hvilken grad bestemte handlinger blir benyttet som *missing values*. Missing values er variabler som ikke får tildelt noen tallverdier (Gripsrud, Olsson, Silkoset, 2010, s. 156). Grunnen til at vi valgte å gi respondentene mulighet til å svare “vet ikke” på utførelsesdelen i spørreundersøkelsen var fordi vi ikke ønsket å “tvinge” respondentene som ikke vet i hvilken grad bestemte handlinger blir benyttet, til å svare. Dette ville ha medføre at disse respondentene svarte uten å ha forutsetninger til å svare på det det spørres om. Det kan tenkes at ikke alle respondentene er med å bestemme bruken av handlingene, og dersom respondentene som svarer “vet ikke” får tildelt tallverdier i analysen, vil disse respondentene være med å dra opp eller ned gjennomsnittet i analysen. Dette vil føre til at gjennomsnittet gir et uriktig bilde av den faktiske bruken av de bestemte handlingene.

Når en kjenner intervallet mellom verdiene av variablene, benyttes *forholdstallsnivå*. Dette nivået har et naturlig nullpunkt, som gjør at en kan si noe om hvor stor en verdi av en variabel er i forhold til en annen verdi (Gripsrud, Olsson og Silkoset, 2010, s. 106). I spørreundersøkelsen har vi benyttet forholdstallsnivå for å måle alder, antall års erfaring og antall avdekkede underslag blant respondentene, samt for å måle antall årsverk til respondentenes arbeidsgivere.

Sekundærdata

Sekundærdata er data som allerede er samlet inn, for eksempel data innsamlet fra tidligere forskning og statistikk (Jacobsen, 2015, s. 140). For å få bedre innsikt i underslag som tema og for å utarbeide spørreundersøkelsen har vi benyttet oss av sekundærdata. Vi har hovedsakelig benyttet offentlige kilder, faglitteratur og tidligere forskning. Vår hovedkilde har vært revisjonsstandarden *ISA 240 Revisors oppgaver med og plikter til å vurdere misligheter ved revisjon av regnskaper*. Vi har i tillegg benyttet oss av revisorloven, Revisorforeningens etiske retningslinjer, ulike fagartikler i tidsskriftet *Revisjon og regnskap*, samt ulike bøker om økonomisk kriminalitet, misligheter, underslag og metode.

De sekundære datakildene som er utgangspunktet for oppgaven er avisartikler (Eckblad, 2014, Wærhaug og Husby, 2014 og Nilsen, 2014) statistikk fra Statistisk Sentralbyrå (Statistisk Sentralbyrå, 1996-2014), rapporter og tidligere forskningsartikler som viser omfanget av underslag i Norge, og gir inntrykk av og argumenterer for at revisor i liten grad avdekker underslag (Association of Certified Fraud Examiners, 2016, Politidirektoratet, 2015, Hassink, 2010 og Loebbecke, 1989).

4.5 Reliabilitet og validitet

Ved utarbeidelse og analyse av en undersøkelse er det viktig å vurdere undersøkelsens reliabilitet og validitet, det vil si kvaliteten på måleinstrumentene som benyttes i undersøkelsen (Gripsrud, Olsson, Silkoset, 2010, s. 99). En undersøkelses *reliabilitet* sier noe om i hvilken grad en kan stole på at resultatene i undersøkelsen er pålitelige, mens en undersøkelses *validitet* sier noe om hvor godt undersøkelsen måler det den har til hensikt å måle (Gripsrud, Olsson, Silkostet, 2010 s. 51-52). Begrepene overlapper hverandre ettersom høy reliabilitet vil være en forutsetning for høy validitet. Høy reliabilitet vil imidlertid ikke være avhengig av høy validitet (Grønmo, 2010, s. 221).

Reliabilitet

En undersøkelse anses å være reliabel og dermed pålitelig dersom den ved gjentatte utførelser gir samme resultat. Høy reliabilitet betyr at dataene som samles inn er lite påvirket av tilfeldige feil. Det vil kunne være mange tilfeldigheter som spiller inn på hvordan en respondent besvarer en undersøkelse (Gripsrud, Olsson, Silkoset, 2010, s. 102).

Eksempler på omstendigheter som kan påvirke en respondent sin besvarelse av et spørreskjema og dermed reliabiliteten i en undersøkelse, er tilfeldige svingninger i respondentenes dagsform og humør (Jacobsen, 2015, s. 244). Et forhold vi tenker at kan ha påvirket respondentenes besvarelser, og dermed reliabiliteten i vår undersøkelse, er at revisjonsbransjen var inne i en hektisk periode i det spørreundersøkelsen ble gjennomført. Det er vanskelig å si noe om tilfeldige feil i et utvalg. Ved sannsynlighetsutvalg er det faktisk mulig å gjøre beregninger som sier noe om størrelsen på tilfeldige feil. Dette er derimot ikke mulig ved ikke-sannsynlighetsutvalg, hvilket er tilfelle for oss (Gripsrud, Olsson og Silkoset, 2010 s. 103).

Reliabiliteten i en undersøkelse vil også avhenge av hvordan spørsmål og påstander i undersøkelsen er formulert. Dersom et spørsmål er dårlig formulert vil respondenter kunne misforstå hva det spørres om. Da risikerer en at respondentene gjetter på spørsmål eller påstander som de ikke forstår, og dermed svarer noe annet enn hva de egentlig mener (Gripsrud, Olsson, Silkoset, s. 98-99). Svakheter ved spørsmålsformuleringer i spørreskjemaet vårt vil bli drøftet løpende i kapittel fem og oppsummeres i kapittel seks.

Validitet

For å belyse en problemstilling er det viktig at datamaterialet er gyldig. Høy validitet betyr at opplysningene som samles inn er gyldige sett i forhold til problemstillingen som en ønsker å belyse (Grønmo, 2010, s. 221). Det skilles mellom ulike typer validitet. For vår spørreundersøkelse er det særlig to validitetsbegreper som er viktige; intern og ekstern validitet.

Intern og ekstern validitet

En forutsetning for *intern validitet* er at en undersøkelse må være tilfredsstillende utført, slik at konklusjonene som trekkes er gyldige gitt de omstendigheter undersøkelsen foretas under. *Ekstern validitet* dreier seg om hvorvidt resultatene fra en undersøkelse er realistiske og kan generaliseres til vanlige situasjoner i samfunnet (Grømo, 2010, s. 233). Validiteten i en undersøkelse avhenger først og fremst av hvordan undersøkelsesopplegget er utformet, spesielt med tanke på utvelgelse av undersøkelsesenheter og informasjonstyper (Grønmo, 2010 s. 221). En spørreundersøkelses interne validitet vil derfor avhenge av at spørsmålene som stilles er egnet til å måle det undersøkelsen tar sikte på å måle. Spørreundersøkelses eksterne validitet avhenger av at undersøkelsen besvares av enheter som representerer populasjonen det ønskes å si noe om. Intern validitet vil drøftes i det følgende, mens ekstern validitet drøftes i analysen ettersom det er nødvendig med deskriptive data for å kunne si noe om det endelige utvalgets representativitet og dermed validitet.

Intern validitet

For intern validitet er det innhenting av relevant informasjon som egner seg til å belyse oppgavens problemstilling som står mest sentralt. Målet med vår undersøkelse er tredelt. Først ønsker vi å undersøke om revisor ser ut til å avdekke få underslag. Deretter undersøker vi om forskjeller i revisors forståelse av og holdninger til sitt ansvar og sin rolle i forbindelse med underslag, samt forskjeller i grad at utførelse av bestemte handlinger i forbindelse med vurdering og håndtering av risiko for underslag, kan være med å forklare at revisor ikke avdekker underslag. Til slutt er målet å se på hvilke underslag revisor synes å avdekke, og hvordan revisor avdekker underslag.

For å belyse problemstilling "*Hvorfor er det så få underslag som avdekkes av revisor?*" er det naturlig å først undersøke om det virker å være tilfelle at revisor faktisk avdekker få underslag. For å kunne si om revisor ser ut til å avdekke få underslag er vi avhengige av å innhente tall fra respondentene. Vi har derfor stilt spørsmål om respondentene noen gang har avdekket underslag, og om hvor mange ganger de i så fall har avdekket det. I tillegg har respondentenes antall års erfaring vært relevant informasjon for å kunne si noe om tidsrommet underslagene er avdekket innenfor.

En forutsetning for at det skal være mulig å undersøke om det foreligger forskjeller mellom respondenter i et utvalg, er at respondentene deles inn i ulike grupper. Spørsmål om respondentenes alder, kjønn, stillingstittel, størrelse på revisjonsselskapene de kommer fra, antall års erfaring og om de noen sinne har sett indikasjoner på, undersøkt eller avdekket underslag, er relevant informasjon som benyttes til å skille respondentene fra hverandre. Dette gjør det mulig å undersøke eventuelle forskjeller mellom respondentene og på bakgrunn av dette kunne si noe om eventuelle forskjeller vil kunne være med å forklare at revisor ikke avdekker underslag.

For å teste respondentenes forståelse av sine oppgaver og plikter vedrørende vurdering og håndtering av underslag, blir respondentene i første omgang bedt om å angi hvorvidt de er enige eller uenige i at noen listede tilfeller kan kategoriseres som underslag. Deretter blir de bedt om å angi hvorvidt de er enige eller uenige i påstander om konkrete plikter de har etter *ISA 240 Revisors oppgaver med og plikter til å vurdere misligheter ved revisjon av regnskaper*. Respondentenes meninger om hvilke tilfeller som kan kategoriseres som underslag, og hva som er deres plikter etter ISA 240, gir relevant informasjon for problemstillingen ettersom det gir grunnlag for å undersøke om ulik forståelse blant respondentene kan være med å forklare hvorfor de ikke har avdekket underslag.

Spørsmålene om respondentenes meninger om egen kunnskap og arbeidsgivers rutiner, er også med å belyse oppgavens problemstilling. Respondentenes svar sier noe om hvilke kunnskaper de synes å inneha og hvilken kvalitet det er på arbeidsgiveres rutiner. Imidlertid er det viktig å presisere at når respondentene blir bedt om å vurdere egen kunnskap og arbeidsgivers rutiner, vil deres vurdering sannsynligvis avvike noe fra deres faktiske kunnskaper og den faktiske kvaliteten på arbeidsgivers rutiner. Dette betyr at resultatene vedrørende disse spørsmålene ikke vil sies å kunne måle faktisk kunnskap eller reflektere faktisk kvalitet ved arbeidsgivers rutiner, og dermed må anses å være mindre valide når formålet er å måle faktisk kunnskap og kvalitet på rutiner. Imidlertid er respondentenes svar interessante ettersom de må forventes å kunne gi en liten antydning på hva som er deres faktiske kunnskaper, samt faktisk kvalitet på arbeidsgivers rutiner. Dersom det er flere som mener de har for lite kunnskap, eller at rutinene ikke er tilfredsstillende, kan dette antyde at det er behov for forbedringer i kunnskaper og rutiner.

Spørsmål om respondentenes meninger i form av holdninger til sin rolle og sitt ansvar i forbindelse med forebygging og avdekking av underslag, spørsmål om i hvilken grad de mener å ha tillit til sine klienter, samt spørsmål om i hvilken grad de mener rapportering av underslag vil kunne skade det gjensidige tillitsforholdet mellom dem selv og deres klienter, gir også relevant informasjon for oppgavens problemstilling. Ulike holdninger blant respondentene kan medføre at de handler ulikt selv om de står i samme situasjon.

Respondentenes holdninger vil derfor kunne ha mye å si for hvordan de velger å handle.

Hvilken tillit respondentene har til sine klienter, og om respondentene mener at kommunikasjon av mistenkte eller avdekkede underslag kan påvirke deres relasjoner til sine klienter, vil også kunne påvirke hvordan respondentene velger å handle. Respondentene kan la være å overholde sine oppgaver og plikter fordi de er redd for å skade forholdet til sine klienter. Informasjonen om respondentenes meninger og holdninger vedrørende sitt ansvar og sin rolle, samt meninger om kunderelasjoner, gjør det mulig å undersøke om forskjeller mellom respondentenes holdninger og meninger kan være med å forklare hvorfor revisor ikke avdekker underslag.

Det spørres også om i hvilken grad respondentene benytter bestemte handlinger i forbindelse med vurdering og håndtering av risiko for underslag. Informasjon om i hvilken grad respondentene angir å benytte disse handlingene gir relevant informasjon som er nødvendig for å kunne se om det foreligger forskjeller mellom respondentene vedrørende i hvilken grad de benytter de bestemte handlingene. Respondentene svarer på spørsmålet om bruk av disse handlingene ut i fra hvilken grad de selv mener de benytter dem. Hva en respondent legger i de ulike verdiene “svært mye” eller “svært lite”, og verdiene mellom disse og “middels”, vil kunne variere. Av denne grunn er det ikke sikkert at svarene vi får reflekterer den faktiske bruken av handlingene, hvilket påvirker validiteten i en negativ retning. Også her vil respondentenes svar likevel være interessante, da de kan gi en liten antydning på faktisk bruk av de ulike handlingene. I utførelsesdelen stilte vi også åpne spørsmål til respondentene. Vi spurte om hvilke erfaringer de hadde med to av handlingene. Grunnen til at vi spurte om dette var fordi vi ville se om respondentene synes å ha erfart det samme som tidligere forskning (Brazel m.fl., 2010, Brazel m.fl., 2006, Brazel m.fl., 2012) argumenterer for.

Før vi kunne si noe om mulige årsaker til at revisor avdekker få underslag, var det naturlig at vi undersøkte om det virket å være tilfelle at revisor faktisk avdekker få underslag. Deretter falt det også naturlig å undersøke hvilke underslag revisor synes å avdekke, og hvordan revisor avdekker underslag.

Vi ønsket også å se på hvilke underslag respondentene har avdekket og hvordan disse har blitt avdekket. Det har i denne sammenheng vært interessant å spørre respondentene om de har avdekket underslag begått av ansatte, ledelsen eller andre. Grunnen til dette var at vi ville se om det synes å være tilfelle at revisor avdekker flere underslag begått av ansatte enn av ledelsen, og om de eventuelt avdekker underslag begått av andre parter. Vi stilte også et åpent spørsmål om hvordan respondentene har avdekket underslag for å få en bredere innsikt i hvordan respondentene har avdekket underslag, og om noen handlinger synes å gå igjen.

5. PRESENTASJON OG ANALYSE AV SPØRREUNDERSØKELSEN

I dette kapitlet vil resultatene fra spørreundersøkelsen presenteres og analyseres. Del en presenterer spørreundersøkelsen. Deretter kommer en beskrivelse av hvordan vi gjennomførte undersøkelsen, samt analysemetodene vi har tatt i bruk. Kapitlet avsluttes med en presentasjon og analyse av resultatene fra spørreundersøkelsen.

5.1 Presentasjon av spørreundersøkelsen

Spørreundersøkelsen er delt inn i fem deler:

1. Spørsmål om mulige situasjoner som kan kategoriseres som underslag og spørsmål om erfaringer med underslag
2. Spørsmål om utførelse av bestemte handlinger i forbindelse med vurdering og håndtering av risiko for underslag
3. Spørsmål om forståelse av revisors konkrete plikter etter ISA 240, samt meninger om egen kunnskap og arbeidsgivers rutiner
4. Spørsmål om holdninger til revisors rolle og revisors ansvar i forbindelse med underslag, samt hvordan revisor mener hans eller hennes ansvar kan påvirke tillitsforholdet mellom dem selv og deres klienter
5. Demografiske og andre spørsmål om respondentene og deres arbeidsgivere

Del 1. Spørsmål om mulige situasjoner og erfaringer

Del 1 består av to underpunkter. Først kommer en rekke påstander om mulige situasjoner som kan kategoriseres som underslag, som respondentene må si seg enige eller uenige i. Deretter stilles respondentene spørsmål om deres erfaringer med underslag, både lukkede og åpne spørsmål.

1. Sett ett kryss for hver av de følgende utsagnene om begrepet underslag. Hvilke av følgende tilfeller kan kategoriseres som underslag?

	Uenig	Enig
En ansatt stjeler fysiske eiendeler fra virksomheten	☐	☐
En ansatt omdirigerer inn- og utbetalinger til private konti	☐	☐
En ekstern part sin bruk av en virksomhets midler	☐	☐
En ansatt bruker virksomhetens eiendeler som sikkerhet for private lån	☐	☐
En ansatt inngår hemmelig avtale med ekstern part om salg av interne bedriftsopplysninger	☐	☐

2. Har du noen gang oppdaget indikasjoner på at underslag er begått hos en av dine klienter?

- Ja
 Nei

3. Har du noen gang foretatt nærmere undersøkelser for å bekrefte eller avkrefte mistanke om underslag hos en av dine klienter?

- Ja
 Nei

4. Har du noen gang funnet indikasjoner på at underslag er begått hos en av dine klienter, men latt være å undersøke disse indikasjonene nærmere?

- Ja
 Nei

6. Har du noen gang avdekket underslag i en klients virksomhet?

- Ja
 Nei

7. Hvordan avdekket du underslaget/underslagene?

8. Jeg har avdekket underslag begått av:

- Noen i ledelsen
 Andre ansatte
 Andre

9. Hvor mange ganger har du avdekket underslag?

Del 2. Spørsmål om utførelse av handlinger

I del 2 stilles det spørsmål om respondentenes utførelse av handlinger. Respondentene presenteres for en rekke handlinger hvor de skal svare i hvilken grad de benytter de ulike handlingene i forbindelse med vurdering og håndtering av risiko for underslag.

10. I hvilken grad:

	1 = Svært liten grad	2	3	4	5 = Svært stor grad	6 = Vet ikke
Benyttes IT-eksperter når det i mitt revisjonsteam gjøres risikovurderinger vedrørende underslag, og det diskuteres hvordan klienters regnskap kan eksponeres for underslag, og hvordan underslag kan oppstå?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Utføres det uforutsigbare revisjonshandlinger for å håndtere vurderte risikoer for underslag?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Benyttes sjekklister for "røde flagg" ved vurdering av risiko for underslag?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Benyttes ikke-finansiell informasjon i vurdering av om det kan foreligge underslag (for eksempel sammenligning av differanser mellom endringer i finansiell og ikke-finansiell informasjon)?	☐	☐	☐	☐	☐	☐

11. Hvilke erfaringer har dere gjort dere ved bruk av IT-eksperter?

12. Hvilke erfaringer har dere gjort dere ved bruk av ikke-finansiell informasjon?

Del 3. Spørsmål om forståelse og rutiner

Del 3 består av to underpunkter. I denne delen stilles det spørsmål som søker å teste respondentenes forståelse av revisors konkrete plikter etter *ISA 240 - Revisors oppgaver med og plikter til å vurdere misligheter ved revisjon av regnskaper*, samt spørsmål om respondentenes meninger om egen kunnskap og arbeidsgivers rutiner i forbindelse med underslag.

13. I hvilken grad er du enig eller uenig i følgende påstander?

	Svært uenig	Litt uenig	Usikker	Litt enig	Helt enig
Revisor har ikke ansvar for å håndtere avdekkede underslag eller mistanke om underslag som åpenbart ikke fører til vesentlig feil i regnskapsmessig forstand	☐	☐	☐	☐	☐
Det er opp til revisor å avgjøre hvorvidt det er behov for å utføre uforutsigbare revisjonshandlinger overfor en klient for å undersøke om det er noe som tyder på at underslag er begått	☐	☐	☐	☐	☐
Revisor skal ved alle uvanlige eller uventede sammenhenger vurdere om det er vesentlig risiko for at disse kommer av feilinformasjon som skyldes underslag	☐	☐	☐	☐	☐
Revisor er pliktig til å revurdere påliteligheten av ledelsens uttalelser og tidligere innhentede bevis ved indikasjoner på at avdekket feilinformasjon kan skyldes underslag begått av ledelsen, selv når feilinformasjonen er av uvesentlig størrelse	☐	☐	☐	☐	☐

14. I hvilken grad er du enig eller uenig i følgende påstander?

	Svært uenig	Litt uenig	Usikker	Litt enig	Helt enig
Jeg vet hva jeg skal gjøre dersom jeg får mistanke om underslag	☐	☐	☐	☐	☐
Jeg mener jeg selv har god nok kunnskap til å oppdage ulike indikasjoner på underslag	☐	☐	☐	☐	☐
Jeg har fått tilstrekkelig opplæring i mine plikter i forbindelse med avdekking av underslag	☐	☐	☐	☐	☐
Det er klare rutiner i selskapet på hva en skal gjøre dersom underslag mistenkes	☐	☐	☐	☐	☐
Jeg vet hva revisjonsstandarder ISA 240 - Revisors oppgaver med og plikter til å vurdere misligheter ved revisjon av regnskaper krever av meg som revisor	☐	☐	☐	☐	☐

Del 4. Spørsmål om holdninger og kunderelasjoner

Del 4 består også av to underpunkter. I denne delen stilles det spørsmål om revisors rolle og revisors ansvar i forbindelse med underslag, samt spørsmål om hvordan revisors ansvar kan påvirke tillitsforholdet mellom klient og revisor.

15. I hvilken grad er du enig eller uenig i følgende påstander?					
	Svært uenig	Litt uenig	Usikker	Litt enig	Helt enig
Revisor spiller en viktig rolle i forbindelse med forhindring og avdekking av underslag	☐	☐	☐	☐	☐
Revisor er i en særskilt stilling som gjør vedkommende spesielt egnet til å avdekke underslag	☐	☐	☐	☐	☐
Å sette seg inn i ISA 240 - <i>Revisors oppgaver og plikter til å vurdere misligheter ved revisjon av regnskaper</i> er et omfattende arbeid	☐	☐	☐	☐	☐
Praktisering av mine plikter etter ISA 240 er omfattende	☐	☐	☐	☐	☐
Det er umulig å avdekke underslag innenfor den tid og med de ressurser en revisor har til rådighet	☐	☐	☐	☐	☐
16. I hvilken grad:					
	1 = Svært liten grad	2	3	4	5 = Svært stor grad
Har du tillit til klientene dine?	☐	☐	☐	☐	☐
Tror du tillitsforholdet mellom klient og revisor kan skades dersom revisor melder mistanke om underslag internt, men det viser seg å ikke være begått noe underslag?	☐	☐	☐	☐	☐
Tror du tillitsforholdet mellom klient og revisor kan skades dersom revisor melder mistanke om underslag eksternt, men det viser seg å ikke være begått noe underslag?	☐	☐	☐	☐	☐

Del 5. Avsluttende spørsmål om respondenten og dens arbeidsgiver

Undersøkelsen avsluttes med noen spørsmål om respondentene og deres arbeidsgivere. I denne delen stilles det spørsmål om respondentenes alder, kjønn, stillingstittel, erfaring som praktiserende revisor, om arbeidsgiver er blant de fire store, antall årsverk i revisjonsselskapet respondentene kommer fra, og om arbeidsgiver har en egen avdeling som tar seg av granskning av underslag.

17. Alder

18. Kjønn

Mann

Kvinne

19. Jeg er:

Registrert revisor

Statsautorisert revisor

Oppdragsansvarlig revisor

Ingen av delene

20. Hvor mange års erfaring har du som praktiserende revisor?

21. Er din bedrift en av de fire store?

Ja

Nei

Ønsker ikke å svare

22. Hvor mange antall årsverk har din bedrift?

23. Har din bedrift en egen avdeling, eller spesielle personer som tar seg av granskning av underslag?

Ja

Nei

Vet ikke

5.2 Gjennomførelse av spørreundersøkelsen

Ettersom temaet vi undersøker kan oppleves som sensitivt for revisorer, valgte vi å gjennomføre en anonym spørreundersøkelse. Vi tenkte at en anonym undersøkelse ville gjøre revisorene mer villige til å svare, og at de ga ærlige svar på spørsmålene og påstandene i undersøkelsen. Benyttelse av programmet “Qualtrics” sikret anonymiteten til revisorene.

Før vi kom frem til et endelig utkast av spørreskjemaet som vi ville sende ut, fikk vi hjelp av to revisorer som pilottestet spørreskjemaet vårt. Bruk av pilottestere er nyttig for å avdekke eventuelle uklarheter og mangler ved en undersøkelse (Gripsrud, Olsson og Silkoset, 2010 s.

120). Dette er viktig for å bidra til høyere reliabilitet og validitet i en undersøkelse. En forutsetning for at respondentene skal kunne svare oppriktig på spørsmålene i undersøkelsen, er at de forstår spørsmålene de skal svare på. Etter tilbakemelding fra pilottesterne foretok vi justeringer av ukklarheter som ble påpekt, og tok hensyn til deres forslag til forbedringer. Undersøkelsen ble gjennomført ved at vi kontaktet de fem største revisjonsselskapene i Norge, samt mindre revisjonsselskaper per e-post med forespørsel om besvarelse av spørreskjemaet. For revisorer i mindre selskaper fant vi direkte e-postadresser ved å søke på internett. For å skaffe respondenter fra de større selskapene tok vi i hovedsak kontakt med selskapenes region- og kontorledere, samt benyttet de kontaktene vi allerede hadde innenfor selskapene. Vi kontaktet disse per e-post med forespørsel om å sende undersøkelsen videre til deres revisorer på de ulike kontorene. Til sammen nådde vi ut til 443 revisorer, hvorav 249 er fra mindre selskaper, og 194 er fra større selskaper.

Etter omtrent en uke hadde vi fått inn rundt 80 besvarelser. Vi ville gjerne ha flere, og valgte derfor å purre på revisorene. Ettersom vi gjennomførte en anonym spørreundersøkelse var det ikke mulig for oss å vite hvem av revisorene som hadde svart og ikke. Vi sendte derfor en e-post til alle forespurte revisorer hvor vi takket de som hadde svart, og oppfordret de som ikke hadde svart til å gjøre dette. Vi endte til slutt opp med et endelig utvalg på 128 respondenter, hvilket utgjør en svarprosent på 28,9%. Dette anser vi for å være en grei prosent, da en svarprosent på 30-35% regnes for å være relativt bra (Gripsrud, Olsson og Silkoset, 2010 s. 144).

Avslag på deltakelse

Mange av revisorene var positive til å besvare undersøkelsen. Vi fikk ikke mange direkte avslag, men de som meldte direkte avslag begrunnet dette med at de var inne i en hektisk periode. Det at undersøkelsen er anonym og at revisorene fikk mulighet til å svare når det selv passet dem tror vi kan ha medvirket til at vi har fått de svarene vi har fått, særlig med tanke på at det spørres om et sensitivt tema og at det har vært en travel periode for revisorene. Det kan også tenkes at enkelte revisorer som i utgangspunktet hadde tenkt å svare har glemt undersøkelsen. Den positive responsen vi fikk etter å ha purret på revisorene tyder på at dette kan ha vært tilfelle. Andre grunner til at enkelte revisorer ikke har svart kan skyldes temaets sensitivitet. Det kan også tenkes at revisorer som ikke har noe særlig kunnskap eller erfaring

med underslag ikke svarer fordi de ikke føler seg egnet til å svare. Skulle dette være tilfelle, vil ikke resultatene fra undersøkelsen kunne sies å være representative, og dermed kunne sies å gjelde den totale populasjonen av eksterne revisorer i Norge.

5.3 Analysemetode

Vi har brukt spørreundersøkelsen til å hente inn kvantitativt datamateriale om hvorvidt det er grunn til å tro at revisor avdekker få underslag, mulige årsaker til dette, samt hvilke tilfeller respondentene har avdekket. Undersøkelsen har også blitt brukt til å innhente kvalitative data om respondentenes erfaringer med underslag, og hvordan eventuelle underslag har blitt avdekket.

Kvantitativ metode

For å analysere det kvantitative datamaterialet har vi benyttet analyseverktøyet Statistical Package for the Social Sciences (SPSS), hvor hensikten har vært å undersøke om det foreligger forskjeller mellom ulike grupper. Analysemetodene som har blitt brukt i denne sammenheng er frekvensfordeling, gjennomsnitt, t-test, ANOVA og krysstabulering.

Frekvensfordeling og gjennomsnitt

Bruk av frekvensfordeling er nyttig når målet er å gruppere data etter antall observasjoner av ulike verdier av en variabel. Med andre ord vil en frekvensfordeling gi oversikt over hvor mange respondenter som svarer innenfor de ulike svaralternativene for et spørsmål eller en påstand. Ved frekvenstelling kan det regnes ut relative frekvenser. Relative frekvenser viser hvor stor andel av respondentene som svarer innenfor de ulike verdiene av en variabel utgjør av alle respondentene som har svart (Grønmo, 2010 s. 276).

Gjennomsnittsberegninger benyttes for å angi den typiske verdien av en variabel i en undersøkelse. Med andre ord er gjennomsnitt et beliggenhetsmål som sier hvor et tallmateriale har sitt tyngdepunkt. Beregning av gjennomsnitt krever tall på intervall- eller forholdstallsnivå. Gjennomsnittsberegningers store svakhet er at de påvirkes av såkalte ekstremverdier, altså verdier som i stor grad avviker fra hva som er normalen i datamaterialet.

I slike tilfeller vil gjennomsnittet derfor kunne gi et misvisende inntrykk av hva som ligger bak tallene (Gripsrud, Olsson og Silkoset, 2010 s. 163). Gjennomsnittsberegninger er en viktig analysemetode i vår oppgave. Grunnen til dette er at forskjeller i gjennomsnitt mellom respondentene i undersøkelsen er utgangspunktet for at vi utfører t-tester og variansanalyser for å undersøke om forskjellene er signifikante, altså at de med en viss grad av sannsynlighet kan sies at ikke skyldes tilfeldigheter.

T-test og ANOVA

Store deler av resultatene fra spørreundersøkelsen har blitt analysert ved bruk av *t-testen*. Denne testen brukes for å undersøke om gjennomsnittsverdiene i to grupper er signifikant forskjellige fra hverandre. Dersom testen viser at gjennomsnittsverdiene i gruppene er signifikant forskjellige innebærer dette at forskjellen mellom gruppene ikke skyldes tilfeldigheter (Gripsrud, Olsson og Silkoset, 2010, s.194-201).

Det skilles mellom to ulike t-tester; en ensidig t-test og en tosidig t-test. Når det kun er én gruppe som testes er det den ensidige t-testen som brukes. Den tosidige t-testen brukes når en undersøker to avhengige eller to uavhengige grupper. Når vi har benyttet oss av t-testen har vi brukt en tosidig t-test for to uavhengige grupper, da gruppene som undersøkes ikke påvirkes av hverandre (Gripsrud, Olsson og Silkoset, 2010, s.194-201).

T-testen starter med at en utarbeider en “nullhypotese” (H_0) som sier at gjennomsnittsverdiene i gruppene som undersøkes er like, og en “alternativ hypotese” (H_1) som sier at gjennomsnittsverdiene i gruppene som undersøkes er ulike. Når vi har analysert resultatene fra spørreundersøkelsen har vi benyttet et signifikansnivå på 5%, som også er det mest vanlige i analysesammenheng. Dette nivået brukes for å undersøke om nullhypotesen er sann, eller om den må forkastes. Forkasting av nullhypotesen skjer dersom p-verdien i analysen er mindre enn signifikansnivået på 5% (0,05). Dersom dette er tilfelle kan en konkludere med at gjennomsnittsverdiene i gruppene er signifikant forskjellige. Nullhypotesen beholdes dersom p-verdien er større enn 0,05. Gjennomsnittsverdiene i gruppene er da ikke signifikant forskjellige. Når vi presenterer funnene fra analysen, har vi i hovedsak valgt å fokusere på de forskjellene som har vist seg å være signifikante, men også enkelte forskjeller som ligger nært opp til signifikansnivået på 5%.

T-testen begrenses ved at den bare undersøker to grupper samtidig. For å analysere resultatene fra spørreundersøkelsen har vi derfor i tillegg til t-testen benyttet oss av variansanalysen *ANOVA*, en analysemetode som undersøker om gjennomsnittsverdier mellom tre eller flere grupper er signifikant forskjellige (Gripsrud, Olsson og Silkoset, s. 202).

Når vi analyserer mulige sammenhenger vil en analyse bestå av en uavhengig og en avhengig variabel, hvor den avhengige variabelen vil avhenge av variabelen som er uavhengig (Grønmo, 2010, s. 293). Når den avhengige variabelen innebærer rangering eller skala kan t-test og ANOVA benyttes.

Forutsetninger

T-testen og ANOVA har visse forutsetninger (Pallant, 2016, s. 207-209). Disse er:

- Den uavhengige variabelen måles på nominal- eller ordinalnivå
- Den avhengige variabelen måles på intervall- eller forholdstallsnivå
- Gruppene som testes er uavhengige av hverandre
- Den avhengige variabelen er tilnærmet normalfordelt, og
- Variansen i gruppene som undersøkes er like

Den uavhengige variabelen vil alltid være på nominalnivå i våre analyser, og denne forutsetningen er derfor oppfylt. Den avhengige variabelen derimot, er i utgangspunktet på ordinalnivå. Ettersom det er vanlig å presse dataene ved å anta at de er på intervallnivå (Gripsrud, Olsson, Silkoset, 2010, s. 108-109), har vi i våre analyser antatt at den avhengige variabelen er på intervallnivå. At gruppene er uavhengige av hverandre innebærer at en og samme respondent ikke kan være med i flere grupper. Denne forutsetningen er tilfredsstillt. For å undersøke hvorvidt forutsetningene om normalfordelt avhengig variabel og lik varians er oppfylt, har vi benyttet oss av ulike tester i SPSS.

For å teste om gruppene har lik varians er det Levene's testen i SPSS som har blitt benyttet. Dersom p-verdien som fremkommer av denne testen er mindre enn 0,05, er ikke kravet om lik varians oppfylt (Pallant, 2016, s. 209). Hvorvidt forutsetningen om normalfordelt avhengig variabel er oppfylt kan undersøkes ved hjelp av flere tester i SPSS. I vår analyse er det Kolmogorov-Smirnov testen som har blitt benyttet. Dersom p-verdiene i denne testen er større enn 0,05, er forutsetningen om normalitet oppfylt (Pallant, 2016, s. 63). Dersom det

foreligger brudd på forutsetningene om normalitet og lik varians, anses t-testen og ANOVA likevel å være relativt robuste (Pallant, 2016, s. 209). Dette innebærer at resultatene fra analysene i noen tilfeller likevel kan være gyldige selv om forutsetningene ikke er oppfylt. Dersom det foreligger brudd på forutsetningen om normalfordelt avhengig variabel, er alternativet å benytte en ikke-parametrisk test (Pallant, 2016, s. 116).

Krysstabulering

Når en undersøker to nominale verdier på samme tid er det vanlig å bruke krysstabulering, noe som vi også har benyttet oss av i analysen. Krysstabulering benyttes hvis den avhengige variabelen er på nominalnivå. Ved bruk av krysstabulering kan en todimensjonal frekvenstabell eller en krysstabell brukes. Disse gir oversikt over den simultane fordelingen av variablene som undersøkes, det vil si hvilken samvariasjon det er mellom variabel X og Y. I denne sammenheng vil det også være mulig å se eventuelle sammenhenger mellom variablene som undersøkes (Gripsrud, Olsson og Silkoset, 2010, 178-180).

Kvalitativ metode

For å analysere det kvalitative datamaterialet har vi gått gjennom respondentenes åpne svar på hvordan de har avdekket underslag, og hvilke erfaringer de har gjort seg vedrørende bruk av to spesielle handlinger som tidligere forskning (Brazel m.fl., 2010, Brazel m.fl., 2006, Brazel m.fl., 2012) har vist at kan påvirke revisors evne til å avdekke underslag. Hensikten med den kvalitative delen var å få innsikt i respondentenes erfaringer med underslag, og hvordan eventuelle underslag har blitt avdekket. Vi ønsket å se om det var noe som gikk igjen av indikasjoner eller revisjonshandlinger som har ledet til at respondentene har avdekket underslag, samt om respondentenes erfaringer vedrørende de bestemte handlingene det spørres om, stemmer overrens med hva tidligere forskning (Brazel m.fl., 2010, Brazel m.fl., 2006, Brazel m.fl., 2012) argumenterer for. Kvalitative data kan ikke generaliseres, og resultatene fra de kvalitative analysene kan derfor ikke benyttes til å si noe om hele populasjonen av eksterne revisorer i Norge. Likevel tenker vi at de åpne svarene gir interessant innsikt i hvilke underslag revisor avdekker, og hvordan revisor avdekker underslag.

5.4 Presentasjon av funn

I denne delen av oppgaven vil resultatene fra spørreundersøkelsen presenteres og analyseres. Vi vil først gjøre rede for utvalgets representativitet med bakgrunn i deskriptive data om respondentene i undersøkelsen. For å belyse problemstillingen vil vi deretter presentere funnene vedrørende respondentenes avdekking av underslag, samt forskjeller som synes å foreligge mellom respondentene som kanskje kan være med å forklare at revisor ikke avdekker underslag. Analysen avsluttes med en presentasjon av hvilke underslag respondentene har avdekket og hvilke handlinger respondentene har foretatt for å avdekke underslag.

Ekstern validitet og representativitet

Ekstern validitet dreier seg om i hvilken grad resultatene fra en undersøkelse kan generaliseres (Grønmo, 2010 s. 233). En forutsetning for at resultatene fra en undersøkelse kan generaliseres er at det innhentes informasjon fra et utvalg respondenter som ligner på den totale populasjonen undersøkelsen har som mål å si noe om. Da har en det som kalles et representativt utvalg (Jacobsen 2015, s. 87).

I vår undersøkelse er temaet revisors avdekking av underslag. Målgruppen vi ønsker å si noe om er eksterne revisorer i Norge. Populasjonen av eksterne revisorer i Norge består av mannlige og kvinnelige revisorer i ulike aldrer, med ulik utdanning og erfaring, fra små og store revisjonsselskaper over hele landet. I revisjonsbransjen er fordelingen mellom kjønnene 35% kvinner og 65% menn (Rafen, 2015). I følge Finanstilsynets siste dokumentbasert tilsyn med revisorer og revisjonsselskaper var totalt antall årsverk innen revisjon i 2013 4396 (Finanstilsynet, 2015 s. 11). Av disse knytter 22,4% seg til oppdragsansvarlige revisorer, 32,2% seg til statsautoriserte og registrerte revisorer uten oppdragsansvar, og 41,5% til revisorer med annen høyere utdanning. Den resterende prosenten på 3,9% knytter seg til “andre”, som inkluderer administrasjon. Av revisjonsselskapene står de fem store revisjonsselskapene (Ernst & Young, PwC, Deloitte, KPMG og BDO) for 62% av antall årsverk i revisjonsbransjen, mens mindre selskaper står for de resterende 38% (Finanstilsynet, 2015 s.15). Aldersfordeling og fordeling i forhold til antall års erfaring er ikke kjent for populasjonen. Fordeling av årsverk for ulike regioner av landet er kjent, men dette er den

eneste av kjennetegnene ved respondentene vi ikke får sagt noe om, ettersom det ikke er stilt spørsmål om dette i spørreundersøkelsen. Opplysningene om hvor i landet respondentene kommer fra kombinert med opplysninger om årsverk vil gjøre det mulig å spore hvilket selskap eller selskapsavdeling respondentene kommer fra, og vil derfor ikke gjøre spørreundersøkelsen anonym.

For å oppnå et representativt utvalg henvendte vi oss til revisorer fra både små og store revisjonsselskaper over hele landet. I det endelige utvalget er fordelingen mellom kjønnene 31,3% kvinner og 59,4% menn (se appendix 9.1, tabell 1). 9,4% av respondentene oppgir ikke hvilket kjønn de er. Sammenlignet med de kjente tallene for populasjonen (35% kvinner og 65% menn) vil vi si at utvalget er representativt. Blant respondentene er 28,1% statsautoriserte revisorer uten oppdragsansvar, 35,9% registrerte revisorer uten oppdragsansvar, 16,4% oppdragsansvarlige revisorer, og 10,9% er revisorer med annen høyere utdanning (se appendix 9.1 tabell 2). 8,6% av respondentene angir ikke hvilken tittel de har. Alle gruppene fra populasjonen er representert i utvalget, men fordelingen mellom gruppene avviker en del fra fordelingen i den totale populasjonen. Særlig merkbart er det at det er en så stor andel av statsautoriserte og registrerte revisorer uten oppdragsansvar (totalt 64%) i forhold til revisorer med annen høyere utdanning (10,9%), når det i totalpopulasjonen er en omvendt situasjon (32,2% mot 41,5%). Prosentandelen av oppdragsansvarlige revisorer avviker derimot ikke i en like stor grad (16,4% i utvalget mot 22,4% i totalpopulasjonen). 34,4% av respondentene kommer fra mindre revisjonsselskaper, mens 42,2% kommer fra de fem store revisjonsselskapene i Norge (se appendix 9.1 tabell 3). 23,4% av respondentene oppgir ikke årsverk i selskapene de kommer fra. Sammenlignet med kjent fordeling av årsverk i de fem store revisjonsselskapene mot mindre selskaper (62% mot 38%) ser vi at det er et større avvik mellom andel store revisjonsselskaper i utvalget mot totalpopulasjonen enn det er avvik for de små selskapene mot totalpopulasjonen. Dette kan tilsi at utvalget består av litt for få respondenter fra større selskaper sett i forhold til fordelingen i totalpopulasjonen. Likevel mener vi å ha et nokså representativt utvalg, med en større andel respondenter fra større selskaper enn små selskaper.

I forhold til alder er det en relativt jevn fordeling mellom respondentene (se appendix 9.1 tabell 4). 15,6% av respondentene oppgir ikke hvor gamle de er. Ettersom tilnærmet alle aldersgrupper som vil være aktuelle for totalpopulasjonen er representert, mener vi at utvalget er representativt med tanke på aldersfordeling. I forhold til erfaring virker det å være en litt

mindre jevn fordeling enn for alder (se appendix 9.1 tabell 5). 9,4% av respondentene oppgir ikke hvor lang erfaring de har. Likevel mener vi at vi har et representativt utvalg også i forhold til erfaring, ettersom vi stort sett har respondenter innenfor hele intervallet mellom 8 måneder til 39 års erfaring.

Det eneste vi ikke kan si noe om i forhold til representativiteten i utvalget, er hvor i landet respondentene kommer fra. Vi kan dermed ikke med sikkerhet si at alle landsdeler er representert i utvalget. Er det tilfelle at det er skjev fordeling av respondenter i form av at noen landsdeler er underrepresentert eller ikke representert i det hele tatt, kan dette påvirke den eksterne validiteten i en negativ retning.

Til tross for at vi ikke kan uttale oss om at alle landsdeler synes å være representert i vårt utvalg, samt noen litt skjeve fordelinger med hensyn til hvilke typer revisorer som har besvart undersøkelsen og andelen av respondenter fra selskaper av ulik størrelse, mener vi å ha et nokså representativt utvalg. Dette begrunner vi ut fra en kjønnsfordeling som synes å representere populasjonen, en relativt jevn fordeling mellom respondentenes alder og antall års erfaring, at en større andel respondenter kommer fra store enn små selskaper, samt at alle typene revisorer er representert i utvalget.

Avdekker revisor få underslag?

Statistisk Sentralbyrå sin oversikt over etterforskede lovbrudd fra 2010 til 2014 (Statistisk Sentralbyrå 2010-2014) og politiets rapport for *Anmeldt kriminalitet og straffesaksbehandling 2014* (Polititidirektoratet, 2015) antyder at underslag er et relativt omfattende problem som oppleves av mange virksomheter. Gjennom media og tidligere forskning (Loebbecke m.fl., 1989 og Hassink m.fl., 2010, Association of Certified Fraud Examiners, 2016, s. 38) er det lett å få inntrykk av at revisor i liten grad avdekker underslag. Vi ønsket derfor å se om dette kunne synes å gjelde for respondentene i undersøkelsen, og dermed kunne si noe generelt om i hvilken grad revisorer i Norge synes å avdekke underslag.

Gjennom analyse av spørreundersøkelsen viste det seg at 52 av respondentene har avdekket underslag, mens 76 av respondentene ikke har avdekket underslag. At 40,6% av respondentene har avdekket underslag anser vi ikke som en oppsiktsvekkende lav prosent. Til

sammen har de 52 respondentene avdekket 138 underslag (se appendix 9.1 tabell 6). 4 av dem angir ikke hvor mange tilfeller de har avdekket, noe som innebærer at antall avdekkede saker er noe høyere enn 138. Vi tar utgangspunkt i at antall avdekkede underslag er 138, som tilsier at respondentene i gjennomsnitt har avdekket 1,1 underslag hver.

Flesteparten av respondentene som svarer at de har avdekket underslag oppgir at de har gjort dette 1-3 ganger. De fleste av disse respondentene har lang erfaring som revisor, noe som kan tyde på at avdekkingen mest sannsynlig har skjedd over et lengre tidsrom. I gjennomsnitt har respondentene avdekket 1,11 underslag hver, men vi kan ikke knytte dette gjennomsnittet opp mot noen tidsperiode, ettersom vi ikke vet når underslagene ble avdekket. Det vi vet er at de er avdekket innenfor et tidsrom på tilnærmet 40 år. Derfor er det vanskelig å si eksakt omfang av revisors avdekking i forhold til et kjent omfang av underlagstillfeller innenfor en gitt tidsperiode. Dersom revisorer i Norge har avdekket tilnærmet 1 underslag hver i løpet av et par år, vil vi ikke kunne argumentere for at revisor i liten grad avdekker underslag, snarere tvert imot. Da overstiger revisors avdekking det faktiske antallet saker som er meldt inn til og etterforsket av politiet fra 1996 frem til 2014. Vi finner det imidlertid lite sannsynlig at alle de underslagene som respondentene har avdekket har vært avdekket over et par år.

Respondentene som svarer at de har avdekket underslag har i gjennomsnitt 22,6 års erfaring. Vi finner det derfor mer sannsynlig at underslagene har vært avdekket over et lengre tidsrom. Ved bruk av gjennomsnittsberegninger kan vi sammenligne revisors gjennomsnittlige avdekking av underslag opp mot et kjent antall innmeldte og oppklarte underslagssaker for en del år tilbake. Statistisk Sentralbyrå viser statistikk over etterforskede underslag helt tilbake til 1996 (Statistisk Sentralbyrå, 1996-2014). I gjennomsnitt har det årlig vært oppklart 823,2 underslagssaker som ikke har endt i henleggelse som følger av at de ikke var strafferettslig ansvarlige. Dersom vi antar at Norges revisorer i snitt har avdekket 1,11 underslag hver i en tidsperiode på 20 år vil dette tilsi at revisorene i gjennomsnitt avdekker totalt 234,5 underslag i året. Dette tilsvarer en årlig avdekking på 28,5%.

Ettersom vi ikke vet når underslagene respondentene har avdekket ble avdekket, er det vanskelig å si noe presist om i hvilken grad revisor ser ut til å fungere som en avdekkende mekanisme i forbindelse med underslag. Gitt antagelser om at underslagene har blitt avdekket over 20 år, kan tallene indikere at revisor i noen grad, men ikke i stor grad avdekker underslag. Det er imidlertid viktig å huske på at det kan foreligge mørketall i form av at det

kan antas å være flere tilfeller av underslag som aldri avdekkes eller meldes til politiet. Dette kan trekke i retning av at revisor avdekker færre underslag enn det kan se ut til. Det er også viktig å påpeke at revisor bare har grunnlag for å avdekke det som han eller hun skulle komme over gjennom sitt arbeid. Statistikken over etterforskede tilfeller av underslag må antas å inkludere saker som gjelder selskaper og foretak som ikke er revisjonspliktige, hvilket kan bety at revisor ikke vil ha grunnlag for å avdekke alle de tilfeller som tas med i statistikken. Dette trekker i motsatt retning, og antyder at revisor gjerne avdekker flere underslag enn det ser ut til.

Som argumentert for tidligere er underslagenes karakteristiske trekk, revisors faktiske ansvar i forbindelse med vurdering og håndtering av underslag, samt revisjonens iboende begrensinger naturlige forklaringer på at underslag ikke avdekkes av revisor. Vi ønsket å se om andre faktorer kunne være med å forklare revisors relativt lave avdekking av underslag. Resultatet presenteres i det følgende.

Mulige forklaringer til at revisor ikke avdekker underslag

For å undersøke mulige faktorer som kan være med å forklare at revisor avdekker få underslag, har vi valgt å dele inn respondentene i ulike grupper etter deres erfaringer med underslag, samt demografiske og andre egenskaper ved respondentene og deres arbeidsgivere. Vi ønsket i denne sammenheng å se om det kunne foreligge forskjeller mellom gruppene vedrørende forståelse av og holdninger til revisors ansvar og revisors rolle i forbindelse med underslag. Vi ønsket også å se om det kunne foreligge forskjeller mellom gruppene i forhold til grad av utførelse av bestemte handlinger i forbindelse med vurdering og håndtering av risiko for underslag.

Inndeling i grupper etter respondentenes erfaringer med underslag

Respondentene har blitt delt inn i følgende grupper basert på deres erfaringer med underslag:

1. De som har oppdaget indikasjoner på underslag (78 respondenter), og de som ikke har oppdaget indikasjoner på underslag (50 respondenter)
2. De som har undersøkt indikasjoner på underslag (98 respondenter), og de som ikke har undersøkt indikasjoner på underslag (30 respondenter)
3. De som har avdekket underslag (52 respondenter), og de som ikke har avdekket underslag (76 respondenter)
4. De som har latt være å undersøke indikasjoner på underslag (3 respondenter), og de som ikke har latt være å undersøke indikasjoner på underslag (125 respondenter)

Fra inndelingen ser vi at det er flere respondenter som har undersøkt indikasjoner enn det er respondenter som har oppdaget indikasjoner på underslag. Dette kan i utgangspunktet virke ulogisk ettersom en undersøkelse foretas på bakgrunn av at revisor har sett indikasjoner eller har mistanke om underslag. Det logiske ville derfor ha vært at flere respondenter hadde oppdaget enn undersøkt indikasjoner. Vi vet ikke grunnen til hvorfor flere respondenter har undersøkt enn oppdaget indikasjoner. Det kan tenkes at respondentene som oppgir at de har oppdaget indikasjoner på underslag, men ikke har undersøkt disse videre, har gitt saken videre til noen andre personer i virksomheten. Det kan også tenkes at de som har undersøkt uten å ha oppdaget indikasjoner foretar undersøkelser på vegne av noen andre som har oppdaget indikasjonene.

På forhånd hadde vi antagelser om at respondentene som hadde oppdaget og undersøkt indikasjoner, samt avdekket underslag, ville skille seg ut fra de som ikke hadde gjort dette i forhold til forståelse av og holdninger til revisors ansvar og revisors rolle i forbindelse med underslag. I tillegg hadde vi antagelser om at respondentene som hadde oppdaget og undersøkt indikasjoner, samt avdekket underslag, gjerne ville skille seg ut fra de andre respondentene vedrørende grad av bruk av bestemte handlinger i forbindelse med vurdering og håndtering av risiko for underslag. Vi hadde også antagelser om at respondentene som hadde unnlatt å undersøke indikasjoner på underslag, gjerne ville skille seg ut fra de som ikke

hadde unnlatt å foreta undersøkelser i forhold til holdninger til sin rolle og sitt ansvar i forbindelse med underslag.

Forståelse

Del en og del tre av spørreundersøkelsen tar sikte på å undersøke respondentenes kunnskap om situasjoner som kan kategoriseres som underslag, deres forståelse av sine konkrete plikter etter ISA 240 *Revisors oppgaver med og plikter til å vurdere misligheter ved revisjon av*, samt respondentenes meninger om egne kunnskaper og arbeidsgivers rutiner.

Spørsmål om mulige situasjoner

En tilstrekkelig forståelse av begrepet underslag, herunder å forstå situasjoner som kan dekkes av begrepet, er en forutsetning for at revisor faktisk skal kunne oppdage indikasjoner på underslag. På forhånd hadde vi en antagelse om at respondentene som hadde oppdaget indikasjoner hadde bedre forståelse av situasjoner som kan kategoriseres som underslag enn respondentene som ikke hadde oppdaget indikasjoner. Respondentenes forståelse av situasjoner som kan dekkes av begrepet vil ikke være avgjørende for om vedkommende velger å undersøke indikasjoner på eller avdekker underslag, men hvorvidt vedkommende faktisk oppdager indikasjoner som kan tyde på underslag. Dette er grunnen til at vi ønsker å undersøke om respondentene som har oppdaget indikasjoner har bedre forståelse av mulige situasjoner som kan dekkes av underslagsbegrepet enn respondentene som ikke har oppdaget indikasjoner. Vi valgte i denne sammenheng å benytte oss av krysstabulering ettersom den avhengige variabelen er på nominalnivå. Spørsmålet som stilles lyder som følger: *“Hvilke av følgende tilfeller kan kategoriseres som underslag?”*.

Stjeling av fysiske eiendeler

Fysisk stjeling		Total
Uenig	Enig	
7 14.0%	43 86.0%	50 100.0%
2 2.6%	76 97.4%	78 100.0%
9 7.0%	119 93.0%	128 100.0%

Første påstand som er ment å teste respondentenes forståelse av mulige måter å begå underslag på lyder som følger: *“En ansatt stjeler fysiske eiendeler fra virksomheten”*. I følge ISA 240 pkt. A5 vil stjeling av fysiske eiendeler som for eksempel virksomhetens inventar til personlig bruk eller salg regnes som underslag, og påstanden er således riktig. Funnene fra

krysstabuleringen viser en enighet på 97,4% blant respondentene som har oppdaget indikasjoner på underslag, og en enighet på 86% blant respondentene som ikke har oppdaget indikasjoner. På denne påstanden har vi ingen frafall i datautvalget. Totalt antall respondenter som har oppdaget indikasjoner vil derfor være 78 respondenter, og totalt antall respondenter som ikke har oppdaget indikasjoner vil være 50 respondenter.

Omdirigering av inn-og utbetalinger

Omdirigere inn- og utbetalinger		Total
Uenig	Enig	
1 2.0%	49 98.0%	50 100.0%
1 1.3%	77 98.7%	78 100.0%
2 1.6%	126 98.4%	128 100.0%

Neste påstand lyder som følger: *“En ansatt omdirigerer inn- og utbetalinger til private konti”*. Av ISA 240 pkt. A5 følger det at det å underslå innbetalinger kategoriseres som underslag. Dette kan skje ved å omdirigere innbetalinger av tidligere avskrevne fordringer til personlig bankkontoer. Påstanden som stilles er dermed riktig. Krysstabellen viser en enighet på 98,7% blant respondentene som har oppdaget indikasjoner på

underslag, og en enighet på 98% blant respondentene som ikke har oppdaget indikasjoner. Vi har ingen frafall i datautvalget. Totalt antall respondenter som har oppdaget indikasjoner er dermed 78, og totalt antall respondenter som ikke har oppdaget indikasjoner er 50.

Ekstern bruk av virksomhetenes midler

Ekstern parts bruk		Total
Uenig	Enig	
19 38.8%	30 61.2%	49 100.0%
25 32.5%	52 67.5%	77 100.0%
44 34.9%	82 65.1%	126 100.0%

Neste påstand er: *“En ekstern part sin bruk av en virksomhets midler”*. Et eksempel på underslag begått av en ekstern part er advokater som bruker betrodde klientmidler til privat bruk. Klientmidler er betrodde midler, jf. advokatforskriften § 3-1, og havner således under strafferammen for underslag, jf. straffeloven (strl.) § 324b. Det følger av strl. § 324b at personer som forfører over penger de har innfordret på vegne av andre, eller som

på annen måte er betrodd vedkommende kan straffes for underslag. Påstanden er således riktig. Krysstabellen viser en enighet på 67,5% blant respondentene som har oppdaget indikasjoner på underslag, og en enighet på 61,2% blant respondentene som ikke har oppdaget indikasjoner. På denne påstanden har vi to frafall i datautvalget. Totalt antall respondenter som har oppdaget indikasjoner er 77, mens totalt antall respondenter som ikke har oppdaget indikasjoner er 49.

Bruk av eiendeler som sikkerhet for private lån

Sikkerhet for private lån		Total
Uenig	Enig	
12 24.0%	38 76.0%	50 100.0%
15 19.5%	62 80.5%	77 100.0%
27 21.3%	100 78.7%	127 100.0%

Deretter stilles påstanden: *“En ansatt bruker virksomhetens eiendeler som sikkerhet for private lån”*.
Bruk av en virksomhets eiendeler til personlig bruk er i følge ISA 240 pkt. A5 en måte å begå underslag på. Det eksakte eksempelet som listes er det å bruke en virksomhets eiendeler som sikkerhet for private lån, og påstanden som stilles er således riktig. Funnene fra krysstabuleringen viser en enighet på 80,5% blant

respondentene som har oppdaget indikasjoner på underslag, og en enighet på 76% blant respondentene som ikke har oppdaget indikasjoner. På denne påstanden har vi ett frafall i datautvalget. Totalt antall respondenter som har oppdaget indikasjoner er 77, og totalt antall respondenter som ikke har oppdaget indikasjoner er 50.

Salg av interne bedriftsopplysninger

Interne bedriftsopplysninger		Total
Uenig	Enig	
14 28.6%	35 71.4%	49 100.0%
12 15.4%	66 84.6%	78 100.0%
26 20.5%	101 79.5%	127 100.0%

Siste påstanden som stilles er: *“En ansatt inngår hemmelig avtale med ekstern part om salg av interne bedriftsopplysninger”*. Dette regnes som stjeling av intellektuell kapital som også etter ISA 240 pkt. A5 listes som et eksempel på måter å begå underslag på. Denne påstanden vil derfor også være riktig. Krysstabuleringen viser en enighet på 84,6% blant respondentene som har oppdaget indikasjoner på underslag, og en enighet på

71,4% blant respondentene som ikke har oppdaget indikasjoner. På denne påstanden har vi ett frafall i datautvalget. Totalt antall respondenter som har oppdaget indikasjoner er 78, og totalt antall respondenter som ikke har oppdaget indikasjoner er 49.

Respondentene scorer høyest på de to første påstandene. Total enighet vedrørende første påstand: *“En ansatt stjeler fysiske eiendeler fra virksomheten”* er 93%. Total enighet vedrørende påstand nummer to: *“En ansatt omdirigerer inn- og utbetalinger til private konti”* er 98,4%. På påstand nummer tre: *“En ekstern part sin bruk av en virksomhets midler”* scorer respondentene også over middels. 65,1% av respondentene er enige i denne påstanden, mens 34,9% er uenige. Ettersom hele 34,9% av respondentene ikke er enige i at ekstern parts bruk av en virksomhet midler kan kategoriseres som underslag, virker det å være

noe å hente på respondentenes forståelse av at ekstern parts bruk av en virksomhets midler faktisk kan kategoriseres som underslag. Vedrørende påstand nummer fire: *“En ansatt bruker virksomhetens eiendeler som sikkerhet for private lån”*, er total enighet 78,7%. I forhold til påstand nummer fem: *“En ansatt inngår hemmelig avtale med ekstern part om salg av interne bedriftsopplysninger”* er total enighet 79,5%. 21,3% og 20,5% av respondentene er således uenige i de to siste påstandene. Disse utgjør også er en relativ stor andel av totalt antall respondenter. Resultatene tyder derfor også på at det vil kunne være noe å hente på respondentenes forståelse av at underslag kan begås ved at en virksomhets eiendeler blir brukt til å stille sikkerhet for private lån og ved salg av interne bedriftsopplysninger.

Funnene fra krysstabuleringen tyder på at respondentene generelt har god innsikt i hvilke tilfeller som kan kategoriseres som underslag, men det virker likevel å være noe å hente på respondentenes forståelse av hvilke situasjoner som kan dekket av begrepet underslag. Resultatene tyder likevel på at respondentene som har oppdaget indikasjoner har bedre kontroll på hvilke tilfeller som kan kategoriseres som underslag enn respondentene som ikke har oppdaget indikasjoner. Dette er på mange måter logisk. Det er naturlig å tenke at de som har best innsikt i måter underslag kan begås på, er de som er mest oppmerksomme og oppdager indikasjoner på underslag.

Spørsmål om konkrete plikter etter ISA 240

På forhånd hadde vi en antagelse om at respondentene som hadde oppdaget og undersøkt indikasjoner, samt avdekket underslag, ville skille seg ut fra respondentene som ikke hadde gjort dette i forhold til deres forståelse av revisors konkrete plikter etter *ISA 240 Revisors oppgaver med og plikter til å vurdere misligheter ved revisjon av regnskaper*. For å undersøke dette har vi benyttet en uavhengig tosidig t-test ettersom den avhengige variabelen vil innebære rangering.

Analysen viser at alle respondentene generelt har god forståelse av revisors konkrete plikter som følger av ISA 240. Blant respondentene som har oppdaget indikasjoner, avdekket underslag og de som ikke har gjort dette fant vi ingen interessante forskjeller. Mellom respondentene som har undersøkt indikasjoner og de som ikke har foretatt undersøkelser fant vi en interessant forskjell.

Påstand 13b Revisors plikt til å utføre uforutsigbare revisjonshandlinger

Påstand 13b lyder som følger: *”Det er opp til revisor å avgjøre hvorvidt det er behov for å utføre uforutsigbare revisjonshandlinger overfor en klient for å undersøke om det er noe som tyder på at underslag er begått”*. Denne påstanden er feil. ISA 240 pkt. 29c sier at revisor skal innlemme et element av uforutsigbarhet ved valg av type, tidspunkt og omfang av revisjonshandlinger for å håndtere vurdert risiko for misligheter. Det er altså ikke opp til revisor å avgjøre om det skal innlemmes et element av uforutsigbarhet. Dette er noe revisor plikter å gjøre. I hvilket omfang det behov å utføre uforutsigbare handlinger vil derimot være et resultat av revisors skjønnsmessige vurdering.

Respondentene som ikke har undersøkt indikasjoner på underslag sier seg mer enige (28 respondenter, gjennomsnitt 4,14 og standardavvik 1,044) i at det er opp til revisor å avgjøre behovet for uforutsigbare revisjonshandlinger enn respondentene som har undersøkt indikasjoner (89 respondenter, gjennomsnitt 3,78 og standardavvik 1,412). Gruppene har ulik varians (Sig 0,011), og forutsetningen om normalitet er ikke oppfylt (Sig 0,000, Sig 0,000). Forskjellen mellom gruppene er ikke signifikant (p-verdi=0,143, t-verdi=1,484). For relevante utskrifter: se appendix 9.2, test 1.

Selv om t-testen ikke viser signifikante forskjeller mellom respondentene som har undersøkt indikasjoner og de som ikke har foretatt undersøkelser vedrørende forståelsen av revisors plikt til å utføre uforutsigbare revisjonshandlinger, viser frekvenstillingen vedrørende denne påstanden likevel interessante funn (se appendix 9.1 tabell 7). Frekvenstillingen viser at 67,2% av respondentene er litt enige og helt enige i påstanden, mot 18% som er litt uenige eller svært uenige. En liten andel på 6,3% er usikre på denne påstanden. At det er hele 67,2% som sier seg enige eller svært enige i at det er opp til revisor å avgjøre om det er behov for uforutsigbare revisjonshandlinger er et interessant funn som kan tyde på at store deler av respondentene ikke vet at de er pliktige til å gjennomføre uforutsigbare revisjonshandlinger i forbindelse med håndtering av risiko for misligheter.

Spørsmål om respondentenes meninger om egne kunnskaper og rutiner

På forhånd hadde vi en antagelse om at respondentene som ikke hadde oppdaget og undersøkt indikasjoner, samt avdekket underslag, kanskje ikke hadde like god kunnskap som respondentene som hadde gjort dette i forhold til hva som bør vekke mistanke om underslag,

hva de bør gjøre ved mistanke om underslag, samt hvilket ansvar de har etter ISA 240. Vi tenkte også at det kunne foreligge forskjeller mellom gruppene vedrørende deres oppfatning av arbeidsgivers interne rutiner. Kanskje foreligger det svakheter eller uklarheter i rutinene hos arbeidsgiverne til dem som ikke har funnet indikasjoner, foretatt undersøkelser eller avdekket underslag. For å undersøke om det kunne foreligge forskjeller mellom gruppene, har vi benyttet en uavhengig tosidig t-test ettersom den avhengige variabelen vil innebære rangering.

Mange av respondentene ser ut til å selv mene at de har god kunnskap og at deres arbeidsgivere har gode rutiner på opplæring og hvordan mistanker om underslag skal håndteres. Vi fant ingen interessante forskjeller mellom respondentene som har oppdaget indikasjoner på underslag, og de som ikke har oppdaget indikasjoner vedrørende spørsmål om egen kunnskap og arbeidsgivers rutiner. Vi fant imidlertid interessante forskjeller mellom respondentene som har undersøkt indikasjoner, avdekket underslag, og de som ikke har gjort dette.

Påstand 14b Kunnskap til å oppdage indikasjoner på underslag

Vedrørende påstand 14b: *“Jeg mener jeg selv har god nok kunnskap til å oppdage ulike indikasjoner på underslag”*, fant vi interessante forskjeller mellom respondentene som har undersøkt indikasjoner, avdekket underslag, og de som ikke har gjort dette.

Respondentene som har undersøkt indikasjoner på underslag sier seg mer enige (90 respondenter, gjennomsnitt 3,97, standardavvik 0,771) i at de har god nok kunnskap til å oppdage indikasjoner på underslag enn respondentene som ikke har undersøkt indikasjoner (29 respondenter, gjennomsnitt 3,38, standardavvik 1,178). Gruppene har ulik varians (Sig 0,000), og forutsetningen om normalitet er ikke oppfylt (Sig 0,000, Sig 0,014). Forskjellen mellom gruppene er signifikant både ved bruk av t-testen (p-verdi=0,016, t-verdi=-2,518) og den ikke-parametriske testen (p-verdi=0,014). For relevante utskrifter: se appendix 9.2, test 2.

Respondentene som har avdekket underslag sier seg mer enige (49 respondenter, gjennomsnitt 4,10, standardavvik 0,743) i at de har god nok kunnskap til å oppdage indikasjoner på underslag enn respondentene som ikke har avdekket underslag (70 respondenter, gjennomsnitt 3,63, standardavvik 0,981). Gruppene har ulik varians (Sig 0,002), og forutsetningen om normalitet er ikke oppfylt (Sig 0,000, Sig 0,000). Forskjellen mellom

gruppene er signifikant både ved bruk av t-testen (p-verdi=0,003, t-verdi=-2,995) og den ikke-parametriske testen (p-verdi=0,006). For relevante utskrifter: se appendix 9.2, test 3.

Frekvensfordelingen vedrørende påstand 14b *“Jeg mener jeg selv har god nok kunnskap til å oppdage ulike indikasjoner på underslag”* (se appendix 9.1 tabell 8) viser at 64,1% av respondentene sier seg enige eller svært enige i at de har god nok kunnskap til å oppdage indikasjoner. 20,3% av respondentene er usikre, mens 8,5% er uenige eller svært uenige i at de har god nok kunnskap. Det er således en relativt stor andel (28,8%) av respondentene som er usikre eller føler de ikke har god nok kunnskap til å kunne oppdage indikasjoner på underslag.

Påstand 14e Hva ISA 240 krever av revisor

Vedrørende påstand 14e *“Jeg vet hva revisjonsstandarden ISA 240 - Revisors oppgaver med og plikter til å vurdere misligheter ved revisjon av regnskaper krever av meg som revisor”*, fant vi interessante forskjeller mellom respondentene som har undersøkt indikasjoner, avdekket underslag, og de som ikke har gjort dette.

Respondentene som har undersøkt indikasjoner på underslag sier seg mer enige (89 respondenter, gjennomsnitt 4,42, standardavvik 0,636) i at de vet hva ISA 240 krever av dem som revisor enn respondentene som ikke har undersøkt indikasjoner (29 respondenter, gjennomsnitt 4,07, standardavvik 0,923). Gruppene har lik varians (Sig 0,374), og forutsetningen om normalitet er ikke oppfylt (Sig 0,000, Sig 0,000). Forskjellen mellom gruppene er signifikant etter t-testen (p-verdi=0,025, t-verdi=-2,265), og nær signifikant ved bruk av en ikke-parametrisk test (p-verdi=0,081). For relevante utskrifter: se appendix 9.2, test 4.

Respondentene som har avdekket underslag sier seg mer enige (48 respondenter, gjennomsnitt 4,48, standardavvik 0,545) i at de vet hva ISA 240 krever av dem som revisor enn respondentene som ikke har avdekket underslag (70 respondenter, gjennomsnitt 4,23, standardavvik 0,82). Gruppene har lik varians (Sig 0,118), og forutsetningen om normalitet er ikke oppfylt (Sig 0,000, Sig 0,000). Forskjellen mellom gruppene er nær signifikant ved bruk av t-testen (p-verdi=0,066, t-verdi=-1,854), men ikke signifikant ved bruk av en ikke-parametrisk test (p-verdi=0,155). For relevante utskrifter: se appendix 9.2, test 5.

Påstand 14c Opplæring

I forhold til påstanden *“Jeg har fått tilstrekkelig opplæring i mine plikter i forbindelse med avdekking av underslag”*, fant vi en interessant forskjell mellom respondentene som har undersøkt indikasjoner på underslag og de som ikke har foretatt undersøkelser.

Respondentene som har undersøkt indikasjoner på underslag sier seg mer enige (90 respondenter, gjennomsnitt 4,09, standardavvik 0,843) i at de har fått tilstrekkelig opplæring i sine plikter i forbindelse med avdekking av underslag enn respondentene som ikke har undersøkt indikasjoner (29 respondenter, gjennomsnitt 3,59, standardavvik 1,15). Gruppene har ulik varians (Sig 0,005), og forutsetningen om normalitet er ikke oppfylt (Sig 0,000, Sig 0,001). Forskjellen mellom gruppene er signifikant både etter t-testen (p-verdi=0,036, t-verdi=-2,173) og en ikke-parametrisk test (p-verdi=0,035). For relevante utskrifter: se appendix 9.2, test 6.

Frekvensfordelingen vedrørende påstand 14c *“Jeg har fått tilstrekkelig opplæring i mine plikter i forbindelse med avdekking av underslag”* (se appendix 9.1 tabell 9) viser at 71,1% av respondentene sier seg enige eller svært enige i at de har fått tilstrekkelig opplæring i sine plikter i forbindelse med avdekking av underslag. Det er således er relativ stor andel av respondentene (21,9%) som er usikre eller uenige i at de har fått tilstrekkelig opplæring i sine plikter.

Vi presiserer at respondentene svarer på alle påstandene om egen kunnskap og rutiner med utgangspunkt i deres egne meninger om egen kunnskap og arbeidsgivers rutiner.

Respondentenes meninger vedrørende egen kunnskap og arbeidsgivers rutiner må forventes å avvike noe fra hva som er respondentenes faktiske kunnskaper og den faktiske kvaliteten på arbeidsgivers rutiner. Ettersom det er respondentene som har foretatt undersøkelser og har avdekket underslag som sier seg mest enige i at de har god nok kunnskap til å oppdage indikasjoner på underslag, kan det tyde på at dette faktisk er tilfelle, ettersom det er disse respondentene som faktisk har oppdaget indikasjoner og avdekket underslag. Det at respondentene som har foretatt undersøkelser sier seg mer enig enn respondentene som ikke har foretatt undersøkelser i at de har fått tilstrekkelig opplæring i sine plikter og vet hva revisjonsstandarden ISA 240 krever av dem, antyder også at det kan være tilfelle at disse har fått bedre opplæring og har bedre innsikt i hva revisjonsstandarden krever av dem. Dette er gjerne grunnen til at det er disse respondentene som har reagert på indikasjoner på underslag.

Dette virker logisk ut i fra antagelsen om at bedre kunnskap forbedrer respondentenes evne til å oppdage indikasjoner og dermed avdekke underslag.

Imidlertid viser frekvenstellinger at det er en relativt stor andel av respondentene som sier seg usikre eller uenige i at de har fått god nok opplæring i sine oppgaver og plikter i forbindelse med underslag, og at de har god nok kunnskap til å oppdage indikasjoner på underslag. Dette kan tyde på at det vil være behov for forbedringer i arbeidsgiveres rutiner vedrørende opplæring, og at det er behov for å drive kunnskapsfremmende arbeid med formål om å forbedre revisors evne til å oppdage indikasjoner på underslag.

Holdninger

Del fire av spørreundersøkelsen tar sikte på å undersøke respondentenes holdninger til sin rolle og sitt ansvar i forbindelse med vurdering og håndtering av underslag. Hensikten var å undersøke om det kunne foreligge forskjeller mellom respondentene vedrørende hvilken rolle de mener å inneha i forbindelse med forebygging og avdekking av underslag, hvor omfattende de synes deres oppgaver og plikter etter ISA 240 er, hvilken tillit de har til klientene sine, og hvordan de mener rapportering av underslag kan påvirke det gjensidige tillitsforholdet mellom dem selv og deres klienter. For å se om det kunne foreligge ulike meninger og holdninger blant respondentene, har vi benyttet oss av en uavhengig tosidig t-test ettersom den avhengige variabelen innebærer rangering.

Holdninger til revisors ansvar og revisors rolle i forbindelse med underslag

På forhånd hadde vi en antagelse om at respondentene som hadde funnet indikasjoner, gjort undersøkelser og avdekket underslag kunne ha en annen innstilling til sin rolle og sitt ansvar i forbindelse med underslag, samt til hvordan de mener deres ansvar kunne påvirke tillitsforholdet mellom dem selv og deres klienter. Vi tenkte at andre innstillinger blant de som har oppdaget indikasjoner, foretatt undersøkelser og avdekket underslag kanskje kunne være med å forklare at det er disse respondentene som faktisk har oppdaget og håndtert indikasjoner på underslag. Vi tenkte også særlig at respondentene som har unnlatt å undersøke indikasjoner på underslag ville kunne ha andre holdninger enn respondentene som ikke har unnlatt å sette i verk undersøkelser når de har observert indikasjoner på underslag.

Vi fant tre interessante forskjeller mellom respondentene som har oppdaget indikasjoner på underslag og de som ikke har gjort dette, fem interessante forskjeller mellom respondentene som har undersøkt indikasjoner på underslag og de som ikke har gjort dette, samt to interessante forskjeller mellom respondentene som har avdekket underslag og de som ikke har gjort dette vedrørende spørsmål om revisors ansvar og rolle i forbindelse med underslag. I tillegg fant vi tre interessante forskjeller mellom respondentene som har unnlatt å undersøke indikasjoner på underslag og de som ikke har gjort dette.

Påstand 15a Revisor spiller viktig rolle

I forhold til påstand 15a: “*Revisor spiller en viktig rolle i forbindelse med forhindring og avdekking av underslag*” fant vi interessante forskjellen mellom respondentene som hadde oppdaget og undersøkt indikasjoner på underslag, sammenlignet med de som ikke hadde gjort dette.

Respondentene som har oppdaget indikasjoner på underslag sier seg mer enige (70 respondenter, gjennomsnitt 4,11, standardavvik 0,971) i at revisor spiller en viktig rolle i forbindelse med forhindring og avdekking av underslag enn respondentene som ikke har oppdaget indikasjoner (46 respondenter, gjennomsnitt 3,8, standardavvik 1,128). Gruppene har lik varians (Sig 0,21), og forutsetningen om normalitet er ikke oppfylt (Sig 0,000, Sig 0,000). Forskjellen mellom gruppene er ikke signifikant (p-verdi=0,118, t-verdi=-1,576). relevante utskrifter: se appendix 9.2, test 7.

Respondentene som har undersøkt indikasjoner på underslag sier seg mer enige (87 respondenter, gjennomsnitt 4,08, standardavvik 1,003) i at revisor spiller en viktig rolle i forbindelse med forhindring og avdekking av underslag enn respondentene som ikke har undersøkt indikasjoner (29 respondenter, gjennomsnitt 3,72, standardavvik 1,131). Gruppene har lik varians (Sig 0,176), og forutsetningen om normalitet er ikke oppfylt (Sig 0,000, Sig 0,000). Forskjellen mellom gruppene er ikke signifikant (p-verdi=0,111, t-verdi=-1,605). For relevante utskrifter: se appendix 9.2, test 8.

Påstand 15e Umulig å avdekke underslag

Vedrørende påstand 15e: *“Det er umulig å avdekke underslag innenfor den tid og med de ressurser en revisor har til rådighet”*, fant vi interessante forskjeller mellom respondentene som hadde undersøkt indikasjoner og avdekket underslag, de som hadde unnlatt å undersøke, sammenlignet med de som ikke hadde gjort dette.

Respondentene som ikke har undersøkt indikasjoner på underslag sier seg mer enige (29 respondenter, gjennomsnitt 3,41, standardavvik 1,119) i at underslag er umulig å avdekke innenfor den tid og med de ressurser revisor har til rådighet enn respondentene som har undersøkt indikasjoner (88 respondenter, gjennomsnitt 3,09, standardavvik 1,035). Gruppene har lik varians (Sig 0,638), og forutsetningen om normalitet er ikke oppfylt (Sig 0,000, Sig 0,000). Forskjellen mellom gruppene er ikke signifikant (p-verdi=0,156, t-verdi=1,428). For relevante utskrifter: se appendix 9.2, test 9.

Respondentene som ikke har avdekket underslag sier seg mer enige (70 respondenter, gjennomsnitt 3,26, standardavvik 1,045) i at underslag er umulig å avdekke innenfor den tid og med de ressurser revisor har til rådighet enn respondentene som har avdekket underslag (47 respondenter, gjennomsnitt 3,04, standardavvik 1,083). Gruppene har lik varians (Sig 0,908), og forutsetningen om normalitet er ikke oppfylt (Sig 0,000, Sig 0,000). Forskjellen mellom gruppene er ikke signifikant (p-verdi=0,285, t-verdi=1,073). For relevante utskrifter: se appendix 9.2, test 10.

Respondentene som har unnlatt å undersøke indikasjoner på underslag sier seg mer enige i at underslag er umulig å avdekke innenfor den tid og med de ressurser revisor har til rådighet (2 respondenter, gjennomsnitt 3,5, standardavvik 0,707) enn respondentene som ikke har unnlatt å undersøke indikasjoner (gjennomsnitt 3,17, standardavvik 1,067). Gruppene har lik varians (Sig 0,198), og forutsetningen om normalitet er ikke oppfylt (Sig 0,000, Sig 0,000). Forskjellen mellom gruppene er ikke signifikant (p-verdi=0,660, t-verdi=0,441). For relevante utskrifter: se appendix 9.2, test 11.

Selv om det ikke foreligger signifikante forskjeller mellom de ulike gruppene vedrørende i hvilken grad de mener revisor spiller en viktig rolle i forbindelse med forhindring og avdekking av underslag, og hvorvidt de mener underslag er umulig å avdekke innenfor den tid

og med de ressurser de har til rådighet, ga frekvenstillingen vedrørende disse påstandene likevel interessante funn.

En relativt liten andel (13,3%) av respondentene svarer at de er litt uenige eller helt uenige i at revisor spiller en viktig rolle i forbindelse med forhindring og avdekking av underslag, mens flesteparten (70,3%) svarer at de er litt enige eller helt enige i at de spiller en viktig rolle i denne forbindelse (se appendix 9.1 tabell 10). Respondentene virker med andre ord å stort sett være positivt innstilt til sitt ansvar i forbindelse med forhindring og avdekking av underslag. Denne påstanden er imidlertid noe uheldig formulert. Respondentene blir bedt om å angi sin mening om hvilken rolle revisor har i forbindelse med både forhindring og avdekking av underslag på samme tid. Påstanden var ment å undersøke hvorvidt respondentene mener de spiller en viktig rolle i forbindelse med forebygging av underslag, ikke forhindring av underslag. Dette gjør det umulig å vite hvilken rolle respondentene mener de har i forbindelse med forhindring og avdekking av underslag hver for seg. I tillegg er det vanskelig å vite om respondentene har besvart spørsmålet ut fra rollen de mener å ha i forbindelse med forhindring eller rollen de mener å ha i forbindelse med forebygging av underslag. Ettersom respondentene svarer så høyt på denne meningsmålingen som de gjør, vil vi likevel anta at de fleste har svart ut i fra hvilken rolle de mener å ha i forbindelse med forebygging av underslag. Dette antar vi fordi revisor etter teorien strengt tatt ikke er en forhindrede funksjon, men en forebyggende funksjon i forbindelse med misligheter, og dermed underslag. Vi kan imidlertid ikke med sikkerhet si at respondentene svarer med utgangspunkt i hva de mener om deres rolle i forbindelse med forebygging og ikke forhindring av underslag, slik at resultatene fra denne påstanden må antas å være mindre valide.

I forhold til påstanden om at underslag er umulig å avdekke innenfor den tid og med de ressurser revisor har til rådighet, svarer 46,1% av respondentene at de er litt og helt enige, mens 30,5% sier at de er litt eller helt uenige i påstanden (se appendix 9.1 tabell 11). Ettersom de fleste respondentene er enige i at de spiller en viktig rolle i forbindelse med forhindring og avdekking av underslag og at flere av respondentene sier seg enige enn uenige i at det er umulig å avdekke underslag innenfor den tid og med de ressurser de har til rådighet, kan det virke som om respondentene mener de spiller en større rolle i forbindelse med forebygging enn avdekking av underslag. Det er ingen tvil om at det kan være vanskelig å avdekke underslag, og at når revisor arbeider innenfor en gitt tidsramme og gitte ressurser vil det kunne bli vanskelig å avdekke små og godt skjulte underslag. En slik innstilling er derfor ikke

dårlig begrunnet. Likevel vil det å gå inn i revisjonen med en innstilling om at det er umulig å avdekke underslag innenfor den tid og med de ressurser revisor har til rådighet, kunne tenkes å gjøre revisorene mindre nøyaktige og oppmerksomme i sine vurderinger av risiko for at feilinformasjon kan skyldes underslag.

Påstand 15b Særskilt stilling

Vedrørende påstand 15b: *“Revisor er i en særskilt stilling som gjør vedkommende spesielt egnet til å avdekke underslag”*, fant vi interessante forskjeller mellom respondentene som hadde oppdaget og undersøkt indikasjoner, avdekket underslag, og de som ikke hadde gjort dette.

Respondentene som har oppdaget indikasjoner på underslag sier seg mer enige i at revisor befinner seg i en særskilt stilling til å avdekke underslag (69 respondenter, gjennomsnitt 3,9, standardavvik 0,972) enn respondentene som ikke har oppdaget indikasjoner (46 respondenter, gjennomsnitt 3,52, standardavvik 1,07). Gruppene har lik varians (Sig 0,053), og forutsetningen om normalitet er ikke oppfylt (Sig 0,000, Sig 0,000). Forskjellen mellom gruppene er nær signifikant både ved bruk av t-testen (p-verdi=0,058, t-verdi=-1,919) og en ikke-parametrisk test (p-verdi=0,058). For relevante utskrifter: se appendix 9.2, test 12.

Respondentene som har undersøkt indikasjoner på underslag sier seg mer enige i at revisor befinner seg i en særskilt stilling til å avdekke underslag (86 respondenter, gjennomsnitt 3,83, standardavvik 1,008) enn respondentene som ikke har undersøkt indikasjoner (29 respondenter, gjennomsnitt 3,52, standardavvik 1,056). Gruppene har lik varians (Sig 0,28), og forutsetningen om normalitet er ikke oppfylt (Sig 0,000, Sig 0,000). Forskjellen mellom gruppene er ikke signifikant (p-verdi=0,1162, t-verdi=-1,407). For relevante utskrifter: se appendix 9.2, test 13.

Respondentene som har avdekket underslag sier seg mer enige i at revisor er i en særskilt stilling til å avdekke underslag (45 respondenter, gjennomsnitt 3,91, standardavvik 0,996) enn respondentene som ikke har avdekket underslag (70 respondenter, gjennomsnitt 3,64, standardavvik 1,036). Gruppene har lik varians (Sig 0,18), og forutsetningen om normalitet er ikke oppfylt (Sig 0,000, Sig 0,000). Forskjellen mellom gruppene er ikke signifikant (p-verdi=0,172, t-verdi=-1,376). For relevante utskrifter: se appendix 9.2, test 14.

Revisors hovedoppgave er å gi betryggende sikkerhet for at en klients regnskap er i samsvar med gjeldende rammeverk for finansiell rapportering, og at det ikke inneholder vesentlig feilinformasjon som skyldes feil eller misligheter (Eilifsen, Messier Jr., Glover, Prawitt, 2014, s. 13). For å kunne danne seg opp en mening om klientens regnskap plikter revisor å utføre en rekke handlinger. Blant annet skal revisor gjøre løpende vurdering av sine kundeoppdrag, gjøre seg opp en forståelse av sine klienter og deres omgivelser gjennom risikovurderingshandlinger, samt gjennomføre revisjonshandlinger for å innhente bevis som gir betryggende sikkerhet for at regnskapet i all hovedsak er riktig utarbeidet. Revisor har som følge av disse oppgavene bedre kjennskap til sine klienter enn mange andre interessenter og kontrollorgan. Av denne grunn vil revisor i de fleste tilfeller ha et bedre utgangspunkt enn andre aktører til å oppdage forhold som kan tyde på at det foreligger feilinformasjon i regnskapet som kan skyldes underslag.

Det at respondentene som har oppdaget indikasjoner på underslag sier seg mer enig i at de befinner seg i en særskilt stilling som gjør dem spesielt egnet til å avdekke underslag, kan indikere at disse respondentene har en mer positiv holdning til sitt ansvar i forbindelse med avdekking av underslag. Respondentene som har oppdaget indikasjoner på underslag er kanskje mer bevisste på hvordan de stiller i forhold til andre aktører vedrørende muligheten til å identifisere indikasjoner på og dermed avdekke underslag. Respondentenes oppfatning av sin posisjon kan være en faktor som påvirker hvordan og hvor grundig respondentene velger å sette seg inn i og praktisere sine oppgaver og plikter vedrørende vurdering og håndtering av underslag. Indikasjoner kan oppdages ved tilfeldigheter og ikke bare nødvendigvis som følger av systematiske søk. Vi kan derfor ikke si at respondentene som har oppdaget indikasjoner på underslag har gjort dette som følger av grundigere kjennskap til og praktisering av sine plikter på grunn av en mer positiv holdning til sitt ansvar. Det er likevel ikke unaturlig å anta at respondentenes oppfatning av sin stilling kan ha vært en medvirkende faktor til at de har funnet indikasjonene de har funnet, og dermed avdekket underslag.

Påstand 15c Å sette seg inn i ISA 240

I forhold til påstand 15c "*Å sette seg inn i ISA 240 er omfattende*" fant vi to interessante funn mellom respondentene som har oppdaget og undersøkt indikasjoner på underslag, de som har unnlatt å undersøke indikasjoner, og de som ikke har gjort dette.

Respondentene som har oppdaget indikasjoner på underslag sier seg mer enige i at det er omfattende å sette seg inn i ISA 240 (71 respondenter, gjennomsnitt 3,72, standardavvik 1,111) enn respondentene som ikke har oppdaget indikasjoner (46 respondenter, gjennomsnitt 3,41, standardavvik 1,107). Variansen mellom gruppene er lik (Sig 0,764), og forutsetningen om normalitet er ikke oppfylt (Sig 0,000, Sig 0,000). Forskjellen mellom gruppene er ikke signifikant (p-verdi=0,149, t-verdi=-1,454). For relevante utskrifter: appendix 9.2, test 15.

Respondentene som har undersøkt indikasjoner på underslag sier seg mer enige i at det er omfattende å sette seg inn i ISA 240 (88 respondenter, gjennomsnitt 3,68, standardavvik 1,109) enn respondentene som ikke har undersøkt indikasjoner (29 respondenter, gjennomsnitt 3,34, standardavvik 1,111). Variansen mellom gruppene er lik (Sig 0,744), og forutsetningen om normalitet er ikke oppfylt (Sig 0,000, Sig 0,000). Forskjellen mellom gruppene er ikke signifikant (p-verdi=0,159, t-verdi=-1,418). For relevante utskrifter: appendix 9.2, test 16.

Respondentene som har unnlatt å undersøke indikasjoner på underslag sier seg mer enige i at ISA 240 er omfattende å sette seg inn i (2 respondenter, gjennomsnitt 4,50, standardavvik 0,707) enn respondentene som ikke har unnlatt å undersøke indikasjoner (115 respondenter, gjennomsnitt 3,58, standardavvik 1,116). Variansen mellom gruppene er lik (Sig 0,282), og forutsetningen om normalitet er ikke oppfylt (Sig 0,000). Forskjellen mellom gruppene er ikke signifikant (p-verdi=0,25, t-verdi=-1,156). For relevante utskrifter: se appendix 9.2, test 17.

Påstand 15d Praktisering av ISA 240

Vi fant interessante funn vedrørende påstand 15d "*Praktisering av mine plikter etter ISA 240 er omfattende*" mellom respondentene som har undersøkt indikasjoner, unnlatt å undersøke indikasjoner, og de som ikke har gjort dette.

Respondentene som har undersøkt indikasjoner på underslag er mer enige i at praktiseringen av ISA 240 er omfattende (88 respondenter, gjennomsnitt 3,72, standardavvik 0,934) enn respondentene som ikke har undersøkt indikasjoner (29 respondenter, gjennomsnitt 3,38, standardavvik 0,903). Gruppene har lik varians (Sig 0,848), og forutsetningen om normalitet er ikke oppfylt (Sig 0,001, Sig 0,000). Forskjellen mellom gruppene er nær signifikant både

ved bruk av t-testen (p-verdi=0,092, t-verdi=-1,697) og en ikke-parametrisk test (p-verdi=0,054). For relevante utskrifter: se appendix 9.2, test 18.

Resultatet fra denne testen var annerledes enn vi hadde forventet. Vi tenkte på forhånd at respondentene som hadde undersøkt indikasjoner i mindre grad ville mene at praktiseringen av ISA 240 var omfattende enn respondentene som ikke hadde foretatt undersøkelser. Det kan tenkes at respondentene som har foretatt undersøkelser har gjort seg erfaringer med at praktisering av ISA 240 er omfattende, og derfor i større grad mener at dette er tilfelle enn respondentene som ikke har foretatt undersøkelser. Forskjellen mellom gruppene er bare nær signifikant. Dette innebærer at resultatet kan skyldes tilfeldigheter. Hadde det vært respondentene som ikke har foretatt undersøkelser som i størst grad mente at praktisering av ISA 240 er omfattende, kunne det ha antydnet at disse respondentene mener at praktiseringen av revisors oppgaver som følger av ISA 240 er for omfattende, og at de av denne grunn har latt være å undersøke. Dette synes imidlertid ikke å være tilfellet blant respondentene.

Respondentene som har unnlatt å undersøke indikasjoner på underslag er mer enige i at praktiseringen av ISA 240 er omfattende (2 respondenter, gjennomsnitt, 4, standardavvik 0,000) enn respondentene som ikke har unnlatt å undersøke indikasjoner (115 respondenter, gjennomsnitt 3,63, standardavvik 0,941). Gruppene har ulik varians (Sig 0,031), og forutsetningen om normalitet er ikke oppfylt (Sig 0,000). Forskjellen mellom gruppene er signifikant ved bruk av t-testen (p-verdi=0,000, t-verdi=-4,262), men ikke ved bruk av en ikke-parametrisk test (p-verdi=0,588). For relevante utskrifter: se appendix 9.2, test 19.

Meninger om tillitsforholdet mellom klient og revisor

På forhånd hadde vi en antagelse om at respondentene som har funnet indikasjoner, gjort undersøkelser og avdekket underslag ville ha en mer profesjonell skeptisk holdning til sitt ansvar sett i forhold til respondentene som ikke har oppdaget indikasjoner, gjort undersøkelser og avdekket underslag. Også her tenkte vi at respondentene som har latt være å sette i verk undersøkelser ville kunne ha andre holdninger enn respondentene som ikke har gjort dette. Mer presist tenkte vi at de som hadde oppdaget og håndtert indikasjoner på underslag ikke ville stole fullt og helt på kundene sine, samt at de i mindre grad enn resten av respondentene ville frykte å melde fra om mistenkte eller avdekkede underslag til ledelsen selv, eller til eksterne myndigheter. Vi fant en interessant forskjell mellom respondentene.

Spørsmål 16a Tillit til klienter

Vedrørende spørsmål 16a: *“I hvilken grad har du tillit til klientene dine?”*, fant vi ingen interessante forskjeller mellom respondentene som har oppdaget, undersøkt, og unnlatt å undersøke indikasjoner, og respondentene som ikke har gjort dette i forhold til hvilken tillit de har til sine klienter.

Frekvenstelling av spørsmålet viser at respondentene generelt har relativ høy tillit til klientene sine (se appendix 9.1 tabell 12). 84,4% av respondentene har over middels og svært stor tillit til klientene sine. Et gjensidig tillitsforhold mellom klient og revisor er viktig for at klienten skal ønske at vedkommende revisor skal utføre revisjonen av dennes virksomhet, og for at revisor skal ønske å kunne utføre revisjonstjenester for klienten. Det er likevel viktig at revisor ikke stoler for mye på klienten, og at revisor utøver profesjonell skepsis i forbindelse med revisjonen. Tidligere forskning (Bolt-Lee og Kern 2015) viser at det å basere seg på tidligere erfaring med sine klienter ikke nødvendigvis er positivt, da dette kan redusere revisors nøyaktighet ved vurdering av risiko for misligheter, herunder underslag. Dersom revisor har positive erfaringer med en klient og i hovedsak baserer seg på disse erfaringene, vil revisor ikke overholde den profesjonelle skepsisen som vedkommende plikter å utøve gjennom revisjonen etter ISA 240. Det foreligger imidlertid ingen interessante forskjeller mellom gruppene i forhold til hvilken tillit de sier å ha til sine klienter. Vi kan således ikke si at det er noe som tyder på at de som har oppdaget og undersøkt indikasjoner på underslag, samt de som har avdekket underslag, i større grad er profesjonelt skeptiske ved utførelsen av revisjonen enn de som ikke har oppdaget indikasjoner, foretatt undersøkelser eller avdekket underslag.

Spørsmål 16b Intern melding

Vedrørende påstand 16b *“I hvilken grad tror du tillitsforholdet mellom klient og revisor kan skades dersom revisor melder mistanke om underslag internt, men det viser seg å ikke være begått noe underslag?”* fant vi en interessant forskjell mellom respondentene som har avdekket underslag og de som ikke har gjort dette.

Respondentene som har avdekket underslag sier seg mer enige i at tillitsforholdet kan skades dersom revisor melder mistanke internt (47 respondenter, gjennomsnitt 3,6, standardavvik 1,245) enn respondentene som ikke har avdekket underslag (70 respondenter, gjennomsnitt 3,07, standardavvik 1,208). Variansen mellom gruppene er lik (Sig 0,825), og forutsetningen

om normalitet er ikke oppfylt (Sig 0,000, Sig 0,000). Forskjellen mellom gruppene er signifikant både etter t-testen (p-verdi=0,025, t-verdi=-2,274) og etter en ikke-parametrisk test (p-verdi=0,014). For relevante utskrifter: se appendix 9.2, test 20.

At det er respondentene som har avdekket underslag som i størst grad mener tillitsforholdet mellom klient og revisor kan skades ved melding om underslag kan komme av at disse respondentene har gjort seg erfaringer med hvordan klienter reagerer på en slik melding. Vi hadde på forhånd en antagelse om at revisor kanskje kunne vegre seg for å melde fra om mistanke om underslag til klienten i frykt for å skade tillitsforholdet dersom det skulle vise seg å ikke være begått noe underslag. To studier (Moriceau, 2004 og Melis, 2005) viser at revisor har latt være å håndtere identifisert risiko for misligheter for å unngå å skade sitt forhold til klienten. En mulig forklaring på at revisor ikke avdekker underslag kan være at han eller hun unnlater å håndtere vurderte risikoer i frykt for å finne noe som han eller hun må rapportere til sine klienter. Revisor risikerer å unødvendig påvirke sitt forhold til kunden dersom vedkommende melder mistanke om underslag og det viser seg at det ikke er begått noe underslag. Det synes imidlertid ikke å være tilfelle at respondentene som ikke har avdekket underslag er mer redde for å skade sitt forhold til sine klienter ved melding om mistanke om underslag.

Utførelse

I del to av spørreundersøkelsen spør vi respondentene om i hvilken grad de benytter seg av ulike handlinger i forbindelse med vurdering og håndtering av risiko for underslag. Hensikten var å undersøke om det kunne foreligge forskjeller mellom respondentenes bruk av noen bestemte handlinger. For å undersøke mulige forskjeller har vi benyttet en uavhengig tosidig t-test, da den avhengige variabelen innebærer rangering.

Spørsmål 10a IT-eksperter

Spørsmål 10a lyder som følger: *“I hvilken grad benyttes IT-eksperter når det i ditt revisjonsteam gjøres risikovurderinger vedrørende underslag, og det diskuteres hvordan klienters regnskap kan eksponeres for underslag, og hvordan underslag kan oppstå?”*. På forhånd hadde vi en antagelse om at respondentene som hadde oppdaget og undersøkt indikasjoner på underslag, samt respondentene som har avdekket underslag

kanskje i større grad benyttet seg av IT-eksperter. Grunnen til dette var at tidligere forskning (Brazel m.fl., 2010) har argumentert for at bruk av IT-eksperter i diskusjoner rundt hvor og hvordan en klients regnskap kan eksponeres for underslag, effektiviserer og forbedrer risikovurderingen. Vi fant tre interessante forskjeller mellom de ulike gruppene av respondenter.

Respondentene som ikke har oppdaget indikasjoner på underslag sier at de benytter IT-eksperter i større grad (47 respondenter, gjennomsnitt 2,26, standardavvik 1,452) enn respondentene som har oppdaget indikasjoner (76 respondenter, gjennomsnitt 2, standardavvik 1,414). Variansen mellom gruppene er lik (Sig 0,337), og forutsetningen om normalitet er ikke oppfylt (Sig 0,000, Sig 0,000). Forskjellen mellom gruppene er ikke signifikant (p-verdi=0,337, t-verdi=0,963). For relevante utskrifter: se appendix 9.2, test 21.

Respondentene som har ikke har undersøkt indikasjoner på underslag sier at de benytter IT-eksperter i større grad (29 respondenter, gjennomsnitt 2,55, standardavvik 1,764) enn respondentene som har undersøkt indikasjoner (94 respondenter, gjennomsnitt 1,94, standardavvik 1,286). Variansen mellom gruppene er ulik (Sig 0,001), og forutsetningen om normalfordelt avhengig variabel er ikke oppfylt (Sig 0,000, Sig 0,000). Forskjellen mellom gruppene er ikke signifikant (p-verdi=0,101, t-verdi=1,681). For relevante utskrifter: se appendix 9.2, test 22.

Respondentene som ikke har avdekket underslag sier at de benytter IT-eksperter i større grad (72 respondenter, gjennomsnitt 2,29, standardavvik 1,458) enn respondentene som har avdekket underslag (51 respondenter, gjennomsnitt 1,82, standardavvik 1,352). Variansen mellom gruppene er lik (Sig 0,147), og forutsetningen om normalitet er ikke oppfylt (Sig 0,000, Sig 0,000). Forskjellen mellom gruppene er nær signifikant ved bruk av t-testen (p-verdi=0,073, t-verdi=1,808), og signifikant ved bruk av en ikke-parametrisk test (p-verdi 0,04). For relevante utskrifter: se appendix 9.2 test 23. Forskjellen er motsatt av forventet, og vi kan derfor ikke si at bruk av IT-eksperter har virket å medvirke til faktor til respondentenes avdekking av underslag.

Frekvenstillingen viser at hele 65,5% av respondentene svarer at de i liten grad benytter seg av IT-eksperter (se appendix 9.1 tabell 13). 50% av disse benytter IT-eksperter i svært liten grad. Av denne grunn kan vi ikke utelukke at liten bruk av IT-eksperter kan være en mulig

forklaring på at revisorer i liten grad avdekker underslag. Tidligere forskning (Brazel m.fl., 2010) har argumentert for at bruk av IT-eksperter i innledende diskusjoner vedrørende muligheter for underslag øker kvaliteten på diskusjonene og gir bedre idégenerering vedrørende hvor og hvordan underslag kan oppstå. Denne diskusjonen er utgangspunktet for hvordan revisor videre vil vurdere risiko for underslag og utforme tester for å håndtere vurdert risiko. Høyere kvalitet på denne diskusjonen vil ikke nødvendigvis resultere i at det avdekkes flere underslag, men det vil mest sannsynlig gi revisor et bedre utgangspunkt til å vurdere risiko for underslag og utforme relevante revisjonshandlinger. Bruk av IT-eksperter vil kunne være svært kostbart for revisjonsselskapene. Bruk av IT-eksperter vil således ofte bli valgt bort i en kost-nytte-vurdering. Tidligere forskning (Brazel m.fl. 2010) argumenterer likevel for at bruk av IT-eksperter vil være fordelaktig. Dette begrunnes med at "lav-kvalitets"-idégenerering uansett gir revisjonsselskapene betydelige kostnader, uten tilhørende fordeler som kan komme ved bruk av IT-eksperter (Trompeter, Carpenter, Desai, Jones, Riley, 2013).

At respondentene i liten grad benytter seg at IT-eksperter i risikovurderingen går også frem av respondentenes besvarelse av det åpne spørsmålet "*Hvilke erfaringer har dere gjort dere ved bruk av IT-eksperter?*". Av respondentene som svarer på dette spørsmålet er det 34 som svarer at de har ingen eller liten erfaring med bruk av IT-eksperter. Av disse er det to respondenter som begrunner ingen eller liten bruk med at de kommer fra små revisjonsselskaper, og fire respondenter som begrunner liten eller ingen bruk med at de hovedsakelig reviderer små kunder. En av de fire respondentene begrunner liten bruk med at han eller hun hovedsakelig reviderer små klienter, og kommenterer at små klienter er mindre komplekse og at det derfor ikke er behov for å benytte eksperter. En annen respondent svarer at eksperter brukes sjeldent for mindre kunder, men vurderes for større og mer komplekse kunder. Resten av respondentene gir ikke noen begrunnelse på ingen eller liten bruk av IT-eksperter.

Av de respondentene som har erfaringer med bruk av IT-eksperter er det bare en respondent som svarer at han eller hun har gjort seg opp blandede erfaringer. Resten (21 respondenter) svarer at de har hatt positive erfaringer med bruk av IT-eksperter. Ikke alle respondentene svarer noe utover at de har hatt gode erfaringer. Av de som har utdypet sine erfaringer er det seks respondenter som har opplevd at bruk av IT-eksperter er hensiktsmessig når det er snakk om analysing av store mengder data. Tre respondenter påpeker at bruk av IT-eksperter bidrar til en mer effektiv risikokartlegging, samt kartlegging av potensielle indikasjoner på

underslag. En respondent påpeker at bruk av IT-eksperter er nyttig blant annet på grunn av ekspertenes kompetanse innen strukturert gjennomgang av hovedbøker, kontonummer, reskontroer, og kommunikasjon mellom de ulike forretningssystemene og tilhørende datauttrekk. Andre ting respondentene nevner er at IT-eksperter gjør det lettere å trekke ut de dataene som trengs i risikovurderingen (1 respondent), at det har bidratt til økt grad av forståelse av deres klients virksomhet og tilhørende risiko (1 respondent), og at effektiv kontroll av store mengder data bidrar til større sikkerhet for populasjoner som undersøkes og at dette igjen bidrar til at alternative risikovurderingshandlinger kan reduseres (1 respondent).

Vi ser i etterkant at spørsmålsformuleringen vedrørende respondentenes bruk av IT-eksperter er noe uheldig. Det spørres om to ulike ting i et spørsmål. Hensikten med spørsmålet var egentlig å undersøke respondentenes bruk av IT-eksperter under diskusjoner vedrørende hvor og hvordan en klients regnskap kan eksponeres for underslag. Denne diskusjonen danner grunnlaget for senere risikovurderingshandlinger. Når “risikovurderinger vedrørende underslag” inkluderes i spørsmålet, er det vanskelig å vite hvorvidt respondentene svarer på om de bruker IT-eksperter under diskusjonen, eller om IT-eksperter brukes i forbindelse med risikovurderingen. Vi fulgte opp dette spørsmålet ved å spørre respondentene hvilke erfaringer de har gjort seg vedrørende bruk av IT-eksperter. Ut i fra de svarene vi fikk, får vi et inntrykk av at de fleste respondentene har svart på i hvilken grad de bruker dette i forbindelse med selve risikovurderingen, ettersom det er erfaringer vedrørende bruk av IT-eksperter i risikovurderingen som hovedsakelig nevnes. Hvorvidt de har brukt IT-eksperter under diskusjonen, er vanskelig å si noe om. Derfor vil vi videre, der det skulle foreligge signifikante forskjeller vedrørende bruk av IT-eksperter, behandle spørsmålet som et spørsmål om generell bruk av IT-eksperter.

Spørsmål 10b Uforutsigbare revisjonshandlinger

Spørsmål 10b lyder som følger: *“I hvilken grad utføres det uforutsigbare handlinger for å håndtere vurderte risikoer for underslag?”*. Vedrørende bruk av uforutsigbare handlinger hadde vi på forhånd en antagelse om at respondentene som ikke hadde oppdaget indikasjoner, undersøkt indikasjoner eller avdekket underslag i mindre grad benyttet seg av uforutsigbare handlinger for å håndtere risiko for underslag enn respondentene som faktisk hadde oppdaget indikasjoner, foretatt undersøkelser og avdekket underslag. Vi tenkte at dersom dette var

tilfelle, ville det kunne tyde på at ulik utførelse av uforutsigbare handlinger kunne være med å forklare at revisor avdekker få underslag.

Funnene fra analysen viser ingen interessante forskjeller mellom gruppene. Analysen viser at alle gruppene av respondenter svarer at de i middels grad benytter seg av uforutsigbare handlinger for å håndtere vurdert risiko for underslag. Respondentene som har oppdaget og undersøkt indikasjoner, samt avdekket underslag, svarer at de i størst grad utfører uforutsigbare handlinger. Forskjellene mellom gruppenes gjennomsnitt er imidlertid ikke spesielt store, og heller ikke signifikant forskjellige. Vi kan derfor ikke si at forskjellene mellom gruppene ikke skyldes tilfeldigheter, og at det er noe som tyder på at ulik utførelse av uforutsigbare handlinger kan være med å forklare at underslag ikke avdekkes av revisor.

Spørsmål 10c Sjekklistor for “røde flagg”

Tidligere forskning (Pincus, 1989, Shelton m.fl. 2001, Asare & Wright, 2004, Wilks & Zimbelman 2004) har argumentert for at bruk av lister over røde flagg revisor bør være oppmerksom på kan virke mot sin hensikt. Bruk av slike lister kan begrense revisors vurdering av røde flagg utover hva som står i sjekklistene. Vi hadde på forhånd en antagelse om at dersom respondentene som ikke har oppdaget indikasjoner, undersøkt indikasjoner eller avdekket underslag i størst grad benytter seg av sjekklistor, kunne det tyde på at disse respondentene oftere konkluderer med en lavere risiko for underslag, og derfor ikke avdekker underslag som ville blitt avdekket dersom det hadde vært konkludert med en høyere risiko. Funnene fra analysen viser imidlertid ingen interessante forskjeller vedrørende respondentenes bruk av sjekklistor for røde flagg. Det er derfor ingenting som tyder på at ulik bruk av slike lister kan være med å forklare at underslag ikke avdekkes av revisor.

Spørsmål 10d Ikke-finansiell informasjon

Spørsmål 10d lyder som følger *“I hvilken grad benyttes ikke-finansiell informasjon i vurdering av om det kan foreligge underslag (for eksempel sammenligning av differanser mellom endringer i finansiell og ikke-finansiell informasjon)?”* På forhånd hadde vi en antagelse om at respondentene som hadde oppdaget og undersøkt indikasjoner, samt avdekket underslag, i større grad enn respondentene som ikke hadde gjort dette benyttet seg av ikke-finansiell informasjon i forbindelse med vurdering av risiko for underslag. Vi antok dette fordi tidligere forskning (Brazel m.fl., 2014 og Brazel m.fl., 2006) argumenterer for at bruk av

ikke-finansiell informasjon kan være nyttig for å oppdage indikasjoner på misligheter, herunder underslag. I forhold til denne påstanden fant vi to interessante forskjeller mellom respondentene som har oppdaget og undersøkt indikasjoner, og de som ikke har gjort dette.

Respondentene som har oppdaget indikasjoner på underslag sier at de i større grad benytter seg av ikke-finansiell informasjon (76 respondenter, gjennomsnitt 3,43, standardavvik 1,473) enn respondentene som ikke har oppdaget indikasjoner (47 respondenter, gjennomsnitt 2,96, standardavvik 1,301). Variansen mellom gruppene er lik (Sig 0,262), og forutsetningen om normalfordelt avhengig variabel er ikke oppfylt (Sig 0,001, Sig 0,000). Forskjellen mellom gruppene er nær signifikant både etter t-testen (p-verdi=0,071, t-verdi=-1,882) og etter en ikke-parametrisk test (p-verdi=0,052). For relevante utskrifter: se appendix 9.2, test 24. Dette resultatet argumenterer for at vår antagelse om at større bruk av ikke-finansiell informasjon kan ha vært en medvirkende faktor til at respondenter som har oppdaget indikasjoner har oppdaget de indikasjonene de har oppdaget.

Respondentene som har undersøkt indikasjoner på underslag sier at de i større grad benytter ikke-finansiell informasjon (94 respondenter, gjennomsnitt 3,36, standardavvik 1,405) enn respondentene som ikke har undersøkt indikasjoner (29 respondenter, gjennomsnitt 2,9, standardavvik 1,448). Gruppene har lik varians (Sig 0,966), og forutsetningen om normalfordelt avhengig variabel er ikke oppfylt (Sig 0,001, Sig 0,000). Forskjellen mellom gruppene er ikke signifikant (p-verdi=0,124, t-verdi=-1,547). For relevante utskrifter: se appendix 9.2, test 25.

Frekvensfordelingen vedrørende spørsmål 10d (se appendix 9.1 tabell 14) viser at 28,9% av respondentene svarer at de i liten eller svært liten grad benytter ikke-finansiell informasjon i forbindelse med vurdering av risiko for underslag, mens 36,7% svarer at de benytter dette i stor eller svært stor grad. Tidligere forskning (Brazel m.fl., 2012, Brazel m.fl. 2006) argumenterer for at bruk av ikke-finansiell informasjon kan være nyttig i forbindelse med vurdering av risiko for misligheter, herunder underslag. Dette begrunnes med at eventuelle store differanser mellom finansiell og ikke-finansiell informasjon vil kunne indikere at det foreligger risiko for misligheter. Tallene fra analysen viser at det foreligger et forbedringspotensial blant våre respondenter vedrørende bruk av ikke-finansiell informasjon i forbindelse med vurdering av risiko for underslag.

At ikke-finansiell informasjon brukes lite påpekes også av respondentene i det åpne spørsmålet *”Hvilke erfaringer har dere gjort dere ved bruk av ikke-finansiell informasjon?”*. Rundt halvparten av respondentene som svarer på dette spørsmålet (19 respondenter) sier at ikke-finansiell informasjon benyttes sjeldent eller ikke i det hele tatt. Ingen av respondentene begrunner ingen eller liten bruk av slik informasjon, bortsett fra en respondent som sier at det er vanskelig å fange opp informasjon og påviselige sammenhenger mot eventuelle underslag, og en annen respondent som mener at bruk av ikke-finansiell informasjon vil være lite relevant i forbindelse med underslag.

De andre respondentene som svarer på det åpne spørsmålet (22 respondenter) er positive til bruk av ikke-finansiell informasjon. Blant disse er det tre respondenter som sier at bruk av ikke-finansiell informasjon kan gi gode indikatorer på underslag, og to respondenter som svarer at bruk av slik informasjon gjør det lettere å kartlegge risiko. En respondent svarer at bruk av slik informasjon kan gi støttende bevis for at det ikke foreligger underslag, og at det kan styrke eventuelle mistanker. Respondenten presiserer han eller hun ikke har opplevd at ikke-finansiell informasjon har fungert som konkluderende bevis på underslag. En annen respondent sier at ikke-finansiell informasjon kan gi supplerende informasjon som øker muligheten for at revisor utfører mer egnede handlinger som kan avdekke eventuelle misligheter. To av respondentene nevner kommunikasjon med ledelsen som eksempel på bruk av ikke-finansiell informasjon. Den ene av disse to respondentene har erfart at kommunikasjon med ledelsen gjør det lettere for revisor å avgjøre hvor det er fare for at det skal oppstå misligheter. Den andre respondenten mener at diskusjoner med ledelsen vedrørende deres kjennskap til manglende samsvar mellom ansattes livsstil og lønn kan gi nyttig informasjon til bruk i vurdering av risiko for underslag.

Inndeling i grupper etter demografiske og andre egenskaper

Vi ønsket også å undersøke om forskjeller mellom revisorene forståelse av og holdninger til sin rolle og sitt ansvar i forbindelse med underslag, samt utførelse av handlinger i forbindelse med vurdering og håndtering av risiko for underslag, kunne ha en sammenheng med ulike demografiske og andre egenskaper ved respondentene og deres arbeidsgivere. Respondentene har blitt delt inn i følgende grupper basert på demografiske og andre egenskaper:

1. De som er registrerte revisorer (36 respondenter), de som er statsautoriserte revisorer (46 respondenter), de som er oppdragsansvarlige revisorer (21 respondenter) og de som verken er registrerte eller statsautoriserte revisorer (14 respondenter)
2. De med 0-9 års erfaring (47 respondenter), de med 10-19 års erfaring (24 respondenter) og de med 20 eller flere års erfaring (45 respondenter)
3. De som kommer fra små revisjonsselskaper (44 respondenter) og de som kommer fra store revisjonsselskaper (54 respondenter)

For å undersøke om ulike egenskaper ved respondentene og deres arbeidsgivere kan være med å forklare revisors avdekking av underslag, har vi benyttet oss av analysemetodene t-test og ANOVA, ettersom den avhengige variabelen innebærer rangering. Interessante funn knyttet til hvilken type revisor respondentene er, hvor mange års erfaring de har, samt årsverk, vil presenteres i det følgende.

Type revisor

For å kunne revidere regnskap for revisjonspliktige må revisor være godkjent av Finanstilsynet. Godkjente revisorer er en samlebetegnelse på registrerte og statsautoriserte revisorer. For å bli registrert revisor må en ha fullført en bachelorgrad i revisjon og 3 års praksis. For å bli statsautorisert revisor må en ha fullført en mastergrad i regnskap og revisjon og 3 års praksis, jf. revisorloven §§ 3-2 og 3-3. For revisjonsoppdrag plikter revisjonsselskaper å utpeke oppdragsansvarlige revisorer. Oppdragsansvarlig revisor må være enten registrert eller statsautorisert revisor, og må hvert tredje år fullføre 105 timer med etterutdanning innen revisjon, regnskap og skatt.

Vi stilte spørsmål om hvilke typer revisorer respondentene er for å undersøke om ulik utdanning og løpende etterutdanning kan være med å forklare forskjeller mellom respondentenes forståelse, holdninger og handlinger, og dermed også kunne være med å forklare hvorfor revisor ikke avdekker underslag. Vi har valgt denne inndelingen for å skille respondentene som plikter å gjennomføre etterutdanning fra respondentene som ikke plikter å gjennomføre etterutdanning.

Forståelse

På forhånd hadde vi en antagelse om at respondentene med lengst utdanning, og respondentene som plikter å fullføre etterutdanning ville ha bedre forståelse av sine konkrete plikter etter ISA 240, og andre meninger om egen kunnskap og arbeidsgivers rutiner enn respondentene med annen utdanning. Analysen viser ingen interessante forskjeller mellom gruppene vedrørende forståelse av de spesifikke pliktene etter ISA 240, men vi fant tre forskjeller i forhold til respondentenes meninger om egen kunnskap.

Påstand 14a Håndtering ved mistanke

I forhold til påstand 14a *“Jeg vet hva jeg skal gjøre dersom jeg får mistanke om underslag”* er det respondentene som er oppdragsansvarlige revisorer som svarer at de er mest enige (21 respondenter, gjennomsnitt 4,62, standardavvik 0,74). Deretter følger respondentene som er statsautoriserte revisorer (46 respondenter, gjennomsnitt 4,61, standardavvik 0,537), respondentene som er registrerte revisorer (36 respondenter, gjennomsnitt 4,44, standardavvik 0,809), og til slutt respondentene med annen utdanning (14 respondenter, gjennomsnitt 4,07, standardavvik 0,829). Variansen mellom gruppene er lik (Sig 0,408), og forutsetningen om normalitet er ikke oppfylt (Sig 0,000, Sig 0,000, Sig 0,000, Sig 0,000). Forskjellen mellom gruppene er nær signifikant både ved bruk av ANOVA (p-verdi=0,073, F-verdi=2,38) og ved bruk av en ikke-parametrik test (p-verdi=0,059). For relevante utskrifter: se appendix 9.2, test 26.

Påstand 14b Kunnskap til å oppdage indikasjoner

Vedørende påstand 14b *“Jeg mener jeg selv har god nok kunnskap til å oppdage ulike indikasjoner på underslag”* er det respondentene som er oppdragsansvarlige revisorer som svarer at de er mest enige (21 respondenter, gjennomsnitt 4,05, standardavvik på 0,973). Deretter følger respondentene som er statsautoriserte revisorer (46 respondenter, gjennomsnitt 4, standardavvik 0,919), respondentene som er registrerte revisorer (36 respondenter, gjennomsnitt 3,58, standardavvik 0,841), og til slutt respondentene med annen utdanning (14 respondenter, gjennomsnitt 3,5, standardavvik 0,941). Variansen mellom gruppene er lik (Sig 0,877), og forutsetningen om normalitet er ikke oppfylt (Sig 0,000, Sig 0,000, Sig 0,002, Sig 0,124). Forskjellen mellom gruppene er nær signifikant ved bruk av ANOVA (p-verdi=0,068, F-verdi=2,436), og signifikant ved bruk av en ikke-parametrisk test (p-verdi=0,044). For relevante utskrifter: se appendix 9.2, test 27.

Påstand 14e Vet hva ISA 240 krever

I forhold til påstand 14e: “*Jeg vet hva revisjonsstandarden ISA 240 - Revisors oppgaver med og plikter til å vurdere misligheter ved revisjon av regnskaper krever av meg som revisor*” er det respondentene som er oppdragsansvarlige revisorer som svarer at de er mest enige (21 respondenter, gjennomsnitt 4,52, standardavvik 0,75). Deretter følger respondentene som er statsautoriserte revisorer (45 respondenter, gjennomsnitt 4,51, standardavvik 0,589), respondentene som er registrerte revisorer (36 respondenter, gjennomsnitt 4,22, standardavvik 0,681), og til slutt respondentene med annen utdanning (14 respondenter, gjennomsnitt 3,86, standardavvik 0,949). Variansen mellom gruppene er lik (Sig 0,726), og forutsetningen om normalitet er ikke oppfylt (Sig 0,000, Sig 0,000, Sig 0,000, Sig 0,000). Forskjellen mellom gruppene er signifikant både etter ANOVA (p-verdi=0,01, F-verdi=3,971) og etter en ikke-parametrisk test (p-verdi=0,014). For relevante utskrifter: se appendix 9.2, test 28.

Vi presiserer nok en gang at respondentene svarer på påstandene om egen kunnskap med utgangspunkt i deres egne meninger om egen kunnskap, noe som kan avvike noe i forhold til hva som er deres faktiske kunnskaper. Likevel er det gjennomgående de som har lengst utdanning og de som må gjennomføre etterutdanning som er mest sikre på egen kunnskap. Det er naturlig at respondentene som har en høyere utdanning og vedlikeholder kompetansen gjennom etterutdanning faktisk har mer kunnskap enn respondentene som ikke har like høy utdanning eller gjennomfører etterutdanning. Det kan derfor tenkes at det faktisk er tilfelle at respondentene som er oppdragsansvarlige og statsautoriserte revisorer har bedre kunnskaper om hva som kan indikere underslag, hvordan håndtere mistanke om underslag, og om hva ISA 240 krever av dem som revisor.

Holdninger

På forhånd hadde vi også en antagelse om at respondentenes holdninger til sin rolle og sitt ansvar i forbindelse med vurdering og håndtering av underslag kunne ha en sammenheng med deres utdanningsbakgrunn. Vi tenkte at respondentene med lengst utdanning og respondentene som plikter å gjennomføre etterutdanning kanskje kunne ha en mer positiv holdning til sitt ansvar som følger av bedre kunnskap, eller som følger av at de over lengre tid, og gjentatte ganger har hatt et fokus rettet mot revisors ansvar i forbindelse med misligheter, herunder underslag. Vi fant ett interessant funn.

Påstand 15a Revisor spiller en viktig rolle

I forhold til påstand 15a: “*Revisor spiller en viktig rolle i forbindelse med forhindring og avdekking av underslag*” er det respondentene som er oppdragsansvarlige revisorer som svarer at de er mest enige (20 respondenter, gjennomsnitt 4,25, standardavvik 0,967). Deretter følger respondentene som er statsautoriserte revisorer (46 respondenter, gjennomsnitt 4,11, standardavvik 0,924), respondentene som er registrerte revisorer (36 respondenter, gjennomsnitt 4,03, standardavvik 1,028), og til slutt respondentene med annen høyere utdanning (14 respondenter, gjennomsnitt 3,14, standardavvik 1,231). Variansen mellom gruppene er lik (Sig 0,34), og forutsetningen om normalitet er ikke oppfylt (Sig 0,000, Sig 0,000, Sig 0,000, Sig 0,200). Forskjellen mellom gruppene er signifikant både etter ANOVA (p-verdi=0,01, F-verdi=4,001), og etter en ikke-parametrisk test (p-verdi=0,025). For relevante utskrifter: se appendix 9.2, test 29.

Det synes å være tilfelle at respondentene med høyest utdanning, og de som kontinuerlig vedlikeholder sin kompetanse gjennom etterutdanning er mer bevisste på hvilken rolle de spiller i forbindelse med forhindring og avdekking av underslag. Det er naturlig å tenke at disse respondentene har en mer positiv innstilling til sitt ansvar som følger av enten bedre kunnskaper om sitt ansvar til å vurdere og håndtere risikoer for underslag, eller at de i større grad har blitt bevisstgjort på hvordan revisor stiller i forhold til andre yrkesgrupper eller personer vedrørende muligheten til å forebygge og avdekke underslag.

Utførelse

Vedrørende utførelse av gitte handlinger i forbindelse med revisjonen tenkte vi på forhånd at revisorer med høyest utdanning gjerne var de som var mest klar over sine plikter, samt fordeler og ulemper ved de bestemte handlingene vi spør om. Vi fant en interessant forskjell mellom gruppene.

Spørsmål 10a IT-eksperter

Vedrørende spørsmål 10a “*I hvilken grad benyttes IT-eksperter når det i mitt revisjonsteam gjøres risikovurderinger vedrørende underslag, og det diskuteres hvordan klienters regnskap kan eksponeres for underslag, og hvordan underslag kan oppstå?*” er det respondentene som har annen utdanning som svarer at de i størst grad benytter seg av IT-eksperter (14

respondenter, gjennomsnitt 2,86, standardavvik 1,562). Deretter følger respondentene som er oppdragsansvarlige revisorer (21 respondenter, gjennomsnitt 2,43, standardavvik 1,434), respondentene som er statsautoriserte revisorer (46 respondenter, gjennomsnitt 2,04, standardavvik 1,264) og til slutt respondentene som er registrerte revisorer (36 respondenter, gjennomsnitt 1,61, standardavvik 1,385). Gruppene har lik varians (Sig 0,302), og forutsetningen om normalitet er ikke oppfylt (Sig 0,000, Sig 0,000, Sig 0,009, Sig 0,148). Forskjellen mellom gruppene er signifikant både ved bruk av ANOVA (p-verdi=0,02, F-verdi=3,416), og etter en ikke-parametrisk test (p-verdi=0,005). For relevante utskrifter: se appendix 9.2, test 30.

På en side kan det være naturlig å tenke at respondentene som har høyest utdanning, særlig de som må drive etterutdanning kunne vært gjort oppmerksomme på fordeler ved bruk av IT-eksperter, og av denne grunn kanskje var mer positive til å ta i bruk IT-eksperter. På den annen side, kan det tenkes at respondentene som ikke har like høy utdanning føler større behov for IT-eksperter fordi de kanskje ikke har samme kompetanse som respondentene med høyere utdanning. Samtidig er det naturlig å tenke at i hvilken grad IT-eksperter blir tatt i bruk i forbindelse med risikovurderingen er en beslutning som gjøres i revisjonsteamet, og ikke av den enkelte revisor. I så tilfelle virker ikke bruk av IT-eksperter egentlig å ha noen sammenheng med hvilken utdanning en av revisorene i revisjonsteamet har. Likevel vil det kunne tenkes at det er en sammenheng mellom utdanning og bruk av IT-eksperter. Det kan hende at en revisors forslag eller ønske om bruk av eksperter, med begrunnelse i at vedkommende mener det lønner seg, eller at det er nødvendig grunnet manglende kompetanse, blir hensyntatt i revisjonsteamet. Begge deler virker å kunne være tilfelle blant våres respondenter, ettersom det er respondentene som er oppdragsansvarlige og de som verken er registrert eller statsautorisert revisor som svarer at de i høyest grad benytter seg av IT-eksperter ved vurdering av risiko for underslag.

Erfaring

Vi har stilt spørsmål ved respondentenes antall års erfaring som revisor for å undersøke om hvor lang erfaring respondentene har kan være med å forklare forskjeller i respondentenes forståelse av og holdninger til sitt ansvar og sin rolle i forbindelse med vurdering av og håndtering av underslag.

Forståelse

Det er naturlig å tenke at god kunnskap bygges opp gjennom flere år med erfaring, og at respondentene med mest erfaring derfor er de som har best forståelse av sitt ansvar i forbindelse med vurdering og håndtering av underslag. Samtidig er det naturlig å tenke at respondentene som har minst erfaring er de som har mest riktig forståelse av sitt ansvar i forbindelse med underslag, ettersom det er disse som nyligst har fullført utdanning, og har vært opplærte i sine plikter. Vi fant en interessant forskjell mellom gruppene.

Påstand 13a Ikke ansvar for håndtering av underslag av uvesentlig størrelse

Vedrørende påstand 13a: *“Revisor har ikke ansvar for å håndtere avdekkede underslag eller mistanke om underslag som åpenbart ikke fører til vesentlig feil i regnskapsmessig forstand”* er det respondentene med 20 eller flere års erfaring som er mest enige (45 respondenter, gjennomsnitt 2,87, standardavvik 1,7). Deretter følger respondentene med 10-19 års erfaring (24 respondenter, gjennomsnitt 2,42, standardavvik 1,442) og respondentene med 0-9 års erfaring (47 respondenter, gjennomsnitt 2,09, standardavvik 1,08). Gruppene har ulik varians (Sig 0,000), og forutsetningen om normalitet er ikke oppfylt (Sig 0,000, Sig 0,001, Sig 0,000). Forskjellen mellom gruppene er signifikant etter ANOVA (p-verdi=0,034, F-verdi=3,48), men ikke etter en ikke-parametrisk test (p-verdi=0,178). For relevante utskrifter: se appendix 9.2, test 31.

Holdninger

Det er også naturlig å tenke at revisorers holdninger til sitt ansvar med å vurdere og håndtere risiko for underslag bygges opp gjennom flere års erfaring hvor revisorene selv danner en forståelse av sitt ansvar og hvilken rolle de spiller i forbindelse med avdekking av underslag. Det kan tenkes at revisorene med lengst erfaring gjerne derfor har en mer positiv innstilling til sitt ansvar. På den annen side kan det tenkes at det er respondentene som sist fullførte sin utdanning er de som har de mest positive holdningene til sitt ansvar i forbindelse med underslag fordi respondentene som sist er opplært i sine plikter og dermed gjennom undervisning gjøres bevisst på sitt ansvar til å vurdere og håndtere underslag. Vi fant to interessante forskjeller.

Spørsmål 16a Tillit til klienter

Vedrørende spørsmål 16a *“I hvilken grad har du tillit til klientene dine?”* er det respondentene som har 10-19 års erfaring som sier seg mest enige (24 respondenter, gjennomsnitt 4,46, standardavvik 0,509). Deretter følger respondentene med 10 eller flere års erfaring (44 respondenter, gjennomsnitt 4,39, standardavvik 0,618) og respondentene som har 0-9 års erfaring (47 respondenter, gjennomsnitt 4,09, standardavvik 0,545). Gruppene har ulik varians (Sig 0,006), og forutsetningen om normalitet er ikke oppfylt (Sig 0,000, Sig 0,000, Sig 0,000). Forskjellen mellom gruppene er signifikant både etter ANOVA (p-verdi=0,011, F-verdi=4,732), og etter en ikke-parametrisk test (p-verdi=0,011). For relevante utskrifter: se appendix 9.2, test 32.

Det kan tenkes at respondentene med minst erfaring har mindre kjennskap og derfor også mindre tillit til klientene sine som følger av at de har kjent klientene over en kortere tidsperiode enn respondentene som har flere års erfaring. Respondentene som har 10-19 års erfaring er de som svarer at de stoler mest på klientene sine. Det er naturlig å tenke at økt kjennskap også gir økt tillit, så sant revisor ikke har erfart negative hendelser med klienten. Respondentene med mest erfaring har mindre tillit til klientene. Dette kan skyldes at disse respondentene på grunn av flere års erfaring har opplevd flere mislighetstilfeller, og derfor ikke har like stor tillit til klientene som gruppen av respondenter som har 10-19 års erfaring.

Utførelse

I forhold til utførelse av de handlingene det spørres om hadde vi en antagelse om at respondentene med mest erfaring kanskje er de som er mest klar over handlinger de plikter å utføre, samt kjenner til fordeler og ulemper ved ulike typer handlinger. Samtidig er det ikke utenkelig at respondentene med minst erfaring er de som har størst kjennskap til sine plikter samt fordeler og ulemper ved ulike handlinger. Disse respondentene er nyligst skolert i hvilke handlinger de plikter å utføre, og forskning rundt ulike handlinger kan ha vært tema i undervisning. Vedrørende bruk av handlingene vi spør om i undersøkelsen, fant vi en interessant forskjell mellom gruppene.

Påstand 10a Bruk av IT-eksperter

I forhold til påstand 10a *“I hvilken grad benyttes IT-eksperter når det i mitt revisjonsteam gjøres risikovurderinger vedrørende underslag, og det diskuteres hvordan klienters regnskap kan eksponeres for underslag, og hvordan underslag kan oppstå?”* er det respondentene med 0-9 års erfaring som svarer at de i størst grad benytter IT-eksperter (47 respondenter, gjennomsnitt 2,43, standardavvik 1,514). Deretter følger respondentene med 10-19 års erfaring (24 respondenter, gjennomsnitt 2,21, standardavvik 1,587), og respondentene med 20 eller flere års erfaring (45 respondenter, gjennomsnitt 1,62, standardavvik 1,051). Variansen mellom gruppene er ulik (Sig 0,004), og forutsetningen om normalitet er ikke oppfylt (Sig 0,000, Sig 0,000, Sig 0,000). Forskjellen mellom gruppene er signifikant både etter ANOVA (p-verdi=0,019, F-verdi=4,110), og etter en ikke-parametrisk test (p-verdi=0,02). For relevante utskrifter: se appendix 9.2, test 33.

At det er de med minst erfaring som svarer at de i størst grad benytter seg av IT-eksperter kan kanskje komme av at disse er mer tilbøyelige for å søke hjelp hos IT-eksperter ettersom de har mindre erfaring og gjerne mindre kompetanse på området. Mer sannsynlig finner vi det at dette kan komme av at mange av de med færre års erfaring hører til de større revisjonsfirmaene, ettersom disse selskapene i stor grad aktivt søker nyutdannede revisorer. Det er disse selskapene som virker å benytte seg av IT-eksperter i størst grad.

Årsverk

Vi har valgt å dele respondentene inn i ulike grupper etter størrelse på revisjonsselskapet de kommer fra. Det skiller mellom respondenter som kommer fra selskap som har mellom 1-250 årsverk (små selskap), og selskap som har over 250 årsverk (store selskap).

Forståelse

Jo større virksomhet, desto større vil gjerne behovet være for opplæring og klare rutiner vedrørende de ansatte arbeidsoppgaver. På forhånd hadde vi en tanke om at respondentene som kommer fra de de store revisjonsselskapene kunne ha en bedre forståelse av sitt ansvar som følger av ISA 240, som en konsekvens av klarere rutiner, bedre opplæring og økt fokus på revisors ansvar i forbindelse med vurdering og håndtering av underslag. I denne sammenheng fant vi interessant forskjell mellom gruppene.

Påstand 14d Klare rutiner

Respondentene som kommer fra de store revisjonsselskapene mener i større grad at deres arbeidsgiver har klare rutiner på hva revisor må gjøre dersom han eller hun mistenker underslag (54 respondenter, gjennomsnitt 4,54, standardavvik 0,719) enn respondentene som kommer fra de mindre revisjonsselskapene (43 respondenter, gjennomsnitt 3,95, standardavvik 1,09). Gruppene har lik varians (Sig 0,067), og forutsetningen om normalitet er ikke oppfylt (Sig 0,000, Sig 0,000). Forskjellen mellom gruppene er signifikant både etter t-testen (p-verdi=0,002, t-verdi=-3,164), og etter en ikke-parametrisk test (0,003). For relevante utskrifter: se appendix 9.2, test 34.

Vi presiserer også her at når respondentene svarer på dette spørsmålet er det med utgangspunkt i deres egne meninger om arbeidsgivers rutiner, som kan avvike fra det som faktisk er tilfelle. Det er likevel naturlig å tenke at de store selskapene har klarere rutiner enn de mindre selskapene, og resultatet tyder dermed på at vår antagelse kan synes å gjelde.

Holdninger

Med utgangspunkt i tanken om at større revisjonsselskaper har større behov for klare rutiner, opplæring og kanskje har et større fokus på revisors ansvar i forbindelse med vurdering og håndtering av underslag, er det ikke usannsynlig at respondentene fra disse selskapene kan ha en annen holdning til sitt ansvar i forbindelse med underslag enn respondentene som kommer fra mindre selskaper. Samtidig hadde vi en tanke om at størrelsen på revisjonsselskapet kan ha en innvirkning på hvilket forhold den enkelte revisor har til sine klienter. Vi fant tre interessante funn, alle knyttet til respondentenes forhold til sine klienter.

Påstand 16a Tillit til klienter

Respondentene som kommer fra de små revisjonsselskapene ser ut til å ha lavere tillit til sine klienter (44 respondenter, gjennomsnitt 4,16, standardavvik 0,568) enn respondentene som kommer fra de store revisjonsselskapene (54 respondenter, gjennomsnitt 4,44, standardavvik 0,502). Gruppene har lik varians (Sig 0,161), og forutsetningen om normalitet er ikke oppfylt (Sig 0,000, Sig 0,000). Forskjellen mellom gruppene er signifikant både etter t-testen (p-verdi=0,01, t-verdi=-2,639), og etter en ikke-parametrisk test (p-verdi=0,015). For relevante utskrifter: se appendix 9.2, test 35.

Vi hadde på forhånd en antagelse om at revisorer i mindre revisjonsselskaper gjerne kommer tettere på sine klienter ettersom en og samme person gjerne får ansvar for flere oppgaver vedrørende revisjonen enn den enkelte revisor i et større selskap ville fått. Vi tenkte at jo tettere revisor kom på kunden, desto lettere ville vedkommende kunne danne seg mer korrekt bilde av klienten. Dette kan tenkes å øke revisors tillit til klienten, men også redusere tilliten dersom revisor erfarer negative hendelser med klienten. Funnene viser at respondentene fra de små revisjonsselskapene har mindre tillit til sine klienter enn respondentene fra de store revisjonsselskapene, hvilket kan komme av at de små har et tettere forhold til sine klienter.

Utførelse

Vi ønsket også å se om et selskaps årsverk kunne spille inn på i hvilken grad respondentene utfører bestemte handlinger i forbindelse med vurdering og håndtering av risiko for underslag. Vi fant en interessant forskjell.

Spørsmål 10a IT-eksperter

På forhånd hadde vi en antagelse om at de store revisjonsselskapene i størst grad ville benytte seg av IT-eksperter ettersom disse har større og mer komplekse kunder. Respondentene som kommer fra de små revisjonsselskapene er de som svarer at de i minst grad benytter seg av IT-eksperter (44 respondenter, gjennomsnitt 1,34, standardavvik 1,01). Respondentene som kommer fra de store revisjonsselskapene sier de benytter IT-eksperter i mindre grad (54 respondenter, gjennomsnitt 2,52, standardavvik 1,437). Variansen mellom gruppene er ulik (Sig 0,000), og forutsetningen om normalitet er ikke oppfylt (Sig 0,000, Sig 0,000).

Forskjellen mellom gruppene er signifikant både etter t-testen (p-verdi=0,000, t-verdi=-4,588), og etter en ikke-parametrisk test (p-verdi=0,000). For relevante utskrifter: se appendix 9.2, test 36. Våre antagelser synes altså å gjelde. De store revisjonsselskapene er de som i størst grad synes å benytte seg av IT-eksperter. De har større og mer komplekse kunder, og har derfor større nytte av handlinger som effektivt analyserer store mengder data.

Hvordan avdekker revisor underslag?

I spørreundersøkelsen har vi spurt respondentene som har avdekket underslag om å angi hvilke typer underslag de har avdekket, samt utdype hvordan underslagene ble avdekket. Når vi spør om hvilke typer underslag respondentene har avdekket sikter vi til om de har avdekket underslag som er begått av personer i ledelsen, av ansatte, eller av "andre". "Andre" kan være både interne og eksterne parter, og respondentene må selv presisere hvem disse er. Personer i ledelsen har større muligheter enn øvrige ansatte til å overstyre kontroller og skjule sine handlinger, som gjør at underslag begått av ledelsen gjerne blir vanskeligere å avdekke enn underslag som begås av ansatte. Vi ønsket derfor å se hvorvidt underslag begått av ledelsen blir avdekket av respondentene.

Det fremgår av analysen at 28 respondenter har avdekket underslag begått av ledelsen og at 30 respondenter har avdekket underslag begått av ansatte. Blant våre respondenter virker det å være en jevn fordeling vedrørende avdekking av underslag begått av både ledelse og ansatte på lavere nivåer. I de tilfeller hvor respondentene har avdekket flere enn to underslag, samt har avdekket underslag begått av både ledelse og ansatte, er det vanskelig å vite hvor mange tilfeller vedkommende har oppdaget av hver type. Det er likevel ikke usannsynlig at det finnes flere uavdekkede underslag som begås av personer i ledelsen enn av øvrige ansatte, ettersom disse ofte er vanskeligere å avdekke. Undersøkelsen viser også at respondentene avdekker andre tilfeller av underslag enn de som begås av personer i ledelsen og av ansatte. Fire av respondentene har avdekket underslag begått av andre enn ledelsen og ansatte. To av disse oppgir at underslagene ble begått av leverandører, en oppgir at underslaget ble begått av en styreleder, mens den siste respondenten ikke har påpekt hvem som begikk underslaget.

Respondentene som svarte at de har avdekket underslag ble stilt det åpne spørsmålet "*Hvordan avdekket du underslaget/underslagene?*". Vi stilte dette spørsmålet med ønske om få bedre innsikt i hvordan revisor faktisk avdekker underslag, og om det er noen former for revisjonshandlinger som går igjen, og har vist seg å være egnede til å avdekke underslag. Respondentene er nokså kortfattet i sine besvarelser av dette spørsmålet. Noen svarer også mer på hvor underslaget lå skjult og hvordan det var begått, enn hvilke revisjonshandlinger som førte til at underslaget ble avdekket. Likevel er det fremdeles en del respondenter som gir interessante opplysninger vedrørende hvordan de har avdekket underslag.

Indikasjonene som går mest igjen og som respondentene har vært oppmerksomme på er unormale kassebeholdninger og avvik i kontantbeholdninger. Underslag av kontanter er noe som typisk begås av ansatte, men kan også tenkes å begås av noen i ledelsen. 9 respondenter observerte avvik i kassebeholdningen, mens 3 respondenter observerte unormale kassebeholdninger. Av respondentene som svarer på hvordan de har oppdaget avvik, er det en som svarer at vedkommende gjorde dette gjennom uanmeldte kontroller av kasseoppgjør, og tre som sier at de har undersøkt avvik som regnskapsfører har tipset om etter foretatte avstemminger. En annen form for underslag som typisk begås av ansatte er underslag av fysiske varer. To respondenter oppgir at de oppdaget svinn av varer som følger av at de oppdaget avvik mellom registrerte varer, og hva som faktisk befant seg på lager.

Noen respondenter har kommet over ureglementerte utbetalinger til private konti. To respondenter angir at de avdekket underslag gjennom detaljkontroll av kostnader og utbetalingskontroller, men svarer ikke noe mer utover dette. Tre respondenter svarer at de har oppdaget dette ved at de fant fiktive fakturaer for kjøp av varer eller tjenester som ikke ble mottatt. Underslaget er da forsøkt skjult som en legitim betaling til en leverandør, men utbetalingen går i realiteten til gjerningspersonen. En annen svarer at vedkommende observerte dobbeltføring av inngående faktura. Da har det skjedd to utbetalinger, en til leverandør og en til den ansatte sin private bankkonto. Det er bare en av respondentene som forklarer hvordan han eller hun oppdaget fiktive fakturaer utover at vedkommende foretok stikkprøver av fakturaer. Respondenten utførte bilagskontroller og avdekket underslaget ved at vedkommende oppdaget en faktura fra en fiktivt bedrift. Dette ble oppdaget ved at det var fakturert for merverdiavgift, men bokstavene MVA var ikke påført bak det fiktive organisasjonsnummeret på fakturaen. En respondent svarer at han eller hun fikk mistanke om underslag ved at vedkommende observerte at kostnadsførte eiendeler ikke befant seg på selskapets eiendom slik det var opplyst at de skulle gjøre. En annen respondent oppdaget ureglementerte utbetalinger ved at det gikk penger til en privat konto utenom ordinære lønnskjøringer. Det er også en respondent som sier at han eller hun oppdaget at en ansatt overførte selskapets midler til egne konti ved oppfølging av en mistanke meldt av ledelsen.

I tillegg til ulegitimerte utbetalinger har to av respondentene observert ulegitimerte uttak fra selskapers bankkontoer. Respondentene observerte dette ved å se på bankavstemningen, sammenligne hva som har gått inn og ut på konto mot hva som var ført i regnskapet. En respondent svarer at han eller hun fant fiktive poster i bankavstemningen, og en annen svarer

at det var gjort korrigerende av bankavstemningen mot føring av salgsreduksjon i regnskapet. Enda en respondent observerte manipulasjon av bankavstemningen, men dette var i forbindelse med overføring av penger via banken.

Seks respondenter svarer at det ikke er dem selv som har fått mistanke, men har avdekket underslag som følger av at de har fulgt opp mistanke meldt fra andre personer. De som presiserer hvem de har mottatt tips fra svarer at de har fått det fra regnskapsfører, ledelsen og andre utenforstående. Det er også en respondent som svarer at snakk og avisartikler førte til at han eller hun fikk styrket en mistanke om underslag som vedkommende allerede hadde. Hvilke forhold det var snakk om nevnes ikke.

Respondentene har også avdekket underslag begått i form av at ansatte bruker virksomhetens midler til private formål. En respondent svarer at han eller hun avdekket private kostnader gjennom kostnadskontroller, men presiserer ikke noe mer. Bare en av respondentene angir hvilken bruk det var snakk om. Denne respondenten oppdaget reiser og opphold foretatt av daglig leder som ikke vedrørte virksomheten som eierne mente skulle drives.

Ut over det som er nevnt i avsnittene over er det få respondenter som beskriver hvordan de oppdaget underslaget forutenom å kort nevne hvilke revisjonshandlinger de foretok. En respondent nevner målrettede substanshandlinger mot utsatte områder, det vil si handlinger som utføres for å avdekke vesentlig feilinformasjon i transaksjonsklasser, kontosaldoer og tilleggsopplysninger. Det finnes to typer substanshandlinger; analytiske substanshandlinger og detaljtester. Analytiske handlinger går ut på å evaluere finansiell informasjon gjennom en analyse av plausible sammenhenger mellom både finansiell og ikke-finansiell data (Eilifsen, Messier Jr., Glover, Prawitt, 2014 s. 81-82). Et eksempel på en analytisk handling som nevnes av en respondent i undersøkelsen er sammenligning av bruttofortjeneste mot tidligere år og mot hva som er vanlig i bransjen. Detaljtester er tester av individuelle transaksjoner, kontosaldoer og tilleggsopplysninger (ibid). Eksempel på detaljtesting, som nevnes av tre respondenter, er kontroll av føringer i hovedbok og testing av bilag. En respondent svarer at han eller hun avdekket underslag gjennom fullstendighetskontroll av inntekt, altså kontroll av at alle salgstransaksjoner og hendelser vedrørende inntekter og innbetalinger som skal registreres er registrert. Andre ting som nevnes (alle bare en gang) er kontroll av factoring, kundefordringer og leverandørgjeld, gjennomgang av transaksjoner med nærstående parter, unormale poster på kontoer og åpne poster ved bankavstemming (avvik mellom saldo i

banken og bokført saldo i regnskapet), samt besøk hos kunden og ved revisjon av salg og hendelser etter balansedagen.

6. OPPSUMMERING

I denne delen av oppgaven vil vi presentere hovedfunnene fra analysen av spørreundersøkelsen. Deretter vil vi gjøre rede for begrensninger ved oppgaven, og til slutt gi forslag til videre forskning vedrørende revisor og underslag.

Hovedhensikten med oppgaven har vært å undersøke mulige faktorer som kan være med å forklare hvorfor revisor i liten grad avdekker underslag. Oppgaven er begrenset til å gjelde 128 revisorer i Norge. Problemstillingen er som følger:

“Hvorfor er det så få underslag som avdekkes av revisor?”

Før vi kunne si noe om mulige årsaker til at revisor avdekker få underslag, var det naturlig at vi undersøkte om det virket å være tilfelle at revisor faktisk avdekker få underslag. Deretter falt det også naturlig å undersøke hvilke underslag revisor synes å avdekke, og hvordan revisor avdekker underslag.

6.1 Hovedfunn

Revisor virker i noen grad, men ikke i stor grad å fungere som en avdekkende mekanisme i forbindelse med underslag. Ettersom vi ikke vet de eksakte tidspunkt underslagene respondentene har avdekket ble avdekket på, er denne konklusjonen trukket ut fra en antagelse om at underslagene har blitt avdekket over et lengre tidsrom. Vi kan dermed ikke med sikkerhet si at revisor faktisk avdekker få tilfeller av underslag.

En tilstrekkelig forståelse av begrepet underslag, herunder å forstå situasjoner som kan dekkes av begrepet, er en forutsetning for at revisor skal kunne oppdage indikasjoner på underslag. Respondentene virker stort sett å inneha god forståelse av ulike situasjoner som kan kategoriseres som underslag. Likevel virker det å være noe å hente på respondentenes forståelse av hvilke situasjoner som vil kunne dekkes av underslagsbegrepet. Dette gjelder særlig forståelsen av at eksterne parters bruk av en virksomhets midler faktisk kan bli kategorisert som underslag. Analysen tyder på at respondentene som har oppdaget indikasjoner på underslag har en bedre forståelse av mulige underlagstilfeller enn

respondentene som ikke har oppdaget indikasjoner. At det foreligger forskjeller mellom revisorers forståelse av situasjoner som kan kategoriseres som underslag, kan være en mulig forklaring på at noen revisorer ikke har oppdaget indikasjoner og dermed heller ikke avdekket underslag.

Det ser også ut til at respondentene generelt har god forståelse av sine konkrete plikter etter *ISA 240 Revisors oppgaver med og plikter til å vurdere misligheter ved revisjon av regnskaper*. Det synes likevel å være en del respondenter som ikke er klar over at det ikke er opp til revisor å avgjøre om det er behov for å utføre uforutsigbare revisjonshandlinger for å håndtere vurdert risiko for underslag. Det er ingenting som tyder på at underslag ikke avdekkes på grunn av ulik forståelse vedrørende denne plikten. Imidlertid er det ikke utenkelig at underslag ikke avdekkes som følger av at det ikke i tilstrekkelig grad utføres uforutsigbare revisjonshandlinger som egner seg til å avdekke underslag.

De fleste respondentene sier at de vet hva revisjonsstandarden *ISA 240 Revisors oppgaver og plikter til å vurdere misligheter ved revisjon av regnskaper* krever av revisor, at de har god nok kunnskap til å oppdage indikasjoner på underslag, og at de vet hva de skal gjøre ved mistanke om underslag. Likevel er det en relativt stor andel respondenter som er uenige i og usikre på at de har god nok kunnskap til å oppdage indikasjoner på underslag. Analysen kan tyde på at det er revisorer som har undersøkt indikasjoner på underslag, avdekket underslag, og respondentene med lengst og mest rettet utdanning som har best kunnskaper til å oppdage indikasjoner på underslag. Respondentene som har undersøkt indikasjoner, samt revisorene med lengst og mest rettet utdanning synes i størst grad å vite hva ISA 240 krever av revisor. I tillegg kan funnene tyde på at revisorene med lengst og mest rettet utdanning i størst grad vet hva de skal gjøre dersom de har mistanke om underslag.

Vedrørende arbeidsgivers rutiner virker det stort sett å være en oppfatning at det er gode rutiner på hvordan revisor skal handle ved mistanke om underslag. Likevel er det også her en del respondenter som er usikre på og uenige i at de har fått tilstrekkelig opplæring i sitt ansvar i forbindelse med avdekking av underslag. Analysen kan tyde på at det er revisorer som kommer fra de store revisjonsselskapene som i størst grad opplever klare rutiner innad i selskapet, og at det er revisor som har foretatt undersøkelser av indikasjoner på underslag som i størst grad opplever at de ha fått tilstrekkelig opplæring i sine plikter i forbindelse med avdekking av underslag.

I forhold til holdninger synes flesteparten av respondentene å ha en positiv innstilling til sitt ansvar i forbindelse vurdering, håndtering og avdekking av underslag. Flesteparten av respondentene er enige i at revisor spiller en viktig rolle i forbindelse med forebygging og avdekking av underslag. Analysen tyder på at det er revisorene med lengst og mest rettet utdanning som i størst grad mener revisor spiller en viktig rolle. Samtidig er det flere respondenter som sier seg enige enn uenige i at det er umulig å avdekke underslag innenfor den tid og med de ressurser revisor har til rådighet. Således kan det virke som om revisorer generelt har en oppfatning av at de spiller en større rolle i forbindelse med forebygging enn avdekking av underslag. Analysen tyder på at revisorer som har oppdaget indikasjoner er mest bevisst på hvordan de stiller i forhold til andre aktører vedrørende muligheten til å avdekke underslag.

Respondentene i undersøkelsen virker generelt å ha høy tillit til klientene sine. Funnene tyder på at revisorene med middels erfaring (10-19 år) og revisorene som kommer fra de store revisjonsselskapene er de som har høyest tillit til klientene sine. Resultatet tyder også på at revisorene som har avdekket underslag i størst grad mener at rapportering av en mistanke som ikke stemmer kan skade forholdet til klienten. Det er ingen funn som tyder på at revisorer som ikke avdekker underslag utøver mindre profesjonell skepsis enn de som faktisk har avdekket underslag. Likevel viser analysen at en betydelig andel av respondentene svarer at de har svært høy tillit til sine klienter. Det er derfor ikke unaturlig å tenke at underslag ikke avdekkes på grunn av at revisor stoler for mye på sine klienter.

Vedrørende revisors utførelse av handlinger, forelå det ingen funn som antydte at ulik bruk av uforutsigbare handlinger for å håndtere vurderte risikoer for underslag virker å være med å forklare at revisor ikke avdekker underslag. Det samme gjelder bruk av sjekklister over røde flagg i forbindelse med risikovurderingen. Ulik bruk av IT-eksperter i forbindelse med diskusjoner rundt muligheter for og vurdering av risiko for underslag virker heller ikke å ha vært en medvirkende faktor til at de som har avdekket underslag faktisk har avdekket underslag. Analysen tyder på at det er revisorene som har avdekket underslag, har minst erfaring, kommer fra små selskaper og verken er statsautorisert eller registrert revisor som i minst grad benytter seg av IT-eksperter. Analysen viser at flertallet av respondentene benytter IT-eksperter i liten eller svært liten grad. Respondentene som ikke benytter, eller i liten grad benytter IT-eksperter begrunner dette med at de kommer fra små revisjonsselskaper, og at bruk av IT-eksperter ikke er nødvendig ved revisjon av små klienter. Av de respondentene

som har benyttet seg av IT-eksperter i noe større grad, er det flere som har hatt positive erfaringer i form av at det effektiviserer behandling av store mengder data og dermed deres risikovurdering. Vi vil derfor ikke utelukke at liten bruk av IT-eksperter kan være med å forklare at underslag ikke avdekkes.

Analysen kan tyde på at bruk av ikke-finansiell informasjon i forbindelse med vurdering av risiko for underslag kan være med å forbedre revisors evne til å oppdage indikasjoner på underslag. Det er respondentene som har oppdaget indikasjoner som i størst grad benytter seg av denne typen informasjon. Analysen viser at en relativt stor andel av respondentene i liten eller svært liten grad benytter seg av denne typen informasjon ved vurdering av risiko for underslag. Av respondentene som har benyttet ikke-finansiell informasjon i sin revisjon er det stor enighet om at det har bidratt til nyttig informasjon i forbindelse med kartlegging av risiko og indikasjoner på underslag, hvilket taler for at revisorer bør vurdere å i større grad benytte seg av denne typen informasjon i forbindelse med vurdering og håndtering av risiko for underslag.

Vedrørende revisors faktiske avdekking av underslag synes fordelingen mellom underslag begått av ledelsen og øvrige ansatte å være jevn. Det er likevel ikke utenkelig at det foreligger flere underslag begått av ledelsen som ikke avdekkes av revisor, enn det finnes underslag begått av andre ansatte som ikke avdekkes av revisor. Funnene fra analysen viser at revisor også avdekker underslag begått av andre enn ledelsen og andre ansatte, altså eksterne parter. Indikasjoner som går mest igjen og som revisor er oppmerksom på er unormale kassebeholdninger og avvik i kontantbeholdninger. Vedrørende respondentenes forklaringer på hvordan de avdekket underslagene er det stor variasjon.

I hovedtrekk argumenterer denne oppgaven for at revisor i noen grad, men ikke i stor grad virker å være en avdekkende mekanisme i forbindelse med underslag. Undersøkelsen tyder på at dette kan ha sammenheng med at revisor ikke har god nok kunnskap til å oppdage ulike indikasjoner på underslag, at revisor ikke har hatt tilstrekkelig opplæring i sine plikter i forbindelse med underslag, ulik oppfatning av sine muligheter til å avdekke underslag, og lite bruk av ikke-finansiell informasjon ved vurdering av risiko for underslag. Det kan heller ikke utelukkes at revisor ikke avdekker underslag som følger av en oppfatning av at underslag er for vanskelig å avdekke innenfor den tid og med de ressurser revisor har til rådighet, at de stoler for mye på klientene sine, eller at de ikke benytter IT-eksperter i prosessen med

diskusjoner rundt hvor og hvordan underslag kan oppstå, samt ved vurdering av risiko for underslag. Av de tilfeller av underslag revisor synes å avdekke, er det en relativt jevn fordeling mellom underslag begått av ledelsen og andre ansatte. I tillegg synes revisor å avdekke underslag begått av eksterne parter. Det er noen indikasjoner og revisjonshandlinger som synes å gå igjen. Ellers er det stor variasjon i indikasjoner respondentene har observert og revisjonshandlinger de har utført som har resultert i avdekkede underslag. Dette tyder på at revisor er i stand til å avdekke underslag begått og skjult på mange ulike måter.

6.2 Oppgavens begrensninger

Oppgaven har visse begrensninger. Vårt fokus har vært på revisors avdekking av underslag. Vi har sett på revisors faktiske avdekking av underslag, herunder hvor mange underslag revisor synes å avdekke, og hvordan revisor har avdekket underslag. Vi har også sett på om revisors avdekking av underslag synes å ha noen sammenheng med revisors forståelse av og holdninger til sitt ansvar og sin rolle i forbindelse med underslag, samt deres grad av utførelse av bestemte handlinger i forbindelse med vurdering og håndtering av risiko for underslag.

I forhold til revisors faktiske avdekking av underslag, inneholder oppgaven en begrensning i form av at vi ikke kjenner de eksakte tidspunktene respondentene har avdekket de underslagene de har avdekket. Dermed er det vanskelig å si hvorvidt revisor faktisk synes å avdekke få tilfeller av underslag. Andre begrensninger i oppgaven knytter seg til utforming av enkelte spørsmål og påstander som er stilt i spørreundersøkelsen.

Det foreligger en begrensning i spørreundersøkelsens andre del, hvor vi spør om grad av utførelse av bestemte handlinger. I første spørsmålet, som omhandler bruk av IT-eksperter, har vi spurt i hvilken grad IT-eksperter benyttes i revisjonsteamet, ettersom vi antar at bruken av eksperter er en beslutning som tas i det enkelte revisjonsteam. På de resterende spørsmålene som stilles i utførelsesdelen var hensikten å spørre i hvilken grad de ulike handlingene benyttes av den enkelte revisor, men dette er ikke presisert. Vedrørende bruk av IT-eksperter, er spørsmålsformuleringen noe uheldig, ettersom dette spørsmålet egentlig inneholder to spørsmål. Spørsmålet stilles på følgende måte: *“I hvilken grad benyttes IT-eksperter når det i mitt revisjonsteam gjøres risikovurderinger vedrørende underslag, og det diskuteres hvordan klienters regnskap kan eksponeres for underslag, og hvordan underslag*

kan oppstå?”. Vi vet ikke hva respondentene svarer med utgangspunkt i, ettersom vi både spør om hvorvidt eksperter benyttes i forbindelse med diskusjonen av hvor og hvordan underslag kan oppstå, samt i forbindelse med risikovurderingen. Spørsmålet har derfor blitt behandlet som et spørsmål om generell bruk av IT-eksperter i forbindelse med vurdering av risiko for feilinformasjon som skyldes underslag.

Påstanden *“Revisor spiller en viktig rolle i forbindelse med forhindring og avdekking av underslag”* er også noe uheldig formulert. Også her blir respondentene bedt om å ha en mening om to ting på samme tid. Dette gjør det umulig å vite hvilken rolle respondentene mener de har i forbindelse med forhindring og avdekking av underslag hver for seg.

Påstanden var også ment å undersøke hvorvidt respondentene mener de spiller en viktig rolle i forbindelse med forebygging av underslag, ikke forhindring av underslag. Dette gjør det vanskelig å vite om respondentene har besvart spørsmålet ut fra rollen de mener å ha i forbindelse med forhindring eller rollen de mener å ha i forbindelse med forebygging av underslag. Resultatene vedrørende denne påstanden må derfor antas å være mindre valide.

Vi presiserer at selv om en del av hensikten med oppgaven har vært å undersøke faktorer som kan være med å forklare at revisor avdekker få underslag, vil vi ikke ved en spørreundersøkelse kunne påvise at de kunnskaper, holdninger og utførelse av handlinger vi spør om er faktorene som faktisk har medvirket til at respondentene har oppdaget indikasjoner, undersøkt disse og avdekket underslag. Vi kan ikke utelukke at det finnes andre grunner til at vi har funnet sammenhenger mellom respondentenes kunnskaper, holdninger og utførelse av handlinger og deres oppdaging av indikasjoner, utførelse av undersøkelser og avdekking av underslag. Vi beskriver sammenhenger som synes å eksistere, og som kan tenkes å være mulige årsaker til at revisor avdekker få underslag.

6.3 Forslag til veien videre

Funnene fra spørreundersøkelsen tyder på at revisor har god kunnskap om sine plikter som følger av revisjonslovgivningen og revisjonsstandarder ISA 240. Likevel er det en del respondenter som er usikre på og uenige i at de har fått tilstrekkelig opplæring i sine plikter i forbindelse med underslag, og at de selv har god nok kunnskap til å oppdage indikasjoner på underslag. Det foreligger også forskjeller mellom respondentene i forhold til kunnskaper om

hvordan de skal tre frem ved mistanke om underslag, og deres viten om hva ISA 240 krever av dem. I tillegg virker det å være noe å hente på revisorenes forståelse av ulike situasjoner som kan kategoriseres som underslag. Alt dette kan indikere at det gjerne er et behov for å drive kunnskapsfremmende arbeid. For eksempel kunne det vært en mulighet å opprette nettbaserte kurs som ga revisorene mulighet til å oppfriske kunnskapen om sine oppgaver og plikter, samt oppfriske deres kunnskap om ulike indikasjoner på underslag. Regnskapsførerne har tilsvarende kurs relatert til hvitvasking i regi av Norges Autoriserte Regnskapsføreres Forening (NARF). Et kurs om underslag kunne for eksempel ha vært tilgjengelig på Revisorforeningens sine nettsider. Det kan tenkes at bedre innsikt i oppgaver og plikter, samt mulige indikasjoner på underslag vil bidra til at revisorer blir enda mer bevisste på sitt ansvar i forbindelse med underslag, samt mer årvåkne, hvilket kan ha den effekten at flere indikasjoner oppdages, undersøkes, samt at flere underslag avdekkes.

Oppgaven er begrenset til å gjelde 128 revisorer i Norge. For videre forskning hadde det vært interessant å bruke denne undersøkelsen med nødvendige forbedringer på et større utvalg av populasjonen. I tillegg hadde det vært interessant å foreta nærmere undersøkelser av hvordan underslag begås og skjules i regnskapet, hvordan revisor avdekker underslag, samt hvilke revisjonshandlinger som vil være effektive knyttet direkte mot avdekking av underslag.

7. LITTERATURLISTE

Internettsider:

Aune, L. H. (2013). *Manglende økonomisk styring åpner for misligheter*. MAGMA.

Hentet 06.02.2016

<https://www.magma.no/manglende-okonomisk-styring-apner-for-misligheter>

Bostad, T., Paulsen, T. M. (udatert). *Holdninger*.

Hentet 03.05.2016

<http://ndla.no/nb/node/25440>

EY (2013). *Fraud Investigation & Dispute Services. Granskning*.

Hentet 05.02.2016

[http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-Temaark-FIDS/\\$FILE/Temaark-Granskning-FIDS-EY.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-Temaark-FIDS/$FILE/Temaark-Granskning-FIDS-EY.pdf)

Revisorforeningen (udatert). *Om Revisorforeningen*.

Hentet 08.03.2016

<https://www.revisorforeningen.no/om-oss/om-revisorforeningen/>

Teigen, K. H. (2012). *Holdning*.

Hentet 05.05.2016

<https://snl.no/holdning>

Bøker:

Coenen, T. L. (2008). *Essentials of corporate fraud*. John Wiley & Sons, Inc.

Eilifsen, Aa., Messier Jr, W. F., Glover, S. M., Prawitt, D. F. (2014). *Auditing & Assurance services. Third international edition*. McGraw-Hill Education.

Freidson, E. (2001). *Professionalism: The Third Logic*. Polity Press.

Gripsrud, G., Olsson, U.H og Silkoset, R. (2010). *Metode og dataanalyse. Beslutningsstøtte for bedrifter ved bruk av JMP*. Høyskoleforlaget.

Gulden, B. P. (2010). *Revisjon teori og metode*. Cappelen Akademisk Forlag.

Grønmo, S. (2010). *Samfunnsvitenskapelige metoder*. Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS.

Jacobsen, D. I. (2015). *Hvordan gjennomføre undersøkelser? Innføring i samfunnsvitenskapelig metode*. 3.utgave. Cappelen Damm.

Olsen, A. B. (2007). *Økonomisk kriminalitet. Avdekking, granskning og forebygging*. Universitetsforlaget.

Pallant, J. (2016). *SPSS. Survival Manual*. McGraw-Hill Education.

Rest, J. (1986). *Moral Development. Advances in Research and Theory*. Minnesota: Wiley & Sons.

Sveen, R. (1949). *Underslag*. Det norske garantiselskab A/S.

Vona, L. W. (2008). *Fraud Risk Assessment. Building a fraud audit program*. John Wiley & Sons Ltd.

Lover og forskrifter:

Advokatforskriften (1996). *Forskrift til domstolloven kapittel 11 av 20.desember 1996 nr. 1161*.

Aksjeloven (1997). *Lov om aksjeselskaper av 13.juni 1997 nr. 44*

Finanstilsynsloven (1956). *Lov om tilsynet med finansforetak mv. av 7.desember nr. 1*

Revisorloven (1999). *Lov om revisjon og revisorer av 15.januar 1999 nr. 2*

Straffeloven (2005). *Lov om straff av 20.mai 2005 nr. 28*

Offentlige publikasjoner:

Association of Certified Fraud Examiners (2016). *Report to the nations. On occupational fraud and abuse. 2016 Global fraud study.*

Hentet 15.06.2016

<https://s3-us-west-2.amazonaws.com/acfe-public/2016-report-to-the-nations.pdf>

Finanstilsynet (2015). *Rapport etter dokumentbasert tilsyn med revisorer og revisjonsselskaper.*

Hentet 05.06.2016

http://www.finanstilsynet.no/Global/Venstremeny/Rapport/2015/Rapport_revisorer_mars_2015.pdf

Politidirektoratet (2015). *Anmeldt kriminalitet og straffesaksbehandling 2014. Kommenterte STRASAK-tall.*

Hentet 16.06.2016

https://www.politi.no/vedlegg/lokale_vedlegg/politidirektoratet/Vedlegg_2834.pdf

Regjeringen (2004). *Høring – forslag om å innføre rapporteringsplikt for revisorer.*

Hentet 19.05.2016

<https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/horing-forslag-om-a-innfore-rapportering/id96595/>

Revisorforeningen (2009). *Den norske Revisorforenings regler om etikk.*

Revisorforeningen (2009). *Forord til internasjonale standarder for kvalitetskontroll, revisjon, forenklet revisorkontroll, andre attestasjonsoppdrag og beslektede tjenester.*

Revisorforeningen (2009). *ISA 200 Overordnede mål for den uavhengige revisor og gjennomføringen av en revisjon i samsvar med de internasjonale revisjonsstandardene.*

Revisorforeningen (2009). *ISA 240 Revisors oppgaver med og plikter til å vurdere misligheter ved revisjon av regnskaper*.

Riksrevisjonen (2007). *Supplerende retningslinjer om forebygging og avdekking av misligheter*.

Hentet 03.02.2016

https://www.riksrevisjonen.no/SiteCollectionDocuments/Vedlegg/Revisjonsmetodikk/Misligheter_supplerende_retningslinjer_pr_210607.pdf

Andre publikasjoner

Cappelen, A. W. (utgave 5, 2005). *Revisors samfunnsansvar*. Revisjon og regnskap.

Hentet 03.02.2016

<http://www.revregn.no/i/2004/5/rr9r-2>

Gulden, B. P. (utgave 8, 2005). *Revisor og misligheter*. Revisjon og regnskap

Hentet 03.02.2016

<http://www.revregn.no/i/2005/8/revisjon-8-05-22>

Hirsch E. (utgave 7, 2004). *Revisors ansvar for avdekking av misligheter*. Revisjon og regnskap.

Hentet 03.02.2016

<http://www.revregn.no/i/2004/7/rr4-2>

Olsen, A. B. (2006). *Økonomisk kriminalitet - Hva eiere, ledere, revisore og regnskapsførere må gjøre for å forebygge og avdekke korrupsjon og misligheter*.

Hentet 03.02.2016

http://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/149036/2006-11-30%2bFagnotat%2bÅ%C2%83Å_konomisk%2bkriminalitet%2b-%2bbygd%2bÅ%C2%83Å¥%2bInnlegg%2bTÅ%C2%83Å%C2%98H%2bFagdage%2b2006.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Rafen, N. (utgave 5, 2015). *Vi trenger flere kvinner i revisjons-bransjen (også)*. Revisjon og regnskap.

Hentet 14.06.2016

<http://www.revregn.no/i/2015/5/revisjon-05-15-5>

Senter for statlig økonomistyring (2009). *Internrevisjon og intern kontroll i statlige virksomheter - en kartlegging*.

Hentet: 08.02.2016

http://www.dfo.no/Documents/FOA/publikasjoner/rapporter/R12_4-2009_Internrevisjon_og_intern_kontroll_i_statlige_virksomheter-en_kartlegging.pdf

Forskningsartikler:

Asare, S. K., Wright, A. M. (2004). *The effectiveness of alternative risk assessment and program planning tools in a fraud setting*. Contemporary Accounting Research 21 (Summer): 325-352.

Bolt-Lee. C. E., Kern, S. (2015). *Highlights of fraud research. Recent research brings new insights into fraud prevention and detection*. Journal of accountancy.

Brazel, J. F., Jones, K., Zimbelman, F. (2006). *What can nonfinancial measures tell us about the likelihood of fraud?* Working paper, Brigham Young University.

Brazel, J. F., Carpenter, T. D., Jenkins, J. G. (2010). *Auditors' use of brainstorming in the consideration of fraud: Reports from the field*. The Accounting Review 85 (4): 1273-1301.

Brazel, J. F., Jones, K. L. Prawitt, D. F. (2012). *Auditors' reactions to inconsistencies between financial and nonfinancial measures*.

Glover, S. M., Prawitt, D. F., Schultz, J. J. Jr., Zimbelman, M. F. (2003). *A test of changes in auditors' assessment of management fraud*. Auditing: A Journal of Practice & Theory, Vol. 16 No. 2, pp. 1-19

Hackenbrack, K. (1992). *Implications of seemingly irrelevant audit evidence in audit judgment*. Journal of Accounting Research, Vol. 30 No. 1, pp. 126-36

Hassink, H., Meuwissen, R., Bollen, L. (2010). *Fraud detection, redress and reporting by auditors*. Managerial Auditing Journal. Emerald Group Publishing Limited.

Hogan, C. E., Rezaee, Z., Riley Jr., R. A., Velury, U. K. (2008). *Financial Statement Fraud: Insights from the Academic Literature*. Auditing: A Journal of Practice & Theory. American Accounting Association.

Jakubowski, S. T., Broce, P., Stone, J., Conner, C. (2002). *SAS 82's effects on fraud discovery*. CPA Journal, Vol. 72 No. 2, pp. 42-6.

Knapp, C. A., Knapp, M. C. (2000). *The effects of experience and explicit fraud risk assessment in detecting fraud with analytical procedures*. Accounting, Organizations and Society, Vol. 25 No. 1, pp. 25-37.

Loebbecke, J. K., Eining, M. M. og Willingham, J. J. (1989). *Auditors' experience with material irregularities: frequency, nature and detectability*. Auditing: A Journal of Practice & Theory, Vol. 9 No. 1, pp. 1-28.

Melis, A. (2005). *Corporate governance failures: to what extent is Parmalat a particular Italian case?*. Corporate Governance: An International Review, Vol. 13 No. 4, pp. 478-88.

Moriceau, J. L. (2004). *What can we learn from a singular case like Enron*. Critical Perspectives on Accounting, Vol. 16 No. 6, pp. 787-96.

Morissette, R. (1996). *Toward a Theory of Information Choices in Organizations: An Integrative Approach*. A thesis presented to the University of Waterloo in fulfillment of the thesis requirement for the degree of Ph. D. in Accounting, pp. 317.

Pincus, K. V. (1989). *The efficacy of a red flags questionnaire for assessing the possibility of fraud*. Accounting, Organizations and Society 14 (1-2): 153-164.

Rezaee, Z., Olibe, K., Minnier, G. (2003). *Improving corporate governance: the role of audit committee disclosures*. *Managerial Auditing Journal*, Vol. 18 Nos 6/7, pp. 530-7.

Sciehl, E., Morissette, R. (udatert). *Quantitative Nonfinancial Information: A new challenge for financial accounting research*.

Shelton, S. W., Whittington, O. R., Landsittel, D. (2001). *Auditing firms' fraud risk assessment practices*. *Accounting Horizons* 15 (1): 19-33.

Trompeter, G. M., Carpenter, T. D., Desai, N., Jones, K. L., Riley Jr. R. A. (2013). *A Synthesis of Fraud-Related Research*. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*. American Accounting Association.

Zimbelman, M. F. (1997). *Effects of SAS 99*. *Journal of Accounting Research*, Vol. 35 No. 1, pp. 76-97.

Wilks, T. J., Zimbelman, M. F. (2004). *Decomposition of fraud-risk assessments and auditors' sensitivity to fraud cues*. *Contemporary Accounting Research* 21 (Fall): 719-745.

Illustrasjoner

Real Time Accounting Solutions (udatert). *Strengthening internal controls*.

Hentet 11.02.2016

<http://www.realtimeaccountingsolutions.com/how-we-work/strengthening-internal-controls/>

Statistikk

Statistisk (1996-2014). *Lovbrudd etterforsket, etter politiets avgjørelse og type lovbrudd*.

Absolutte tall.

Hentet 09.06.2016

Statistisk Sentralbyrå (2010-2014). *Lovbrudd etterforsket, etter politiets avgjørelse og type lovbrudd. Absolutte tall.*

Hentet 09.06.2016

<https://www.ssb.no/statistikkbanken/selectvarval/define.asp?SubjectCode=&ProductId=&MainTable=Eforsk01&contents=&PLanguage=0&Tabstrip=SELECT&Qid=0&nvl=&SessID=7617413&feil=Det+har+oppst%E5tt+en+feil+i+Statistikkbanken%2C+feilen+kan+skyldes+stor+belastning%2C+pr%F8v+igjen&CMSSubjectArea=&KortNavnWeb=&StatVariant=&checked=true>

Statistisk Sentralbyrå (2010-2014). *Straffereaksjoner, etter type hovedlovbrudd, type reaksjon og straffutmåling. Absolutte tall og gjennomsnittlig antall dager fengsel og kroner bøtestraff.*

Hentet 09.06.2016

<https://www.ssb.no/statistikkbanken/selectvarval/define.asp?SubjectCode=&ProductId=&MainTable=Reaksjon22&contents=&PLanguage=0&Tabstrip=SELECT&Qid=0&nvl=&SessID=7617413&feil=Det+har+oppst%E5tt+en+feil+i+Statistikkbanken%2C+feilen+kan+skyldes+stor+belastning%2C+pr%F8v+igjen&CMSSubjectArea=&KortNavnWeb=&StatVariant=&checked=true>

Avisartikler

Wærhaug, S., Husby, M. (2014). *Underslaget ble ikke oppdaget av revisor. Forlagstoppen Marius Schatvet skal ha underslått 4,4 millioner i Aschehoug.* Verdens Gang.

Hentet 06.02.2016

<http://www.vg.no/rampelys/underslaget-ble-ikke-oppdaget-av-revisor/a/10142233/>

Eckblad, B. (2014). *Underslo for 9,4 millioner kroner.* Dagens Næringsliv.

Hentet 06.02.2016

<http://www.dn.no/etterBors/2014/05/19/underslo-for-94-millioner-kroner>

Nilsen, A. (2014). *Eierne ønsker svar om revisoren.* Ringerikes Blad.

Hentet 06.02.2016

<http://www.ringblad.no/nyheter/eierne-onsker-svar-om-revisoren/s/1-97-7528243>

8. VEDLEGG

8.1 Lovbrudd, Statistisk Sentralbyrå

Statistisk sentralbyrå
Statistics Norway

Lovbrudd etterforsket etter lovbruddstype, politiets avgjørelse, tid og statistikkvariabel

	2010	2011	2012	2013	2014
	Lovbrudd etterforsket	Lovbrudd etterforsket	Lovbrudd etterforsket	Lovbrudd etterforsket	Lovbrudd etterforsket
Underslag					
Alle avgjørelser	1 360	1 310	1 185	1 242	1 426
Uoppklarte lovbrudd	660	651	579	583	615
– Henlagt, manglende opplysning om gjerningsperson	88	74	86	72	85
– Henlagt, manglende bevis	396	410	327	312	354
– Henlagt, manglende saksbehandlingskapasitet	155	150	156	187	170
– Andre uoppklarte	21	17	10	12	6
Oppklarte lovbrudd	700	659	606	659	811
– Henlagt, siktede ikke strafferettslig ansvarlig	4	15	13	8	12
– Overført til konfliktråd	33	47	32	35	22
– Forelegg	138	124	107	117	127
– Tiltale	326	317	280	324	496
– Påtaleunntatelse og andre oppklarte	199	156	174	175	154

8.2 Straffereaksjoner 1, Statistisk Sentralbyrå

Statistisk sentralbyrå
Statistics Norway

Straffereaksjoner, etter hovedlovbruddstype, reaksjonstype, tid og statistikkvariabel

	2010	2011	2012	2013	2014
	Straffereaksjoner i alt	Straffereaksjoner i alt	Straffereaksjoner i alt	Straffereaksjoner i alt	Straffereaksjoner i alt
Underslag					
Alle typer reaksjoner	400	364	290	323	298
Reaksjoner uten fengsel- eller bøtStraff	78	79	56	64	63
– Forenklet forelegg alene	0	0	0	0	0
– Forelegg alene	129	112	95	116	111
– Bot ved dom alene	6	3	3	2	4
– Samfunnsstraff og annen	2	0	0	0	0
– Betinget fengsel alene	58	53	44	45	29
– Betinget fengsel og bot	46	43	28	22	28
– Ubetinget fengsel alene	34	32	25	37	36
– Ubetinget og betinget fengsel	46	42	38	34	25
– Ubetinget fengsel og annen	1	0	1	1	1
– Annen type reaksjon	0	0	0	2	1

Fotnote(r):
Statistikken inkluderer straffereaksjoner både mot personer og foretak. Reaksjonstypene som normalt gis foretak er forelegg, bot ved dom eller betinget påtaleunntatelse. Omfanget av foretak kan fra og med årgang 2011 identifiseres i kategorien uoppgitt alder og kjønn i statistikken for disse type reaksjoner. Se i tabell 10623.

8.3 Spørreundersøkelsen

1. Sett ett kryss for hver av de følgende utsagnene om begrepet underslag. Hvilke av følgende tilfeller kategoriseres som underslag?

	Uenig	Enig
En ansatt stjeler fysiske eiendeler fra virksomheten	☐	☐
En ansatt omdirigerer inn- og utbetalinger til private konti	☐	☐
En ekstern part sin bruk av en virksomhets midler	☐	☐
En ansatt bruker virksomhetens eiendeler som sikkerhet for private lån	☐	☐
En ansatt inngår hemmelig avtale med ekstern part om salg av interne bedriftsopplysninger	☐	☐

2. Har du noen gang oppdaget indikasjoner på at underslag er begått hos en av dine klienter?

- Ja
 Nei

3. Har du noen gang foretatt nærmere undersøkelser for å bekrefte eller avkrefte mistanke om underslag hos en av dine klienter?

- Ja
 Nei

4. Har du noen gang funnet indikasjoner på at underslag er begått hos en av dine klienter, men latt være å undersøke disse indikasjonene nærmere?

- Ja
 Nei

6. Har du noen gang avdekket underslag i en klients virksomhet?

- Ja
 Nei

7. Hvordan avdekket du underslaget/underslagene?

8. Jeg har avdekket underslag begått av:

- Noen i ledelsen
 Andre ansatte
 Andre

9. Hvor mange ganger har du avdekket underslag?

10. I hvilken grad:

	1 = Svært liten grad	2	3	4	5 = Svært stor grad	6 = Vet ikke
Benyttes IT-eksperter når det i mitt revisjonsteam gjøres risikovurderinger vedrørende underslag, og det diskuteres hvordan klienters regnskap kan eksponeres for underslag, og hvordan underslag kan oppstå?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Utføres det uforutsigbare revisjonshandlinger for å håndtere vurderte risikoer for underslag?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Benyttetes sjekklister for "røde flagg" ved vurdering av risiko for underslag?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Benyttetes ikke-finansiell informasjon i vurdering av om det kan foreligge underslag (for eksempel sammenligning av differanser mellom endringer i finansiell og ikke-finansiell informasjon)?	☐	☐	☐	☐	☐	☐

11. Hvilke erfaringer har dere gjort dere ved bruk av IT-eksperter?

12. Hvilke erfaringer har dere gjort dere ved bruk av ikke-finansiell informasjon?

13. I hvilken grad er du enig eller uenig i følgende påstander?

	Svært uenig	Litt uenig	Usikker	Litt enig	Helt enig
Revisor har ikke ansvar for å håndtere avdekkede underslag eller mistanke om underslag som åpenbart ikke fører til vesentlig feil i regnskapsmessig forstand	☐	☐	☐	☐	☐
Det er opp til revisor å avgjøre hvorvidt det er behov for å utføre uforutsigbare revisjonshandlinger overfor en klient for å undersøke om det er noe som tyder på at underslag er begått	☐	☐	☐	☐	☐
Revisor skal ved alle uvanlige eller uventede sammenhenger vurdere om det er vesentlig risiko for at disse kommer av feilinformasjon som skyldes underslag	☐	☐	☐	☐	☐
Revisor er pliktig til å revurdere påliteligheten av ledelsens uttalelser og tidligere innhentede bevis ved indikasjoner på at avdekket feilinformasjon kan skyldes underslag begått av ledelsen, selv når feilinformasjonen er av uvesentlig størrelse	☐	☐	☐	☐	☐

14. I hvilken grad er du enig eller uenig i følgende påstander?

	Svært uenig	Litt uenig	Usikker	Litt enig	Helt enig
Jeg vet hva jeg skal gjøre dersom jeg får mistanke om underslag	☐	☐	☐	☐	☐
Jeg mener jeg selv har god nok kunnskap til å oppdage ulike indikasjoner på underslag	☐	☐	☐	☐	☐
Jeg har fått tilstrekkelig opplæring i mine plikter i forbindelse med avdekking av underslag	☐	☐	☐	☐	☐
Det er klare rutiner i selskapet på hva en skal gjøre dersom underslag mistenkes	☐	☐	☐	☐	☐
Jeg vet hva revisjonsstandarden ISA 240 - Revisors oppgaver med og plikter til å vurdere misligheter ved revisjon av regnskaper krever av meg som revisor	☐	☐	☐	☐	☐

15. I hvilken grad er du enig eller uenig i følgende påstander?

	Svært uenig	Litt uenig	Usikker	Litt enig	Helt enig
Revisor spiller en viktig rolle i forbindelse med forhindring og avdekking av underslag	☐	☐	☐	☐	☐
Revisor er i en særskilt stilling som gjør vedkommende spesielt egnet til å avdekke underslag	☐	☐	☐	☐	☐
Å sette seg inn i ISA 240 - <i>Revisors oppgaver og plikter til å vurdere misligheter ved revisjon av regnskaper</i> er et omfattende arbeid	☐	☐	☐	☐	☐
Praktisering av mine plikter etter ISA 240 er omfattende	☐	☐	☐	☐	☐
Det er umulig å avdekke underslag innenfor den tid og med de ressurser en revisor har til rådighet	☐	☐	☐	☐	☐

16. I hvilken grad:

	1 = Svært liten grad	2	3	4	5 = Svært stor grad
Har du tillit til klientene dine?	☐	☐	☐	☐	☐
Tror du tillitsforholdet mellom klient og revisor kan skades dersom revisor melder mistanke om underslag internt, men det viser seg å ikke være begått noe underslag?	☐	☐	☐	☐	☐
Tror du tillitsforholdet mellom klient og revisor kan skades dersom revisor melder mistanke om underslag eksternt, men det viser seg å ikke være begått noe underslag?	☐	☐	☐	☐	☐

17. Alder

18. Kjønn

- Mann
 Kvinne

19. Jeg er:

- Registrert revisor
 Statsautorisert revisor
 Oppdragsansvarlig revisor
 Ingen av delene

20. Hvor mange års erfaring har du som praktiserende revisor?

21. Er din bedrift en av de fire store?

- Ja
 Nei
 Ønsker ikke å svare

22. Hvor mange antall årsverk har din bedrift?

23. Har din bedrift en egen avdeling, eller spesielle personer som tar seg av granskning av underslag?

- Ja
 Nei
 Vet ikke

9. APPENDIX

9.1 Frekvensfordelingstabeller

Tabell 1 Frekvensfordeling kjønn

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Mann	76	59.4	65.5	65.5
	Kvinne	40	31.3	34.5	100.0
	Total	116	90.6	100.0	
Missing	System	12	9.4		
Total		128	100.0		

Tabell 2 Frekvensfordeling type revisor

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Registrert	36	28.1	30.8	30.8
	Statsautorisert	46	35.9	39.3	70.1
	Oppdragsnasvarlig	21	16.4	17.9	88.0
	Ingen	14	10.9	12.0	100.0
	Total	117	91.4	100.0	
Missing	System	11	8.6		
Total		128	100.0		

Tabell 3 Frekvensfordeling årsverk

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	.00	44	34.4	44.9	44.9
	1.00	54	42.2	55.1	100.0
	Total	98	76.6	100.0	
Missing	System	30	23.4		
Total		128	100.0		

Tabell 4 Frekvensfordeling alder

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	24	1	.8	.9	.9
	25	1	.8	.9	1.9
	26	1	.8	.9	2.8
	27	4	3.1	3.7	6.5
	28	5	3.9	4.6	11.1
	29	1	.8	.9	12.0
	30	5	3.9	4.6	16.7
	31	2	1.6	1.9	18.5
	32	5	3.9	4.6	23.1
	33	3	2.3	2.8	25.9
	34	3	2.3	2.8	28.7
	35	5	3.9	4.6	33.3
	36	2	1.6	1.9	35.2
	37	4	3.1	3.7	38.9
	38	2	1.6	1.9	40.7
	40	4	3.1	3.7	44.4
	41	3	2.3	2.8	47.2
	42	2	1.6	1.9	49.1
	43	3	2.3	2.8	51.9
	44	3	2.3	2.8	54.6
	45	6	4.7	5.6	60.2
	46	4	3.1	3.7	63.9
	47	4	3.1	3.7	67.6
	48	5	3.9	4.6	72.2
	49	3	2.3	2.8	75.0

	50	4	3.1	3.7	78.7
	51	3	2.3	2.8	81.5
	52	4	3.1	3.7	85.2
	53	2	1.6	1.9	87.0
	54	4	3.1	3.7	90.7
	55	2	1.6	1.9	92.6
	57	1	.8	.9	93.5
	58	3	2.3	2.8	96.3
	59	2	1.6	1.9	98.1
	62	2	1.6	1.9	100.0
	Total	108	84.4	100.0	
Missing	System	20	15.6		
Total		128	100.0		

Tabell 5 Frekvensfordeling erfaring som revisor

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	.8	1	.8	.9	.9
	1.0	2	1.6	1.7	2.6
	2.0	4	3.1	3.4	6.0
	2.5	2	1.6	1.7	7.8
	3.0	4	3.1	3.4	11.2
	4.0	4	3.1	3.4	14.7
	5.0	3	2.3	2.6	17.2
	5.5	1	.8	.9	18.1
	6.0	5	3.9	4.3	22.4
	7.0	8	6.3	6.9	29.3
	8.0	8	6.3	6.9	36.2
	9.0	5	3.9	4.3	40.5
	10.0	8	6.3	6.9	47.4
	11.0	1	.8	.9	48.3
	12.0	1	.8	.9	49.1
	13.0	1	.8	.9	50.0
	14.0	2	1.6	1.7	51.7
	15.0	2	1.6	1.7	53.4
	16.0	3	2.3	2.6	56.0
	17.0	2	1.6	1.7	57.8
	18.0	3	2.3	2.6	60.3
	19.0	1	.8	.9	61.2
	20.0	10	7.8	8.6	69.8
	21.0	3	2.3	2.6	72.4
	22.0	2	1.6	1.7	74.1
	23.0	2	1.6	1.7	75.9

	24.0	2	1.6	1.7	77.6
	25.0	6	4.7	5.2	82.8
	26.0	2	1.6	1.7	84.5
	27.0	1	.8	.9	85.3
	28.0	1	.8	.9	86.2
	30.0	9	7.0	7.8	94.0
	32.0	1	.8	.9	94.8
	34.0	1	.8	.9	95.7
	35.0	2	1.6	1.7	97.4
	36.0	1	.8	.9	98.3
	37.0	1	.8	.9	99.1
	39.0	1	.8	.9	100.0
	Total	116	90.6	100.0	
Missing	System	12	9.4		
Total		128	100.0		

Tabell 6 Frekvensfordeling avdekkede underslag

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	0	75	58.6	60.5	60.5
	1	15	11.7	12.1	72.6
	2	12	9.4	9.7	82.3
	3	12	9.4	9.7	91.9
	4	5	3.9	4.0	96.0
	5	3	2.3	2.4	98.4
	8	1	.8	.8	99.2
	20	1	.8	.8	100.0
	Total	124	96.9	100.0	
Missing	System	4	3.1		
Total		128	100.0		

Tabell 7 Frekvensfordeling påstand 13b "Det er opp til revisor å avgjøre hvorvidt det er behov for å utføre uforutsigbare revisjonshandlinger overfor en klient for å undersøke om det er noe som tyder på at underslag er begått"

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Svært uenig	12	9.4	10.3	10.3
	Litt uenig	11	8.6	9.4	19.7
	Usikker	8	6.3	6.8	26.5
	Litt enig	36	28.1	30.8	57.3
	Helt enig	50	39.1	42.7	100.0
	Total	117	91.4	100.0	
Missing	System	11	8.6		
Total		128	100.0		

Tabell 8 Frekvensfordeling påstand 14b "Jeg mener jeg selv har god nok kunnskap til å oppdage ulike indikasjoner på underslag"

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Svært uenig	1	.8	.8	.8
	Litt uenig	10	7.8	8.4	9.2
	Usikker	26	20.3	21.8	31.1
	Litt enig	54	42.2	45.4	76.5
	Helt enig	28	21.9	23.5	100.0
	Total	119	93.0	100.0	
Missing	System	9	7.0		
Total		128	100.0		

Tabell 9 Frekvensfordeling påstand 14c ”Jeg har fått tilstrekkelig opplæring i mine plikter i forbindelse med avdekking av underslag”

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Svært uenig	1	.8	.8	.8
	Litt uenig	11	8.6	9.2	10.1
	Usikker	16	12.5	13.4	23.5
	Litt enig	54	42.2	45.4	68.9
	Helt enig	37	28.9	31.1	100.0
	Total	119	93.0	100.0	
Missing	System	9	7.0		
Total		128	100.0		

Tabell 10 Frekvensfordeling påstand 15a ”Revisor spiller en viktig rolle i forbindelse med forhindring og avdekking av underslag”

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Svært uenig	1	.8	.9	.9
	Litt uenig	16	12.5	13.8	14.7
	Usikker	9	7.0	7.8	22.4
	Litt enig	47	36.7	40.5	62.9
	Helt enig	43	33.6	37.1	100.0
	Total	116	90.6	100.0	
Missing	System	12	9.4		
Total		128	100.0		

Tabell 11 Frekvensfordeling påstand 15e ”Det er umulig å avdekke underslag innenfor den tid og med de ressurser en revisor har til rådighet”

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Svært uenig	6	4.7	5.1	5.1
	Litt uenig	33	25.8	28.2	33.3
	Usikker	19	14.8	16.2	49.6
	Litt enig	53	41.4	45.3	94.9
	Helt enig	6	4.7	5.1	100.0
	Total	117	91.4	100.0	
Missing	System	11	8.6		
Total		128	100.0		

Tabell 12 Frekvensfordeling påstand 16a "I hvilken grad har du tillit til klientene dine?"

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	3	8	6.3	6.9	6.9
	4	68	53.1	58.6	65.5
	Svært stor grad	40	31.3	34.5	100.0
	Total	116	90.6	100.0	
Missing	System	12	9.4		
Total		128	100.0		

Tabell 13 Frekvensfordeling påstand 10a "I hvilken grad benyttes IT-eksperter når det i mitt revisjonsteam gjøres risikovurderinger vedrørende underslag, og det diskuteres hvordan klienters regnskap kan eksponeres for underslag, og hvordan underslag kan oppstå?"

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Svært liten grad	64	50.0	52.0	52.0
	2	20	15.6	16.3	68.3
	3	15	11.7	12.2	80.5
	4	16	12.5	13.0	93.5
	Svært stor grad	3	2.3	2.4	95.9
	Vet ikke	5	3.9	4.1	100.0
	Total	123	96.1	100.0	
Missing	System	5	3.9		
Total		128	100.0		

Tabell 14 Frekvensfordeling påstand 10d "I hvilken grad benyttes ikke-finansiell informasjon i vurdering av om det kan foreligge underslag (for eksempel sammenligning av differanser mellom endringer i finansiell og ikke-finansiell informasjon)?"

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Svært liten grad	18	14.1	14.6	14.6
	2	19	14.8	15.4	30.1
	3	30	23.4	24.4	54.5
	4	35	27.3	28.5	82.9
	Svært stor grad	12	9.4	9.8	92.7
	Vet ikke	9	7.0	7.3	100.0
	Total	123	96.1	100.0	
Missing	System	5	3.9		
Total		128	100.0		

9.2 Levene's test, Kolmogorov-Smirnov test, t-test og ANOVA

Test 1: Påstand 13b "Det er opp til revisor å avgjøre hvorvidt det er behov for å utføre uforutsigbare revisjonshandlinger overfor en klient for å undersøke om det er noe som tyder på at underslag er begått" – Undersøkt indikasjoner/ikke undersøkt indikasjoner

Antall, gjennomsnitt og standardavvik

Foretatt nærmere undersøkelser	Mean	N	Std. Deviation
Nei	4.14	28	1.044
Ja	3.78	89	1.412
Total	3.86	117	1.338

Levene's test og t-test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means				
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
Revisor avgjør	Equal variances assumed	6.673	.011	1.271	115	.206	.368	.289
	Equal variances not assumed			1.484	60.847	.143	.368	.248

Kolmogorov-Smirnov test

Foretatt nærmere undersøkelser		Kolmogorov-Smirnov ^a		
		Statistic	df	Sig.
Revisor avgjør	Nei	.303	28	.000
	Ja	.260	89	.000

Test 2: Påstand 14b "Jeg mener jeg selv har god nok kunnskap til å oppdage ulike indikasjoner på underslag" – Undersøkt indikasjoner/ikke undersøkt indikasjoner

Antall, gjennomsnitt og standardavvik

Foretatt nærmere undersøkelser	Mean	N	Std. Deviation
Nei	3.38	29	1.178
Ja	3.97	90	.771
Total	3.82	119	.917

Levene's test og t-test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means				
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
God nok kunnskap	Equal variances assumed	16.096	.000	-3.107	117	.002	-.587	.189
	Equal variances not assumed			-2.518	36.052	.016	-.587	.233

Kolmogorov-Smirnov-test (normalitet)

Foretatt nærmere undersøkelser		Kolmogorov-Smirnov ^a		
		Statistic	df	Sig.
God nok kunnskap	Nei	.184	29	.014
	Ja	.273	90	.000

Ikke-parametrisk test

	God nok kunnskap
Mann-Whitney U	932.000
Wilcoxon W	1367.000
Z	-2.458
Asymp. Sig. (2-tailed)	.014

Test 3: Påstand 14b ”Jeg mener jeg selv har god nok kunnskap til å oppdage ulike indikasjoner på underslag” – Avdekket underslag/ikke avdekket underslag

Antall, gjennomsnitt og standardavvik

Avdekket underslag	Mean	N	Std. Deviation
Nei	3.63	70	.981
Ja	4.10	49	.743
Total	3.82	119	.917

Levene's test og t-test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means				
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
God nok kunnskap	Equal variances assumed	10.108	.002	-2.854	117	.005	-.473	.166
	Equal variances not assumed			-2.995	116.221	.003	-.473	.158

Kolmogorov-Smirnov-test (normalitet)

		Kolmogorov-Smirnov ^a		
Avdekket underslag		Statistic	df	Sig.
God nok kunnskap	Nei	.219	70	.000
	Ja	.303	49	.000

Ikke parametrisk test

	God nok kunnskap
Mann-Whitney U	1236.500
Wilcoxon W	3721.500
Z	-2.750
Asymp. Sig. (2-tailed)	.006

Test 4: Påstand 14e "Jeg vet hva revisjonsstandarden ISA 240 Revisors oppgaver med og plikter til å vurdere misligheter ved revisjon av regnskaper krever av meg som revisor" –

Undersøkt indikasjoner/ikke undersøkt indikasjoner

Antall, gjennomsnitt og standardavvik

Foretatt nærmere undersøkelser	Mean	N	Std. Deviation
Nei	4.07	29	.923
Ja	4.42	89	.636
Total	4.33	118	.729

Levene's test og t-test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means				
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
Vet hva ISA240 krever	Equal variances assumed	.796	.374	-2.265	116	.025	-.347	.153
	Equal variances not assumed			-1.882	37.054	.068	-.347	.184

Kolmogorov-Smirnov (normalitet)

		Kolmogorov-Smirnov ^a		
Foretatt nærmere undersøkelser		Statistic	df	Sig.
Vet hva ISA240 krever	Nei	.298	29	.000
	Ja	.304	89	.000

Ikke-parametrisk test

	Vet hva ISA240 krever
Mann-Whitney U	1039.500
Wilcoxon W	1474.500
Z	-1.745
Asymp. Sig. (2-tailed)	.081

Test 5: Påstand 14e "Jeg vet hva revisjonsstandarden ISA 240 Revisors oppgaver med og plikter til å vurdere misligheter ved revisjon av regnskaper krever av meg som revisor – Avdekket underslag/ikke avdekket underslag

Antall, gjennomsnitt og standardavvik

Avdekket underslag	Mean	N	Std. Deviation
Nei	4.23	70	.820
Ja	4.48	48	.545
Total	4.33	118	.729

Levene's test og t-test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means				
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
Vet hva ISA240 krever	Equal variances assumed	2.474	.118	-1.854	116	.066	-.251	.135
	Equal variances not assumed			-1.994	115.922	.048	-.251	.126

Kolmogorov-Smirnov (normalitet)

Avdekket underslag		Kolmogorov-Smirnov ^a		
		Statistic	df	Sig.
Vet hva ISA240 krever	Nei	.262	70	.000
	Ja	.330	48	.000

Ikke-parametrisk test:

	Vet hva ISA240 krever
Mann-Whitney U	1446.500
Wilcoxon W	3931.500
Z	-1.423
Asymp. Sig. (2-tailed)	.155

Test 6: Påstand 14c ”Jeg har fått tilstrekkelig opplæring i mine plikter i forbindelse med underslag” – Undersøkt indikasjoner/ikke undersøkt indikasjoner

Antall, gjennomsnitt og standardavvik

Foretatt nærmere undersøkelser	Mean	N	Std. Deviation
Nei	3.59	29	1.150
Ja	4.09	90	.843
Total	3.97	119	.947

Levene's test og t-test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means				
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
Tilstrekkelig opplæring	Equal variances assumed	8.347	.005	-2.542	117	.012	-.503	.198
	Equal variances not assumed			-2.173	38.181	.036	-.503	.231

Kolmogorov-Smirnov (normalitet)

		Kolmogorov-Smirnov ^a		
Foretatt nærmere undersøkelser		Statistic	df	Sig.
Tilstrekkelig opplæring	Nei	.227	29	.001
	Ja	.280	90	.000

Ikke-parametrisk-test

	Tilstrekkelig opplæring
Mann-Whitney U	986.000
Wilcoxon W	1421.000
Z	-2.113
Asymp. Sig. (2-tailed)	.035

Test 7: Påstand 15a "Revisor spiller en viktig rolle i forbindelse med forhindring og avdekking av underslag" – Oppdaget indikasjoner/ikke oppdaget indikasjoner

Antall, gjennomsnitt og standardavvik

Oppdaget indikasjoner	Mean	N	Std. Deviation
Nei	3.80	46	1.128
Ja	4.11	70	.971
Total	3.99	116	1.043

Levene's test og t-test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means				
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
Revisor spiller viktig rolle	Equal variances assumed	1.587	.210	-1.576	114	.118	-.310	.197
	Equal variances not assumed			-1.528	86.196	.130	-.310	.203

Kolmogorov-Smirnov (normalitet)

		Kolmogorov-Smirnov ^a		
Oppdaget indikasjoner		Statistic	df	Sig.
Revisor spiller viktig rolle	Nei	.286	46	.000
	Ja	.267	70	.000

Test 8: Påstand 15a "Revisor spiller en viktig rolle i forbindelse med forhindring og avdekking av underslag" – Undersøkt indikasjoner/ikke undersøkt indikasjoner

Antall, gjennomsnitt og standardavvik

Foretatt nærmere undersøkelser	Mean	N	Std. Deviation
Nei	3.72	29	1.131
Ja	4.08	87	1.003
Total	3.99	116	1.043

Levene's test og t-test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means				
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
Revisor spiller viktig rolle	Equal variances assumed	1.857	.176	-1.605	114	.111	-.356	.222
	Equal variances not assumed			-1.511	43.624	.138	-.356	.236

Kolmogorov-Smirnov

Foretatt nærmere undersøkelser		Kolmogorov-Smirnov ^a		
		Statistic	df	Sig.
Revisor spiller viktig rolle	Nei	.286	29	.000
	Ja	.273	87	.000

Test 9: Påstand 15e "Det er umulig å avdekke underslag innenfor den tid og med de ressurser en revisor har til rådighet" – Undersøkt indikasjoner/ikke undersøkt indikasjoner

Antall, gjennomsnitt og standardavvik

Foretatt nærmere undersøkelser	Mean	N	Std. Deviation
Nei	3.41	29	1.119
Ja	3.09	88	1.035
Total	3.17	117	1.061

Levene's test og t-test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means				
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
Umulig å avdekke	Equal variances assumed	.223	.638	1.428	115	.156	.323	.226
	Equal variances not assumed			1.373	44.893	.177	.323	.235

Kolmogorov-Smirnov

		Kolmogorov-Smirnov ^a		
		Statistic	df	Sig.
Umulig å avdekke	Nei	.286	29	.000
	Ja	.287	88	.000

Test 10: Påstand 15e "Det er umulig å avdekke underslag innenfor den tid og med de ressurser en revisor har til rådighet" – Avdekket underslag/ikke avdekket underslag

Antall, gjennomsnitt og standardavvik

Avdekket underslag	Mean	N	Std. Deviation
Nei	3.26	70	1.045
Ja	3.04	47	1.083
Total	3.17	117	1.061

Levene's test og t-test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means				
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
Umulig å avdekke	Equal variances assumed	.013	.908	1.073	115	.285	.215	.200
	Equal variances not assumed			1.066	96.413	.289	.215	.201

Kolmogorov-Smirnov

		Kolmogorov-Smirnov ^a		
		Statistic	df	Sig.
Umulig å avdekke	Nei	.290	70	.000
	Ja	.280	47	.000

Test 11: Påstand 15e "Det er umulig å avdekke underslag innenfor den tid og med de ressurser en revisor har til rådighet" – Unnlatt å undersøke/ikke unnlatt å undersøke

		Kolmogorov-Smirnov ^a		
		Statistic	df	Sig.
Umulig å avdekke	Nei	.287	115	.000
	Ja	.260	2	.

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means				
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
Særskilt stilling	Equal variances assumed	.174	.677	-.350	113	.727	-.257	.734
	Equal variances not assumed			-.255	1.019	.840	-.257	1.005

		Kolmogorov-Smirnov ^a		
		Statistic	df	Sig.
Umulig å avdekke	Nei	.287	115	.000
	Ja	.260	2	.

Test 12: Påstand 15b "Revisor er i en særskilt stilling som gjør vedkommende spesielt egnet til å avdekke underslag" – Oppdaget indikasjoner/ikke oppdaget indikasjoner

Antall, gjennomsnitt og standardavvik

Oppdaget indikasjoner	Mean	N	Std. Deviation
Nei	3.52	46	1.070
Ja	3.90	69	.972
Total	3.75	115	1.025

Levene's test og t-test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means				
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
Særskilt stilling	Equal variances assumed	3.824	.053	-1.956	113	.053	-.377	.193
	Equal variances not assumed			-1.919	90.140	.058	-.377	.196

Kolmogorov-Smirnov-test (normalitet)

Oppdaget indikasjoner		Kolmogorov-Smirnov ^a		
		Statistic	df	Sig.
Særskilt stilling	Nei	.281	46	.000
	Ja	.295	69	.000

Ikke-parametrisk-test

	Særskilt stilling
Mann-Whitney U	1275.000
Wilcoxon W	2356.000
Z	-1.896
Asymp. Sig. (2-tailed)	.058

Test 13: Påstand 15b "Revisor er i en særskilt stilling som gjør vedkommende spesielt egnet til å avdekke underslag" – Undersøkt indikasjoner/ikke undersøkt indikasjoner

Antall, gjennomsnitt og standardavvik

Foretatt nærmere undersøkelser	Mean	N	Std. Deviation
Nei	3.52	29	1.056
Ja	3.83	86	1.008
Total	3.75	115	1.025

Levene's test og t-test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means				
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
Særskilt stilling	Equal variances assumed	1.177	.280	-1.407	113	.162	-.308	.219
	Equal variances not assumed			-1.375	46.400	.176	-.308	.224

Kolmogorov-Smirnov

Foretatt nærmere undersøkelser		Kolmogorov-Smirnov ^a		
		Statistic	df	Sig.
Særskilt stilling	Nei	.262	29	.000
	Ja	.301	86	.000

Test 14: Påstand 15b "Revisor er i en særskilt stilling som gjør vedkommende spesielt egnet til å avdekke underslag" – Avdekket underslag/ikke avdekket underslag

Antall, gjennomsnitt og standardavvik

Avdekket underslag	Mean	N	Std. Deviation
Nei	3.64	70	1.036
Ja	3.91	45	.996
Total	3.75	115	1.025

Levene's test og t-test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means				
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
Særskilt stilling	Equal variances assumed	1.824	.180	-1.376	113	.172	-.268	.195
	Equal variances not assumed			-1.388	96.680	.168	-.268	.193

Kolmogorov-Smirnov

		Kolmogorov-Smirnov ^a		
		Statistic	df	Sig.
Særskilt stilling	Nei	.292	70	.000
	Ja	.291	45	.000

Test 15: Påstand 15c "Å sette seg inn i ISA 240 Revisors oppgaver og plikter til å vurdere misligheter ved revisjon av regnskaper er et omfattende arbeid" – Oppdaget indikasjoner /ikke oppdaget indikasjoner

Antall, gjennomsnitt og standardavvik

Oppdaget indikasjoner	Mean	N	Std. Deviation
Nei	3.41	46	1.107
Ja	3.72	71	1.111
Total	3.60	117	1.115

Levene's test og t-test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means				
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
Å sette seg inn i ISA240 er omfattende	Equal variances assumed	.091	.764	-1.454	115	.149	-.305	.210
	Equal variances not assumed			-1.455	96.463	.149	-.305	.210

Kolmogorov-Smirnov

		Kolmogorov-Smirnov ^a		
		Statistic	df	Sig.
Å sette seg inn i ISA240 er omfattende	Nei	.289	46	.000
	Ja	.276	71	.000

Test 16: Påstand 15c "Å sette seg inn i ISA 240 Revisors oppgaver og plikter til å vurdere misligheter ved revisjon av regnskaper er et omfattende arbeid" – Undersøkt indikasjoner/ikke undersøkt indikasjoner

Antall, gjennomsnitt og standardavvik

Foretatt nærmere undersøkelser	Mean	N	Std. Deviation
Nei	3.34	29	1.111
Ja	3.68	88	1.109
Total	3.60	117	1.115

Levene's test og t-test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means				
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
Å sette seg inn i ISA240 er omfattende	Equal variances assumed	.107	.744	-1.418	115	.159	-.337	.238
	Equal variances not assumed			-1.417	47.773	.163	-.337	.238

Kolmogorov-Smirnov

		Kolmogorov-Smirnov ^a		
Foretatt nærmere undersøkelser		Statistic	df	Sig.
Å sette seg inn i ISA240 er omfattende	Nei	.240	29	.000
	Ja	.295	88	.000

Test 17: Påstand 15c "Å sette seg inn i ISA 240 Revisors oppgaver og plikter til å vurdere misligheter ved revisjon av regnskaper er et omfattende arbeid" – Unnlatt å undersøke indikasjoner/ikke unnlatt å undersøke indikasjoner

Antall, gjennomsnitt og standardavvik

Latt være å undersøke	Mean	N	Std. Deviation
Nei	3.58	115	1.116
Ja	4.50	2	.707
Total	3.60	117	1.115

Levene's test og t-test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means				
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
Å sette seg inn i ISA240 er omfattende	Equal variances assumed	1.167	.282	-1.156	115	.250	-.917	.794
	Equal variances not assumed			-1.796	1.088	.308	-.917	.511

Kolmogorov-Smirnov

		Kolmogorov-Smirnov ^a		
		Statistic	df	Sig.
Å sette seg inn i ISA240 er omfattende	Latt være å undersøke Nei	.281	115	.000
	Ja	.260	2	.

**Test 18: Påstand 15d "Praktisering av mine plikter etter ISA 240 er omfattende"–
Undersøkt indikasjoner/ikke undersøkt indikasjoner**

Antall, gjennomsnitt og standardavvik

Foretatt nærmere undersøkelser	Mean	N	Std. Deviation
Nei	3.38	29	.903
Ja	3.72	88	.934
Total	3.63	117	.934

Levene's test og t-test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means				
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
Praktisering av ISA240 er krevende	Equal variances assumed	.037	.848	-1.697	115	.092	-.337	.198
	Equal variances not assumed			-1.726	49.258	.091	-.337	.195

Kolmogorov-Smirnov (normalitet)

		Kolmogorov-Smirnov ^a		
		Statistic	df	Sig.
Praktisering av ISA240 er krevende	Nei	.215	29	.001
	Ja	.324	88	.000

Ikke-parametrisk-test

	Praktisering av ISA240 er krevende
Mann-Whitney U	991.500
Wilcoxon W	1426.500
Z	-1.927
Asymp. Sig. (2-tailed)	.054

Test 19: Påstand 15d "Praktisering av mine plikter etter ISA 240 er omfattende" – Unnlatt å undersøke indikasjoner/ikke unnlatt å undersøke indikasjoner

Antall, gjennomsnitt og standardavvik

Latt være å undersøke	Mean	N	Std. Deviation
Nei	3.63	115	.941
Ja	4.00	2	.000
Total	3.63	117	.934

Levene's test og t-test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means				
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
Praktisering av ISA240 er krevende	Equal variances assumed	4.746	.031	-.560	115	.577	-.374	.668
	Equal variances not assumed			-4.262	114.000	.000	-.374	.088

Kolmogorov-Smirnov-test (normalitet)

		Kolmogorov-Smirnov ^a		
		Statistic	df	Sig.
Latt være å undersøke	Nei	.289	115	.000

Ikke-parametrisk-test

	Praktisering av ISA240 er krevende
Mann-Whitney U	91.000
Wilcoxon W	6761.000
Z	-.541
Asymp. Sig. (2-tailed)	.588
Exact Sig. [2*(1-tailed Sig.)]	.637 ^b

Test 20: Påstand 16b I hvilken grad tror du tillitsforholdet mellom klient og revisor kan skades dersom revisor melder mistanke om underslag internt, men det viser seg å ikke være begått noe underslag? – Avdekket underslag/ikke avdekket underslag

Antall, gjennomsnitt og standardavvik

Avdekket underslag	Mean	N	Std. Deviation
Nei	3.07	70	1.208
Ja	3.60	47	1.245
Total	3.28	117	1.245

Levene's test og t-test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means				
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
Intern melding	Equal variances assumed	.049	.825	-2.274	115	.025	-.524	.231
	Equal variances not assumed			-2.260	96.735	.026	-.524	.232

Kolmogorov-Smirnov-test (normalitet)

		Kolmogorov-Smirnov ^a		
		Statistic	df	Sig.
Intern melding	Nei	.179	70	.000
	Ja	.287	47	.000

Ikke-parametrisk-test

	Intern melding
Mann-Whitney U	1215.500
Wilcoxon W	3700.500
Z	-2.465
Asymp. Sig. (2-tailed)	.014

Test 21: Påstand 10a – Oppdaget indikasjoner/ikke oppdaget indikasjoner

Antall, gjennomsnitt og standardavvik

Oppdaget indikasjoner	Mean	N	Std. Deviation
Nei	2.26	47	1.452
Ja	2.00	76	1.414
Total	2.10	123	1.428

Levene's test og t-test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means				
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
IT-ekspert	Equal variances assumed	.930	.337	.963	121	.337	.255	.265
	Equal variances not assumed			.957	95.637	.341	.255	.267

		Kolmogorov-Smirnov ^a		
		Statistic	df	Sig.
IT-ekspert	Nei	.274	47	.000
	Ja	.313	76	.000

Test 22: Påstand 10a – Undersøkt indikasjoner/ikke undersøkt indikasjoner

Antall, gjennomsnitt og standardavvik

Foretatt nærmere undersøkelser	Mean	N	Std. Deviation
Nei	2.55	29	1.764
Ja	1.96	94	1.286
Total	2.10	123	1.428

Levene's test og t-test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means				
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
IT-ekspert	Equal variances assumed	11.567	.001	1.982	121	.050	.594	.300
	Equal variances not assumed			1.681	37.627	.101	.594	.353

Foretatt nærmere undersøkelser		Kolmogorov-Smirnov ^a		
		Statistic	df	Sig.
IT-ekspert	Nei	.293	29	.000
	Ja	.304	94	.000

Test 23: Påstand 10a – Avdekket underslag/ikke avdekket underslag

Antall, gjennomsnitt og standardavvik

Avdekket underslag	Mean	N	Std. Deviation
Nei	2.29	72	1.458
Ja	1.82	51	1.352
Total	2.10	123	1.428

Levene's test og t-test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means				
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
IT-ekspert	Equal variances assumed	2.130	.147	1.808	121	.073	.468	.259
	Equal variances not assumed			1.831	112.514	.070	.468	.256

Kolmogorov-Smirnov-test (normalitet)

Avdekket underslag		Kolmogorov-Smirnov ^a		
		Statistic	df	Sig.
IT-ekspert	Nei	.257	72	.000
	Ja	.356	51	.000

Ikke-parametrisk-test

	IT-ekspert
Mann-Whitney U	1467.000
Wilcoxon W	2793.000
Z	-2.054
Asymp. Sig. (2-tailed)	.040

Test 24: Påstand 10d – Oppdaget indikasjoner/ikke oppdaget indikasjoner

Antall, gjennomsnitt og standardavvik

Oppdaget indikasjoner	Mean	N	Std. Deviation
Nei	2.96	47	1.301
Ja	3.43	76	1.473
Total	3.25	123	1.423

Levene's test og t-test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means				
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
Ikke-finansiell info	Equal variances assumed	1.272	.262	-1.822	121	.071	-.477	.262
	Equal variances not assumed			-1.876	106.673	.063	-.477	.254

Kolmogorov-Smirnov-test (normalitet)

Oppdaget indikasjoner		Kolmogorov-Smirnov ^a		
		Statistic	df	Sig.
Ikke-finansiell info	Nei	.173	47	.001
	Ja	.176	76	.000

Ikke-parametrisk-test

	Ikke-finansiell info
Mann-Whitney U	1421.500
Wilcoxon W	2549.500
Z	-1.942
Asymp. Sig. (2-tailed)	.052

Test 25: Påstand 10d – Undersøkt indikasjoner/ikke undersøkt indikasjoner

Antall, gjennomsnitt og standardavvik

Foretatt nærmere undersøkelser	Mean	N	Std. Deviation
Nei	2.90	29	1.448
Ja	3.36	94	1.405
Total	3.25	123	1.423

Levene's test og t-test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means				
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
Ikke-finansiell info	Equal variances assumed	.002	.966	-1.547	121	.124	-.465	.301
	Equal variances not assumed			-1.523	45.490	.135	-.465	.305

Kolmogorov-Smirnov

		Kolmogorov-Smirnov ^a		
Foretatt nærmere undersøkelser		Statistic	df	Sig.
Ikke-finansiell info	Nei	.215	29	.001
	Ja	.175	94	.000

Test 26: Påstand 14a – Type revisor

Antall, gjennomsnitt og standardavvik

Type revisor	Mean	N	Std. Deviation
Registrert	4.44	36	.809
Statsautorisert	4.61	46	.537
Oppdragsnasvarlig	4.62	21	.740
Ingen	4.07	14	.829
Total	4.50	117	.715

Levene's test

Levene Statistic	df1	df2	Sig.
.974	3	113	.408

ANOVA

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	3.522	3	1.174	2.380	.073
Within Groups	55.726	113	.493		
Total	59.248	116			

Kolmogorov-Smirnov-test (normalitet)

		Kolmogorov-Smirnov ^a		
Type revisor		Statistic	df	Sig.
Vet hva en skal gjøre ved mistanke	Registrert	.337	36	.000
	Statsautorisert	.398	46	.000
	Oppdragsnasvarlig	.411	21	.000
	Ingen	.323	14	.000

Ikke-parametrisk-test

	Vet hva en skal gjøre ved mistanke
Chi-Square	7.441
df	3
Asymp. Sig.	.059

Test 27: Påstand 14b – Type revisor

Antall, gjennomsnitt og standardavvik

Type revisor	Mean	N	Std. Deviation
Registrert	3.58	36	.841
Statsautorisert	4.00	46	.919
Oppdragsnasvarlig	4.05	21	.973
Ingen	3.50	14	.941
Total	3.82	117	.925

Levene's test

Levene Statistic	df1	df2	Sig.
.228	3	113	.877

ANOVA

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	6.028	3	2.009	2.436	.068
Within Groups	93.202	113	.825		
Total	99.231	116			

Kolmogorov-Smirnov (normalitet)

		Kolmogorov-Smirnov ^a		
Type revisor		Statistic	df	Sig.
God nok kunnskap	Registrert	.329	36	.000
	Statsautorisert	.239	46	.000
	Oppdragsnasvarlig	.242	21	.002
	Ingen	.203	14	.124

Ikke-parametrisk-test

	God nok kunnskap
Chi-Square	8.087
df	3
Asymp. Sig.	.044

Test 28: Påstand 14e – Type revisor

Antall, gjennomsnitt og standardavvik

Type revisor	Mean	N	Std. Deviation
Registrert	4.22	36	.681
Statsautorisert	4.51	45	.589
Oppdragsnasvarlig	4.52	21	.750
Ingen	3.86	14	.949
Total	4.34	116	.724

Levene's test

Levene Statistic	df1	df2	Sig.
.438	3	112	.726

ANOVA

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	5.788	3	1.929	3.971	.010
Within Groups	54.419	112	.486		
Total	60.207	115			

Kolmogorov-Smirnov-test (normalitet)

		Kolmogorov-Smirnov ^a		
Type revisor		Statistic	df	Sig.
Vet hva ISA240 krever	Registrert	.295	36	.000
	Statsautorisert	.352	45	.000
	Oppdragsnasvarlig	.356	21	.000
	Ingen	.346	14	.000

Ikke-parametrisk-test

	Vet hva ISA240 krever
Chi-Square	10.641
df	3
Asymp. Sig.	.014

Test 29: Påstand 15a – Type revisor

Antall, gjennomsnitt og standardavvik

Type revisor	Mean	N	Std. Deviation
Registrert	4.03	36	1.028
Statsautorisert	4.11	46	.924
Oppdragsnasvarlig	4.25	20	.967
Ingen	3.14	14	1.231
Total	3.99	116	1.043

Levene's test

Levene Statistic	df1	df2	Sig.
1.130	3	112	.340

ANOVA

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	12.098	3	4.033	4.001	.010
Within Groups	112.893	112	1.008		
Total	124.991	115			

Kolmogorov-Smirnov-test (normalitet)

		Kolmogorov-Smirnov ^a		
Type revisor		Statistic	df	Sig.
Revisor spiller viktig rolle	Registrert	.267	36	.000
	Statsautorisert	.301	46	.000
	Oppdragsnasvarlig	.281	20	.000
	Ingen	.185	14	.200 [*]

Ikke-parametrisk test

	Revisor spiller viktig rolle
Chi-Square	9.339
df	3
Asymp. Sig.	.025

Test 30: Påstand 10a – Type revisor

Antall, gjennomsnitt og standardavvik

Type revisor	Mean	N	Std. Deviation
Registrert	1.61	36	1.358
Statsautorisert	2.04	46	1.264
Oppdragsnasvarlig	2.43	21	1.434
Ingen	2.86	14	1.562
Total	2.08	117	1.403

Levene's test

Levene Statistic	df1	df2	Sig.
1.232	3	113	.302

ANOVA

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	18.982	3	6.327	3.416	.020
Within Groups	209.326	113	1.852		
Total	228.308	116			

Kolmogorov-Smirnov (normalitet)

Type revisor		Kolmogorov-Smirnov ^a		
		Statistic	df	Sig.
IT-ekspert	Registrert	.424	36	.000
	Statsautorisert	.274	46	.000
	Oppdragsnasvarlig	.221	21	.009
	Ingen	.196	14	.148

Ikke-parametrisk-test

	IT-ekspert
Chi-Square	12.850
df	3
Asymp. Sig.	.005

Test 31: Påstand 13a – Erfaring som revisor

Antall, gjennomsnitt og standardavvik

Årserfaring	Mean	N	Std. Deviation
.00	2.09	47	1.080
1.00	2.42	24	1.442
2.00	2.87	45	1.700
Total	2.46	116	1.453

Levene's test

Levene Statistic	df1	df2	Sig.
18.954	2	113	.000

ANOVA

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	14.092	2	7.046	3.481	.034
Within Groups	228.693	113	2.024		
Total	242.784	115			

Kolmogorv-Smirnov-test (normalitet)

	Årserfaring	Kolmogorov-Smirnov ^a		
		Statistic	df	Sig.
Ikke ansvar for uvesentlig feil	.00	.319	47	.000
	1.00	.239	24	.001
	2.00	.219	45	.000

Ikke-parametrisk-test

	Ikke ansvar for uvesentlig feil
Chi-Square	3.449
df	2
Asymp. Sig.	.178

Test 32: Påstand 16a – Erfaring som revisor

Antall, gjennomsnitt og standardavvik

Årserfaring	Mean	N	Std. Deviation
.00	4.09	47	.545
1.00	4.46	24	.509
2.00	4.39	44	.618
Total	4.28	115	.586

Levene's test

Levene Statistic	df1	df2	Sig.
5.343	2	112	.006

ANOVA

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	3.046	2	1.523	4.732	.011
Within Groups	36.050	112	.322		
Total	39.096	114			

Kolmogorov-Smirnov-test (normalitet)

	Årserfaring	Kolmogorov-Smirnov ^a		
		Statistic	df	Sig.
Tillit til klientene	.00	.371	47	.000
	1.00	.358	24	.000
	2.00	.294	44	.000

Ikke-parametrisk-test

	Tillit til klientene
Chi-Square	9.075
df	2
Asymp. Sig.	.011

Test 33: Påstand 10a – Erfaring som revisor

Antall, gjennomsnitt og standardavvik

Årserfaring	Mean	N	Std. Deviation
.00	2.43	47	1.514
1.00	2.21	24	1.587
2.00	1.62	45	1.051
Total	2.07	116	1.406

Levene's test

Levene Statistic	df1	df2	Sig.
5.777	2	113	.004

ANOVA

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	15.423	2	7.711	4.110	.019
Within Groups	212.025	113	1.876		
Total	227.448	115			

Kolmogorov-Smirnov-test (normalitet)

	Årserfaring	Kolmogorov-Smirnov ^a		
		Statistic	df	Sig.
IT-ekspert	.00	.231	47	.000
	1.00	.277	24	.000
	2.00	.390	45	.000

Ikke-parametrisk-test

	IT-ekspert
Chi-Square	7.858
df	2
Asymp. Sig.	.020

Test 34: Påstand 14d – Årsverk

Antall, gjennomsnitt og standardavvik

årsverkgruppe	Mean	N	Std. Deviation
.00	3.95	43	1.090
1.00	4.54	54	.719
Total	4.28	97	.944

Levene's test og t-test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means				
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
Klare rutiner	Equal variances assumed	3.426	.067	-3.164	95	.002	-.584	.184
	Equal variances not assumed			-3.025	69.552	.003	-.584	.193

Kolmogorov-Smirnov-test (normalitet)

årsverkgruppe		Kolmogorov-Smirnov ^a		
		Statistic	df	Sig.
Klare rutiner	.00	.238	43	.000
	1.00	.388	54	.000

Ikke-parametrisk-test

	Klare rutiner
Mann-Whitney U	789.000
Wilcoxon W	1735.000
Z	-2.972
Asymp. Sig. (2-tailed)	.003

Test 35: Påstand 16a – Årsverk

Antall, gjennomsnitt og standardavvik

årsverkgruppe	Mean	N	Std. Deviation
.00	4.16	44	.568
1.00	4.44	54	.502
Total	4.32	98	.549

Levene's test og t-test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means				
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
Tillit til klientene	Equal variances assumed	1.998	.161	-2.639	96	.010	-.285	.108
	Equal variances not assumed			-2.605	86.604	.011	-.285	.110

Kolmogorov-Smirnov-test (normalitet)

årsverkgruppe		Kolmogorov-Smirnov ^a		
		Statistic	df	Sig.
Tillit til klientene	.00	.360	44	.000
	1.00	.368	54	.000

Ikke-parametrisk-test

	Tillit til klientene
Mann-Whitney U	897.000
Wilcoxon W	1887.000
Z	-2.422
Asymp. Sig. (2-tailed)	.015

Test 36: Påstand 10a – Årsverk

Antall, gjennomsnitt og standardavvik

årsverkgruppe	Mean	N	Std. Deviation
.00	4.16	44	.568
1.00	4.44	54	.502
Total	4.32	98	.549

Levene's test og t-test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means				
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
Tillit til klientene	Equal variances assumed	1.998	.161	-2.639	96	.010	-.285	.108
	Equal variances not assumed			-2.605	86.604	.011	-.285	.110

Kolmogorov-Smirnov-test (normalitet)

		Kolmogorov-Smirnov ^a		
		Statistic	df	Sig.
Tillit til klientene	.00	.360	44	.000
	1.00	.368	54	.000

Ikke-parametrisk-test

	Tillit til klientene
Mann-Whitney U	897.000
Wilcoxon W	1887.000
Z	-2.422
Asymp. Sig. (2-tailed)	.015